

Andriake, Port of Myra: Remarks in Light of New Evidence Nevzat Çevik – Süleyman Bulut¹

Article submitted: 19 March 2022

Article accepted: 31 March 2022

<https://doi.org/10.54930/TARE.2022.1473>

Abstract

The article is an overall assessment of the Port Settlement at Andriake, Myra, drawing upon architectural and small finds recovered during excavations undertaken at the sites from 2009 to 2012 and from 2016 to 2020. New evidence has revealed the cultural phases of Andriake throughout its history, shedding light, therefore, on the evolution of political, social, economic and daily life, and significantly contributing to our understanding of the settlement, as well as to our knowledge of Lycia.

Keywords

Lycia, Andriake, Myra, Port, Urbanism

Excavations and surveys carried out at Myra and its port, Andriake, since 2009 have yielded ever-growing new evidence that has greatly contributed to our knowledge of both settlements, and therefore of Lycia.² During large-scale excavations undertaken at Myra, and particularly at Andriake, a *Granarium*, an *Agora*, two bathhouses, memorial monuments, several harbour shops, workshops, a synagogue, churches and chamber tombs were entirely unearthed, and a part of the dockyard was uncovered. Conservation measures have been taken for all excavated structures. Excavation finds which now allow us to speak of a settlement plan as well as of the functions and phases of the structures at Andriake have been previously shared with the scientific community in articles and books as excavations progressed. This article aims to provide a general overview of Andriake and a better understanding of the site through a reassessment of data, particularly of recent finds, from excavations and surveys, which lasted a total of 12 calendar months, or nine working months (2009–2012, 2016–2020). Such an “understanding” certainly sheds light not only on Andriake but also on the city

1 Nevzat Çevik, Akdeniz University, School of Letters, Department of Archaeology, Antalya, ORCID: 0000-0002-4111-7788, ncevik@akdeniz.edu.tr

Süleyman Bulut, Akdeniz University, School of Letters, Department of Archaeology, Antalya, ORCID: 0000-0001-7472-5862, sbulut@akdeniz.edu.tr

All maps and images, unless otherwise cited in the text, are from the Archive of Excavations at Myra and the Port of Andriake.

2 We would like to cordially thank the Ministry of Culture and Tourism [of Turkey] and the General Directorate of Cultural Heritage and Museums for their continuous support since 2009 to our archaeological and museum studies, which enabled us to carry out large-scale works within a short time span. As a matter of fact, scientific knowledge can be produced, and subsequent social outcomes can be discovered only if provided the necessary support and facilities through such cooperation.

of Myra, of which Andriake was a part, and the region of Lycia.

Myra and its port, Andriake, are located in Demre, a district in the southern part of the Teke Peninsula, west of the Gulf of Antalya (Fig. 1).³ Andriake, the coastal district of Myra, is situated in Çayağzı, as it is called today, 4.7 kilometers southwest of the city. (Figs. 2, 3). The Myros Stream—or Demre Stream, by its contemporary name—flows east of Myra in a deep, 20 kilometers long valley before it reaches the Mediterranean Sea. On one hand, the delta of the stream, composed of alluvial deposits,⁴ offered favourable flatlands for settlement in ancient Myra, as it does for contemporary Demre today; on the other hand, it brought about the end of the settlements, gradually silting up the entire city of Myra and the mouth of the port at Andriake. In other words, the ancient city of Myra and its port Andriake both came into existence and ceased to exist due to alluvial deposits carried by the Myros. Geomorphological studies have demonstrated that the delta plain on which Demre is located used to be a gulf about 7000–6000 years ago (Fig. 3). The Kumdağ Hill, where the *Granarium* is, and Taşdıbi, now considered a peninsula, were formerly islands and the Beymelek Lagoon was then a bay. About three millennia ago, alluvial deposits carried by the Myros began to accumulate in the bay, gradually forming a flatland favourable for settlement and Kumdağ became a peninsula (Fig. 4).⁵ Contemporary Demre rests on an alluvial fill of an average height of four to nine metres, which overlays Ancient Myra. This geological formation thus makes Bronze Age and earlier settlements rather unlikely. However, this should not be the case for the Acropolis of Myra and its vicinity,⁶ the estuary of the Myros as well as the natural caves and highlands surrounding the valley, the northern ridges of Andriake, and the Beymelek lagoon area.⁷ The sparsity of evidence of human settlement in coastal

3 Nevzat Çevik, *Taşların İzinde Likya* (Istanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları, 2002), 105, 109; Nevzat Çevik, “Myra ve Limanı Andriake. Kazılar Başlarken Ön Düşünceler,” *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 34 (May-August 2010): 53 ff.; Nevzat Çevik and Süleyman Bulut, “İkinci Kazı Sonunda Myra ve Limanı Andriake,” in *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, ed. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 37; Nevzat Çevik, “A Lycian Harbor in the Mediterranean: Andriake,” *Aktüel Arkeoloji* 35 (Eylül-Ekim 2013): 4–13; Nevzat Çevik, “Myrrh-Breathing Myra – Andriake Metropolis of Lycia, Sunken City of Saint Nicolas,” *Actual Archaeology* 7 (Autumn 2013): 34–51; Engin Akyürek, “Andriake: Geç Antik Çağ’da Myra’nın Limanı,” *Toplumsal Tarih* 246 (June 2014): 52; Nevzat Çevik, “Andriake,” *Actual Archaeology* 19 (Autumn 2017): 84; Engin Akyürek, “Andriake: The Port of Myra in Late Antiquity,” in *Trade in Byzantium. Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, ed. Paul Magdalino and Nevra Necipoğlu (Istanbul: Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), 2016), 466 ff.; Çakır Afşin Aygün, “Liman Yerleşimciliğine Bir Örnek: Myra’nın Limanı Andriake,” in *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04–07 Kasım 2015 Antalya Sempozyum Bildirileri/International Young Scholars Conference II: Mediterranean Anatolia 04–07 November 2015 Symposium Proceedings*, ed. Tarkan Kahya, Aşkın Özdzıbay, Nihal Öner Tünen, and Mark Wilson (Istanbul: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2018), 79 ff.; Çakır Afşin Aygün, “Myra’nın Limanı Andriake’nin Yerleşim Planı” (PhD diss., Akdeniz Üniversitesi, 2018), 34; *The Book of Lycia Archaeology, Culture and History in Western Antalya* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 393 ff.

4 Ertuğ Öner, “Demre Çayı Deltası’nın Jeomorfolojik Gelişimi ve Myra Antik Kenti, Limanı ve St.Nicholaus Kilisesi,” *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 16 (2000): 1.

5 Although Öner states, in “Jeomorfoloji” 6, that “the bay was filled three to two millennia ago,” archaeological evidence from the first millennium BCE proves that it must have been filled at least three millennia ago.

6 A body of finds testifies to the possibility of prehistoric settlement on high elevations in the vicinity of Myra. For the settlement at Gürses, see Fahri Işık, “Pttara im Land vom hethitischen Lukka und homerischen Lykia,” *Lykia* 1 (1994): 3 Abb.5; for the Avşar and Gölbaşı Hills, see Frank Kolb, *Burg-Polis-Bischofssitz: Geschichte der Siedlungskammer von Kyaneai in der Südwesttürkei* (Mainz: Philipp von Zabern, 2008), 29, 30; Çevik, *The Book of Lycia*, 33f.

7 Beymelek, a large cove sheltered from all but south winds, was most probably a port during the Roman period, and, at the very least, a mooring buoy during the Bronze Age. Hakan Öner, “Demre Beymelek Gölü’nde Sualtında Kalmış Liman ve Yapı Formları,” *Adalya* 19 (2016): 154.

Lycia during these periods is well-known.⁸ Although shipwrecks at Gelidonia and Uluburun testify to intense maritime trade in the Eastern Mediterranean throughout the Bronze Age,⁹ suggesting that ships must have sought shelter in coastal settlements, the role of coastal cities in Lycia was not fully known until recently. For instance, finds recovered from the Bronze Age and Iron Age Patara, which was one of the prominent ports of Lycia, have firmly attested to commercial activity at the port during these periods.¹⁰ Furthermore, following the Avşar Hill and Gölbaşı Hill,¹¹ Gürses and Gagae,¹² prehistoric finds have recently been recovered at Andriake. The oldest archaeological finds recovered so far

8 Unlike the early settlements clustered on plains in the northern Lycian highlands, those lying on the lower river valleys and the coastline of the Teke Peninsula, including Girmeler, Arsaköy, Gagai, Avşar, Gölbaşı, Tlos and probably Patara, are among the few settlements where Chalcolithic and Early Bronze Age finds have been recovered. The concrete findings for the Chalcolithic settlement evidence in coastal Lycia are sherds from Myra, Xanthos and Patara. Ralf Becks, “Tarih Öncesinde Likya/The Prehistory of Lycia,” in *Lukka’dan Likya’ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi/From Lukka to Lycia: The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, ed. Havva İşkan and Erkan Dündar (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 30, 33. For prehistoric finds at Tlos, see Taner Korkut, *Akdağların Yamacında Bir Lykia Kenti: Tlos* (Istanbul: E Yayınları, 2015), 17 et al.; Taner Korkut, “Arkeolojik Kalıntılar,” in *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, ed. Taner Korkut (Ankara: Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları, 2015), 22. Excavations carried out in the Girmeler cave in the territory of Tlos and in the Tavabaşı cave near Arsaköy yielded significant data on the last phases of Epipaleolithic hunter-gatherers and on food production of Neolithic populations. Earliest finds from Girmeler date between the ninth millennium and the second half of the eighth millennium BCE. After a gap of about 1,500 years, the mound in front of the cave was resettled in the Late Neolithic/Early Chalcolithic and remained in use until the Early Bronze Age. Ralf Becks and B. Ayça Polat Becks, “Girmeler Mağarası—Lykia’da Bir Kalkolitik Yerleşimi,” *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, no. 8 (Spring 2013): 168–70; Takaoğlu ff., “Archaeological Evidence for 9th and 8th Millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey,” *Documenta Praehistorica* 41 (2014): 112; Korkut, *Tlos*, 135 ff.; Işın et al., “Tlos Seramikleri,” in *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, ed. Taner Korkut (Ankara: Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları, 2015), 149 ff.; Becks, “Tarih Öncesinde Likya,” 29. Furthermore, excavations undertaken in the Tavabaşı Cave have documented that it was used from the Middle and Late Chalcolithic period until the Early Bronze Age. Taner Korkut, “Tlos 2012 Kazı Etkinlikleri,” *Kazı Sonuçları Toplantısı* 35, no. 3 (2014): 109 ff.; Korkut, *Tlos*, 162 ff.; Korkut et al., “Tlos Antik Kenti Yakınlardaki Tavabaşı Mağarası Duvar Resimleri/Rock Paintings from Tavabaşı Cave near the Ancient City of Tlos,” *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 18 (2015): 37–49; Işın et al., “Seramik,” 151 ff.; Becks, “Tarih Öncesinde Likya,” 30.

9 Çevik, *The Book of Lycia*, 27 ff.; Gelidonya: George F. Bass, “A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign,” *American Journal of Archaeology* 90, no. 3 (July 1986): 269, <https://doi.org/10.2307/505687>; Uluburun: George F. Bass, Donald A. Frey and Cemal Pulak, “A Late Bronze Age Shipwreck near Kaş, Turkey,” *International Journal of Nautical Archaeology* 13, no. 4 (November 1984): 271, <https://doi.org/10.1111/j.1095-9270.1984.tb00148.x>.

10 Fahri Işık, *Caput Gentis Lyciae. Patara: Lykia Soyunun Başkenti* (Istanbul: Scala Matbaacılık, 2011), 16 ff.; Fahri Işık, “Das frühe Patara/P(a)ttara,” in *Patara: Lykiens Tor zur römischen Welt*, ed. Havva İşkan et al. (Darmstadt: Philipp von Zabern, 2016), 29 ff.; Havva İşkan, “Likya Birliği ve Eyaleti Başkenti: Patara,” in *Lukka’dan Likya’ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi/From Lukka to Lycia: The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, ed. Havva İşkan and Erkan Dündar (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 144 ff.

11 Ceramics from the Chalcolithic period and a Bronze Age terracotta spindle whorl have been recovered on the Avşar Hill, while on the Gölbaşı Hill, a stone axe has been discovered. Kolb, *Kyaneai*, 29, 30.

12 Gürses: Işık, “Ptara,” 3 Abb.5. Abb.5; Gagai: Nevzat Çevik and Süleyman Bulut, “The Rediscovery of GA-GAE/‘GAXE’ in the South-East Corner of Lycia: New Finds from the Total Surface Surveys,” *Adalya* 11 (2008): 65.

from the settlement¹³ consist of four stone axes (Fig. 21)¹⁴ found in the northern and southern sectors at Andriake and on the surface of the western slope at the entrance of the Sura Valley. These surface finds might belong to the first settlers of Myra, Andriake, Sura or Gürses, or to hunter-gatherers who lived inland and came down to the coast only to exploit sea products.¹⁵ In the final analysis, despite their disputable chronology and users' provenance, the stone axes, along with growing new evidence not only certify human activity in the early Bronze Age and before, but also suggest the possibility of earlier initial settlements on the Lycian coastline.¹⁶ As a matter of fact, Middle and Late Chalcolithic pottery fragments were found in the Myra excavations in 2012.

During the second millennium BCE, the Myros Stream gradually formed a naturally sheltered inland harbour, silting up the confluence at Çayağzı, located east of Andriake (Figs. 2, 4, 7).¹⁷ Remains seen today are located on the slopes north and south of the harbour. This natural formation, which stretches southwest-northeast from the Kumdağ to the Bozdağ Hill, provided Andriake with considerable advantages, a case similar to that of the Port of Patara.¹⁸ Indeed, the prominence of natural harbours can be easily grasped given the overall Mediterranean topography. The Lycian coast is mostly rocky, allowing harbour formation only in certain areas, however, often without fertile land.¹⁹ Strabon writes that the Lycian coast was rough and difficult to pass but that the ports were very well-equipped.²⁰ There were not only large settlements on the Lycian coast, such as Telmessos and Patara, which benefited from the wide flatlands on their borders, or Phaselis and Olympos, important for their various other aspects, but also small coastal settlements

13 At the time of our previous publications, the earliest archaeological finds from Andriake dated to the Late Classical/Early Hellenistic period. Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 38; Süleyman Bulut and Mehmet Şengül, "2009–2012 Yılları Andriake Kazı Sikkeleri ve Yerleşim Tarihine Katkıları," in *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi, 25–28 Şubat 2013 Antalya/First International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics 25–28 February 2013 Antalya Proceedings*, ed. Kayhan Dörtlük, Oğuz Tekin, and Remziye Poyraz (Antalya: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2014), 79; Nevzat Çevik, Süleyman Bulut, and Çakır Afşin Aygün, "Myra'nın Limanı Andriake," in *Häfen und Hafestädtte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit: Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze/Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches*, ed. Sabina Ladstätter, Felix Pirson, and Thomas Schmidts, BYZAS 19. 1 (Istanbul: Ege Yayınları, 2014), 233; Çevik, *The Book of Lycia*, 394; Çevik, "Andriake," 85.

14 The first stone axe was recovered in 2010 from the western slope west of the merging of the Sura Valley and the Çolpan Beach in Çayağzı (Fig. 21a), the second stone axe in 2018 from a shepherd's fold in the Northern Sector (Fig. 21b), and the third and the fourth stone axes (Fig. 21c, d) in 2019 on the southern slope of the Taşyuvarlanacağı Hill in the Southern Sector, by Mustafa Keskin, the museum attendant.

15 For settlements at Sura and Gürses, see Nevzat Çevik, "Myra Çevresindeki Antik Yerleşimler," in *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, ed. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 192–96; Çevik, *The Book of Lycia*, 364, 412 ff.

16 For stone axes found in Lycia, see Işık, *Caput Gentis*, 17; Çevik, *The Book of Lycia*, 33 f. Korkut, *Tlos*, 17; For Chalcolithic ceramics: Süleyman Bulut and Nevzat Çevik. "2009-2020 Myra Kazıları'na Toplu Bir Bakış", *Antalya Müzesi'nin 100. Yıl Kitabı* (2022), 331. As a matter of fact, Middle and Late Chalcolithic pottery fragments were found in the Myra excavations in 2012.

17 In "Jeomorfoloji", 6 Map 7, Öner dates this to "three to two millennia before present."

18 For detailed information on the port of Patara see Havva Işkan and Mustafa Koçak, "Der Hafen von Patara: Altes Wissen, neue Forschungen," in *Häfen und Hafestädtte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit: Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze/Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches*, ed. Sabina Ladstätter, Felix Pirson, and Thomas Schmidts, BYZAS 19. 1 (Istanbul: Ege Yayınları, 2014), 271 ff.

19 Martin Zimmermann, *Untersuchungen zur Historischen Landeskunde Zentrallykiens*, *Antiquitas* 48 (Bonn: Rudolf Habelt, 1992), 179; Only 10% of the Lycian territory comprises suitable lands for agriculture with a soil thickness of 50 cm and above. Çevik, *The Book of Lycia*, 19 ff.

20 Strabon, *Geographika* XIV, III. 2.

or quays of inland cities. Some of these cities, such as Limyra and Lydae, had no large harbour facilities but only small quays. These small coastal settlements ensuring connection with the sea were crucial for the cities in central Lycia²¹ which were rather numerous and rivalled for privilege over sea exploitation. This led small coastal settlements to develop and grow under the mandate of principal cities.²² As a settlement with ultimate location on the coastline and connections with central Lycia, Andriake, the port of Myra, is quite an obvious case in this respect. A particular sort of epineion was built and developed there by the principal city, which served as a centre for trade and industry with special functions.²³ Andriake's suitable topography was most certainly an essential factor for this: hills constricting the entrance of the port from the north and the south kept the harbour safe while the east-west oriented slopes of Kumdağ and Bozdağ, facing the port, provided a favourable niche for settlement. Thus, Andriake was not only a sheltered port for trade ships navigating east-west in the Mediterranean, but rather an indispensable destination for all seafarers, owing to its logistic support facilities.²⁴

The increasing amount of new individual finds from the Lycian coastline, belonging to the Bronze Age and earlier periods, clearly contribute much to the study of this scantily known period. As a matter of fact, third and second millennia BCE finds from Patara, which has a natural harbour where the Xanthos River Valley meets the coast, are significant since they attest not only to the existence of the city, but also to the activity of the port within overseas networks during the Bronze Age.²⁵ Therefore, taking into account individual finds from the Lycian coast, maritime trade routes, and the stone axes from Andriake, it could be suggested that the port of Andriake, like Patara, might have been operational during the Bronze Age.²⁶ However, geomorphological studies demonstrate that in the Early Bronze Age, the port of Andriake was not yet entirely a sheltered natural inland harbour while the Kumdağ Hill, where the southern sector of the settlement lay, was still an island, and the Sura Valley was a bay. This bay might have possibly been a harbour providing shelter for ships. That the relatively more sheltered northern coastline of Andriake, stretching from Kumdağ to Bozdağ, might have been a harbour or a small coastal settlement used for food supply could be suggested as a possible topic of discussion. Yet another proposed location for a harbour is the natural indentation known as Deren, abutting from the southwest side of a football field located southeast of the Demre Industrial Zone, between the Uzguru Hill and the confluence at Çayağzı northeast of Kumdağ.²⁷ New evidence from excavations in the area will provide more satisfactory information, particularly on Bronze Age and Iron Age settlements on the Lycian coastline, as well as the activity at ports, and the extent of international maritime trade.²⁸

21 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 179, 181.

22 For more detailed information on the development, functioning and networking of Lycian harbours, see Zimmermann, *Zentrallykiens*, 142.

23 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 219 ff.

24 Çevik, Bulut, and Aygün, "Myra'nın Limanı," 233.

25 İşkan, "Patara," 114 ff.

26 Fourteenth to twelfth century BCE shipwrecks at Gelidonia and Uluburun could presumably point to the early settlement phases at Myra, Patara and Limyra during the Bronze Age. See Jürgen Borchhardt, *Limyra: Zemuri Taşları, Likya Bölgesi'nde Limyra Antik Kenti'nin Gizemli Sularında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar*, trans. Gülay Yümer (Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999), 10; Çevik, Bulut and Aygün, "Myra'nın Limanı," 226.

27 We would like to thank H. Öniz for this proposition.

28 For instance, imported ceramics recovered in large amounts from Tepecik, Patara document the maritime trade between Lycia and Attica during the Archaic period. Gül Işın, "The Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara," *Anatolian Studies* 60 (2010): 100. <https://doi.org/10.1017/S006615460001034>; Numerous structural remains have been discovered along with the port during surveys at the Beymelek Lagoon. Öniz, "Demre Beymelek," 155 ff.

The mysteries of Bronze Age Myra and Andriake persist into the Iron Age. Although Iron Age pottery at Myra was found for the first time during excavations in 2020, neither Myra nor Andriake is mentioned in written sources from the Classical period.²⁹ The existence of Myra in the period is documented neither by epigraphic nor numismatic evidence, but instead by the fifth and fourth-century walls of the acropolis, meticulously-made rock graves and pottery recovered from the theatre.³⁰ It has been noted in the field survey reports of Andriake, as well as in other related publications, that the absence of Classical remains at the site is coherent with the fact that Andriake was not listed by Scylaceus among Lycian cities and ports.³¹ Yet, during excavations undertaken in 2020, fourth-century BCE black glaze pottery³² was recovered on the port's shoreline, immediately in front of the *Granarium*, between the two memorial monuments,³³ in an area carved on the main rock towards the slope. Finally, as part of his doctoral studies, Aygün suggested that a Lycian-type sarcophagus uncovered in the North Acropolis at Andriake as well as the terraced, hybrid structures in the southwestern sector might belong to the Classical period.³⁴ Furthermore, three coins recovered from Andriake have been dated to the Classical period (Fig. 25).³⁵ Undoubtedly, more details will be available as new evidence on the early settlement history of Andriake grows through excavations and surveys. In the final analysis, despite our meagre knowledge of Classical Andriake, it would not be implausible to suggest, based on the fourth century BCE rock graves in Myra and general history of the region,³⁶ that Andriake was a prominent port serving Myra, during the period, possibly in relation to the city's early power and presence.³⁷

29 The above-mentioned ceramics with concentric circles have been found during excavations at the theatre at Myra in 2020.

30 The Lycian name for Myra is not clear. However, some suggestions have been put forward: Some coins with wild boar description and legend Mu from the Dynastic period must be related to Myra. See Otto Mørkholm and Günter Neumann, *Die lykischen Münzlegenden Die lykischen Münzlegenden*, Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 1 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1978), 7; The word *muri* inscribed on the pillar at Xanthos is for Myra in Lycian, coins with mu inscription must have been minted in the first decade of the fifth century BCE in Myra. see Frank Kolb and Werner Tietz, "Zagaba: Münzprägung und politische Geographie in Zentrallykien," *Chiron* 31 (2001): 378 dn. 161; Çevik, "The Lycian name for Limyra, known with certainty, is "Zemuri". Limyra is different from Myra only by its affix. The same rule applies to Lycian. Therefore, if Limyra = Zemuri, then Myra should be "Muri". See Nevzat Çevik, "Myra: The Sunken Metropolis of St. Nicolas," *Current World Archaeology* 41, no. 4/5 (June 2010): 23.

31 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 220; Thomas Marksteiner, "Andriake Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 5 (2007): 100.

32 Although the existence of the settlement at this time is attested by this evidence, no architectural remains have been discovered yet. Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 38.

33 Nevzat Çevik ve Süleyman Bulut, "Myra-Andriake Kazıları 2010/Excavations at Myra and Andriake in 2010," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 9 (2011): 65.

34 Aygün, "Yerleşim Planı," 133.

35 The earliest coins recovered during excavations at Andriake from 2009 to 2010 belong to the Hellenistic period. Süleyman Bulut and Mehmet Şengül, "2009–2010 Yılları Andriake Kazılarında Bulunan Sikkeler Hakkında Ön Rapor," in *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, ed. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 119; In a review of coins recovered between 2009 and 2012, the earliest coin has been dated to the first half of the fourth century BCE.

36 For the history of Myra, see Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 25 ff.; Hüseyin Sami Öztürk, "Yazıtlar Işığında Myra ve Çevresi Antik Çağ Tarihi," in *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, ed. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 295 ff.; for the territory of Myra in the Classical period and later, see Mehmet Alkan, "Klasik Çağ'dan Erken Bizans'a Myra Kenti ve Teritoryumu" (PhD diss., Akdeniz Üniversitesi, 2013), 167 ff.

37 Zimmermann dates the quay, located at the mouth of salty and sulphurous Andriakos bounded by small hills to the

Hellenistic Fort

Settlement features of Andriake are much more evident during the Hellenistic period than in the fourth century BCE and before. Surface remains from the Hellenistic period were studied for the first time by Wurster.³⁸ In the study, a fortification wall with four visible towers built in isodomic masonry, extending east-west approximately two hundred meters on the ridge of the Taşyuvulanacağı Hill in the Southern Sector, was identified as a “separation wall” for security purposes, on the grounds that there never had been a settlement within.³⁹ Yet, during excavations at Andriake, Aygün discovered a rock-carved entrance on the north-eastern slope, where the fortification wall, deriving from the east and the west, sets down and north towards the port (Fig. 10). Apparently, the northern slope of the hill was surrounded by fortification walls and thus converted into a fortress during the Hellenistic period.⁴⁰ Tekinalp has suggested that the principal Hellenistic settlement should be sought either in this area or on the sand-covered north-eastern slopes.⁴¹ Excavations undertaken on the hill as part of the excavations at Myra and Andriake aimed to gain a better understanding of the fortification; consequently, that the site functioned as a fort has been demonstrated by finds, such as arrowheads.⁴² The scarcity of architectural remains within the fortification walls suggest that this could be not much of a settlement but rather a military base fortress, like Pydnae.⁴³ The entire surrounding defence system, including all structures, at Myra date to the Hellenistic period, the port of Andriake being its main defence post on the coastline. The fortress and a watchtower, in the east, on the Kumdağ and Taşyuvulanacağı Hills south of Andriake suggest that the settlement and the entrance of the port in Andriake were secured during the Hellenistic period.⁴⁴ Porphyrus of Tyros reports that in 197 BCE, the Seleucid king Antiochus III conquered Limyra, Patara, Xanthos and Andriake, which were under Ptolemaic rule at the time.⁴⁵ Therefore, the towers at Myra, Andriake and their vicinities should be considered part of the Ptolemaic defence chain across the Mediterranean.⁴⁶ The presence of a military base at

---

south, to the third century BCE. Zimmermann, *Zentrallykiens*, 220; On the other hand, Takmer hypothesises that since Myra was so prominent during the Classical period, it must have existed before then. Burak Takmer, “Lex Portorii Provinciae Lyciae: Lykia Eyaletleri Gümrük Yasası” (PhD diss., Akdeniz Üniversitesi, 2006), 69; Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 26, 38.

38 Wolfgang Wurster, “Das Sicherungssystem des Polisgebietes durch befestigte Wehranlagen und Wachttürme,” in *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, ed. Jürgen Borchhardt (Berlin: Gebr. Mann 1975), 49–55, Fig. 3, 8.

39 Wurster, “Wachttürme,” 54 ff.; Çevik ve Bulut, “Myra Andriake,” 40.

40 Aygün, “Yerleşim Planı,” 92–99, 133–35, 204.

41 Vahit Macit Tekinalp, “Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ’da (MS. 4.–14. yy) Andriake Kenti” (PhD diss., Hacettepe Üniversitesi, 2000), 276.

42 Nevzat Çevik and Isabella Pimouguet Pedarros, “Les remparts du port d’Andriaké: Premièrè campagne de fouille 2011,” *Anatolia Antiqua* 20 (2012): 261 ff.

43 Çevik, *The Book of Lycia*, 216 f.

44 Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 37; Aygün, “Yerleşim Planı,” 139 ff.

45 J. A. O. Larsen, “Representation and Democracy in Hellenistic Federalism,” *Classical Philology* 40, no. 2 (1945): 71; David Magi, *Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century after Christ* (Princeton: Princeton University Press, 1950), 524; Jürgen Borchhardt, ed. *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, *Istanbul Forschungen* 30 (Berlin: Gebr. Mann, 1975), 75.

46 For defence systems at Myra and Andriake, see Nevzat Çevik and Isabella Pimouguet Pedarros, “Fortifications et système défensif de Myra: Recherches de 2009,” *Anatolia Antiqua* 18 (2010): 243–75; Nevzat Çevik and Isabella Pimouguet Pedarros, “Le système défensif de Myra-Andriake,” *Anatolia Antiqua* 19 (2011): 303–19; Çevik and Pedarros, “Les remparts,” 261–80; for soundings undertaken in 2011 see Nevzat Çevik, Süleyman Bulut, and Engin Akyürek, “Myra-Andriake Kazıları ve Araştırmaları 2011. Excavations and Surveys at Myra-Andriake in 2011,” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas* 10

Andriake during Ptolemaic rule has already been suggested,⁴⁷ which could be the fortress on the south-western edge of the port.

Besides the fortress on the south-western edge and the tower in the south, in 2010 an excavated area abutting the east side of the shops in the Southern Sector yielded Hellenistic architectural remains. The wall, built in isodomic masonry, has features similar to those of the tower and fortification walls in the Southern Sector.⁴⁸ Given the Hellenistic graves⁴⁹ in the northern and southern necropolises, and the locations of numerous recovered finds, including coins⁵⁰ and ceramics,⁵¹ it could be argued that the settlement was not restricted to the fortified areas near the harbour's mouth in the western sector, but extended as far as the *Granarium* and its environs, and that a central harbour structure might have possibly existed in the pre-Roman period.⁵² Further excavations will hopefully reveal more about the Hellenistic Harbour, whose existence is indisputably attested by finds.

According to the Treaty of Apamea signed between Rome and Antiochus III in 188 BCE, Lycia became part of Rhodes, ally of Rome. In 167 BCE, during Rhodian rule, Rome granted autonomy to Lycia upon the latter's official request through messengers.⁵³ Known to have been established in 168/7 BCE but reckoned to have existed since the early second century BCE, the Lycian League⁵⁴ included six major cities that possessed three votes in the assembly, namely, Myra, Xanthos, Patara, Pinara, Olympos and Tlos.⁵⁵ Among central Lycian cities, only Myra had the privilege of three votes and would be conferred the rank of metropolis in the early first century, along with Xanthos, Tlos and Patara.⁵⁶ Evidently, Myra was a very important city during the Hellenistic period. Cassius Dio narrates the arrestation and subsequent release of a Roman general in the harbour by the people of Myra.⁵⁷ Appian⁵⁸ narrates that Praetor Lentulus Spinther, sent to Myra by Brutus in 42 BCE to collect money and mercenaries, invaded the city, destroying the chains at the Port of Andriake. The incidents, during the capture of Andriake and Myra by

---

(2012): 70.

47 Ralf Behrwald, *Der Lykische Bund: Untersuchungen zu Geschichte und Verfassung*, Antiquitas 48 (Bonn: R. Habelt, 2000), 62 fn. 189.

48 Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 40.

49 Aygün, "Yerleşim Planı," 141 ff.

50 Bulut and Şengül, "Sikkeler," 119; Bulut and Şengül, "Kazı Sikkeleri," 79–82.

51 For Hellenistic pottery recovered from the Synagogue, see Banu Özdilek, "Andriake Sinagogu'ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış," *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* 3 (2015): 89–117, <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.2015011397>; Banu Özdilek, "2009–2012 Andriake Kazılarında Ele Geçen Unguentarium, Şişe, Lykion ve Mortar Örnekleri," *OLBA* 24 (2016): 217–65; Banu Özdilek, "Andriake Sinagogu'ndan Ele Geçen DSA Grubu Seramikler," *Cedrus* 5 (2017): 337–95, <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/201717>; Banu Özdilek, "Andriake Limanından Ele Geçen Doğu Sigillata C Grubu Pergamon-Çandarlı Sigillatları," *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no. 40 (2017): 260–76; Banu Özdilek, "Andriake Limanından Ele Geçen DSD Grubu/Kıbrıs Sigillatları Işığında Lykia'nın Doğu Akdeniz ile Deniz Ticareti," *Phaselis: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırma Dergisi* 4 (2018): 57–77, <https://doi.org/10.18367/Pha.18004>.

52 Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 40.

53 Larsen, "Hellenistic Federalism," 71; Magi, *Roman Rule*, 524.

54 For the inscription found at Araxa, see J. A. O. Larsen, "The Araxa Inscription and the Lycian Confederacy," *Classical Philology* 51, no. 3 (1956): 151.

55 Strabon, *Geographika* XIV-III, 192.

56 Magi, *Roman Rule*, 533.

57 Cassius Dio, *Roman History* XLVII, 34, 6.

58 Appian, *Roman History* IV, 10. 82.

Lentulus Spinther, suggest that the Lycian League's navy might have stationed there,⁵⁹ which demonstrates that Andriake maintained its military and strategic importance from the Ptolemaic into the Lycian period. Andriake's prominence is also testified by increased shipping trade on the Lycian coast, which suggests that the port was relatively better equipped and more developed than it was in the fourth century BCE and before. Apparently, Andriake's architectural development as a port settlement began in the Hellenistic period.

Memorial Monuments

The port of Andriake continued to develop into the Roman Imperial period. The memorial monuments built on the shore of the quay road immediately north in front of the *Granarium*, the busiest area of the port, prove that the city of Myra paid particular attention to exhibit loyalty to Roman emperors and the imperial dynasty (Figs. 6, 16).⁶⁰ Undoubtedly, shipping traffic at the port must have been taken into account for the choice of location since the monument furnished with bronze statues can be easily seen by those exiting the port. Two monuments, located at a square abutting the shops on the west, and a possible square before them, further indicate the monumentality and significance of the port during the Roman period (Figs. 6, 15). Monument I, measuring 3.60x3.50 m, and 5.30 high, rests on a podium of three steps with statue bases on the top row. An edict on grain measurement from Theodosius I's reign (379–395 CE), carved posteriorly on the body of the monument, testifies to the monument's perpetual presence during the fourth century CE. Monument II, measuring 7.55x0.90 m, rises 3.85 m high on a three-step podium⁶¹ and faces north/the port. The last row consists of 12 blocks/statue bases, 11 of which have inscriptions (one has no inscription). The Myrian civic assembly built a *Sebasteion* for the first Roman emperor Augustus, Livia, his spouse and God *Sebastos* Kaiser Tiberius' mother, and Agrippa, the emperor's close friend, at a publicly visible point at the entrance of the port, commemorating them with the inscriptions “αὐτοκράτωρ γῆς καὶ θαλάσσης” (*Autokrátōr* of land and seas) and “εὐεργέτης καὶ σωτήρ τοῦ σὺν παντὸς κόσμου” (Benefactor and Saviour of the World), “Goddess *Sebaste* Iulia” and “benefactor and saviour of the people,” respectively. Based on the inscriptions, the monument was believed to have been constructed during the reign of Tiberius⁶² while Monument I in the east was assumed to belong to an earlier period.⁶³ However, architectural finds from restoration works entailed alterations to these suggestions. Once the podium blocks were removed, it became clear that Monument II, located in the west, had two phases, the first phase also rising on a three-step podium with a 2.83 m wide façade (Fig. 16). The body and podium of the monument were both enlarged in the east-west direction during the second phase—the body measured as wide as 7.55 m—and the podiums of the eastern and western monuments were levelled. The monument starts from the inscription for Drusus in the east and ends with the inscription in honour of Agrippa in the west. This phase, constructed during the reign of Tiberius, must then date to Caesar Drusus Junior's death in 23 BCE, or immediately afterwards, at the latest. The missing parts of the inscriptions hinder an absolute dating of the phase. Nevertheless,

59 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 220.

60 H. S. Öztürk notes that the people of Myra built a *Sebasteion* at the entrance of the port, where it could be seen by everyone. See Öztürk, “Yazıtlar Işığında,” 297. However, there is no evidence that the statue bases were placed inside an edifice/structure. Therefore, despite their functional similarity to a *Sebasteion*, we find the term “Memorial Monument” more pertinent in terms of architectural type. The topic needs further investigation and discussion.

61 Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 46.

62 Öztürk, “Yazıtlar Işığında,” 297.

63 Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 46.

the added dimensions of the inscribed statue bases dedicated to Augustus, Tiberius, Gaius Caesar and Agrippa are coherent with the 2.83 m wide podium of the first phase, which suggests that the monument must have been built in 14 CE, Augustus' year of death, or soon after. This date must also be valid for Monument I in the east.

That the memorial monuments from Tiberius' reign were built south of the quay road along the shoreline indicate the intensity of commercial activities in this part of the port. The monument greeted incoming visitors while narrow and stepped streets on its eastern and western sides provided access to the structures on the upper level. An inscription on customs regulation (Fig. 12), located only 100 m east of the monuments, has been dated to the reign of Nero,⁶⁴ based on the citation of the emperor's and Lycian Prefect C. Licinius Mucianus' (60–63 CE) names. A unique example in the Anatolian Mediterranean, the inscription citing the Lycian customs law documents the importance of Myra, and hence of Andriake, within the Lycian League as well as the presence of a well-equipped and organised harbour playing a crucial role in maritime trade routes.⁶⁵ A couple of water channels supplying water to the Northern and Southern Sectors must have been built during the Early Roman period and developed at a later time for the sustentation of baths and fountains.⁶⁶

Granarium

The port settlement at Andriake enjoyed its most prosperous period during the reign of Hadrian; it is then that the *Granarium*⁶⁷ was built in the Southern Sector and the settlement was further expanded.⁶⁸ Composed of eight chambers and a façade facing north/the port, the very well-preserved granary measures 64.24x38.65 m (Figs. 6, 11). Two chambers in the west are 6 m shorter than the rest. The 6.40 m high and approximately 0.80 m thick walls were built in isodomic masonry on the outside and polygonal masonry on the inside. A sequence of fascia blocks with inscribed dedications and consoles scattered along the façade also served as the door lintel. The central gate has carved busts of Emperor Hadrian and his spouse, Sabrina. Isis-Serapis, Pluto and a griffin are depicted on the façade of the seventh chamber of the *Granarium*. An inscription,⁶⁹ carved, at a later time, after a granary officer's dream reads "*Heracleon dedicated this after a dream he had.*"⁷⁰ Two square chambers east and west of the façade have dowel holes on the walls, indicating the presence of wooden shelves. The presence and location of shelves suggest that these must have been registration offices used by granary officers. A 4.20 m wide *portico* runs parallel to the façade along the offices, which is indicated by the consoles on the sequence of blocks with the dedicational inscription, as well as the traces on the blocks of the *stylobate*. Three distinctive threshold spaces are sporadically located on

64 Takmer, "Gümrük Yasası," 1, 3; Burak Takmer, "Lex Portorii Provinciae Lyciae. Ein Vorbericht über die Zolinschrift aus Andriake aus neronischer Zeit," *Gephyra* 4 (2007): 165.

65 In the mid-first century AD, Andriake was a prominent port on maritime trade routes from Egypt. See Michael Wörle, "Bauinschrift," in *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, ed. Jürgen Borchhardt, *Istanbulur Forschungen* 30 (Berlin: Gebr. Mann, 1975), 67.

66 Aygün, "Yerleşim Planı," 119.

67 *Granarium ve Plakoma*'da kazılara 2009 yılında başlanmıştır. Nevzat Çevik, "Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009/First season of Excavations at Myra and Andriake: 2009," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 8 (2010): 57 ff.; Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 43 ff.; Nevzat Çevik *et al.*, "Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009," *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32, no. 1 (2011): 406 ff.; Çevik, Bulut, and Aygün, "Myra'nın Limanı," 235 ff.

68 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 221.

69 George E. Bean, *Eskiçağda Lykia Kıyıları*, trans. Hande Kökten (Istanbul: Arion Yayınları, 1997), 135.

70 Wörle, "Bauinschrift," 68.

the *stylobate*. Wooden mounting holes on the façades of the offices and the thresholds designate that the *portico* was enclosed with wooden parapets. The *granarium* was covered with a wooden roof. Semi-triangular pediments visible east and west of the façade ended at the level of the second chamber, as a recovered corner block demonstrates. Considerably large horizontal beam holes on the eastern and western walls show that a top cover with a semi-triangular pediment was placed above the two chambers, while the chambers in between had east-west oriented hip roofs, as attested by the north-south oriented triangular masonry and the inclined holes, particularly on the north-facing blocks on the façade, which must have been perforated for the beams supporting the eaves of the hip roof. The semi-triangular limestone pediments that, viewed from the façade, extend until the level of the second chamber, must have been built to emphasise the singularity of the triangular (pseudo-) pediment on the façade. The original wooden roof from the Roman period has been reconstructed based on the above-mentioned data, as part of the restoration works undertaken during the conversion of the *Granarium* into the Museum of Lycian Civilizations (Fig. 7).⁷¹

A Commercial *Agora* with complementary functions was built contemporaneously, east of the *Granarium*, as part of the same development plan.⁷² A carved inscription⁷³ on the wall of the *Granarium* demonstrates that the intense commercial activity of the second century CE continued throughout the fourth century CE, which coincides with the fact that most of the recovered coins have been dated to that same period.⁷⁴ The *Granaria* at Andriake and Patara, covering an area of 2,307 m² and 1,840 m² respectively, testify to the significance attributed by Rome to these cities and to Eastern Mediterranean ports in general. Cargo ships carrying grains and cereals from Egypt to Rome could seek shelter in adverse weather conditions or other compulsory circumstances in these strategically important ports at Andriake and Patara. Grains and other products were stored temporarily in massive silos at the ports.⁷⁵ Moreover, as the dockyard and slipways at the port of Andriake clearly demonstrate, the ports were sufficiently equipped to provide logistic services to grain ships. Wörrle postulates that the *Granaria* at Andriake and Patara might have been built upon Emperor Hadrian's personal orders during his visits to the cities, and used not only for the safe storage of imported grains from Egypt but also of grains harvested from the Lycian highlands.⁷⁶ An inscription on a third-century CE sarcophagus at Andriake, citing the name of Aurelius Metrodoros as *horrerarius*⁷⁷ (granary superintendent), proves that *Horrea* were used for storage and commercial

71 Nevzat Çevik, "Andriake Likya Müzesi," in *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ulusal Müzecilik Sempozyumu Bildirileri 20–22 Mayıs 2015 Türkiye'de Müzecilik. Yeni Kavram ve Uygulamalar*, ed. Serhan Aras (Istanbul: Deniz Müzesi Komutanlığı, 2016), 18–29.

72 Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 38.

73 For the inscription, see Michael Wörrle, "Die Inschrift des Flavius Eutolmius Tatianus," in *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, ed. Jürgen Borchhardt, *Istanbuler Forschungen* 30 (Berlin: Gebr. Mann, 1975), 70; Clive Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age," *Dumbarton Oaks Papers* 48 (1994): 25.

74 Bulut and Şengül, "Sikkeler," 119–23, Table 2; Bulut and Şengül, "Kazı Sikkeleri," 81 Table 2; Coins dating to between the second and third centuries CE are the most prevalent group of coins recovered during excavations at Myra and Andriake. Sema Talu, "Myra ve Andriake'de Ele Geçen Takılar" (master's thesis), Akdeniz Üniversitesi, 2020), 155.

75 At Andriake, grains were ground into flour in a large watermill on the opposite shore of the port, which could possibly be dated to Late Antiquity, in comparison with the large facility in Barbegal in southern France. Foss, "Lycian Coast," 25.

76 Wörrle, "Bauinschrift," 67; The imperial fleet carrying grains stopped, on its route from Egypt to Constantinople, at Andriake where products from the entire region were stored in order to be shipped to the capital, and perhaps for local consumption to a certain degree. See Foss, "Lycian Coast," 25.

77 H. A. Ormerod and E. S. G. Robinson, "Inscriptions from Lycia," *Journal of Hellenic Studies* 34 (1914): 28 no. 37; Wörrle, "Bauinschrift," 68; Alkan, "Territorium," 210.

purposes in Lycia in the third century CE. An edict on grain measurement regulations in Myra and Arneai, dating from the reign of Theodosius I (379–395 CE), is found on the left of the fourth door. *Praefectus Praetorio* Fl. Eutolmius Tatianus of Sidyma (388–392 CE) is cited in this inscription,⁷⁸ significant for it proves that goods other than grains were also stored in the *Horrea* at Andriake and allows absolute dating for the building. It reads: “HORREA IMP. CAESARIS DIVI TRAIANI PARTHICI F. DIVI NERVAE NEPOTIS TRAIANI HADRIANI AUGUSTI COS. III.”⁷⁹ Excavation finds confirm⁸⁰ that the *Agora* and the *Granarium* were built concurrently, as part of the public works undertaken before Hadrian’s visit to Andriake in 129–130 CE.⁸¹ Restoration works at the *Granarium*, presently converted into the Museum of Lycian Civilizations,⁸² have revealed that the previously-destroyed eastern wall of its first chamber to the east had the same dimensions as the two shorter chambers to the west. The eastern chamber was originally six metres shorter than it currently is, with its eastern wall angling southwards before facing west. Apparently, in the original plan, the entire *Granarium* was designed in the dimensions of its shorter chambers to the west, but the initial efforts were apparently abandoned during the construction phase, for no traces of the wall, running west, of the first chamber could be found within the second chamber to the east.

Agora

Also known as *Plakoma*⁸³ from ancient sources, and among pioneer occidental voyagers who visited the region,⁸⁴ the *Agora* (Figs. 6, 7, 13) is adjacent to the *Granarium* in the east and covers a quadrangular area of approximately 60x56 m. A monumental cistern measuring 23.6x12.1 m, which was apparently the main water tank of Andriake, is situated at the centre of the *Agora*. Porticoed shops with doors facing the courtyard surround the cistern. Rainwater from the rooftops of the *porticos*, the shops and the *Granarium* was collected in the cistern using water channels. The monumental entrance gate, built approximately 10 m east of the central axis of the northern façade, indicates that the street regulations of the period had to be adopted. The struc-

78 Wörrle, “Die Inschrift,” 70 ff.; Öztürk, “Yazıtlar Işığında,” 298 ff.

79 Wörrle, “Bauinschrift,” 67.

80 A Hadrian coin from 119–129 CE recovered from the foundation level at *Plakoma* has significance for the dating of the structure. The date given here is not correct; it should be 134–138 CE, as stated in the catalogue. Çevik and Bulut, *Myra Andriake*, 38; Bulut and Şengül, “Sikkeler,” 120, Bulut and Şengül, “Kazı Sikkeleri,” 85, 92 coin no.23. Excavations undertaken on the southern wing at *Plakoma*, as part of the conversion plan of the *Granarium* into a museum, revealed that the cistern at the centre was supplied by the canal built next to the southern rear wall of the *Granarium*. This designates that both shop roofs at *Plakoma* and the roof of the *Granarium* served to supply water. The architectural integrity of the structures proves that they are contemporary and were co-designed.

81 Borchhardt, *Myra*, 64; Zimmermann, *Zentrallykiens*, 221.

82 A conversion plan for the *Granarium* was studied as part of a master’s thesis prior to its actual conversion into a museum. For general information, see Mehmet Şengül, “Myra’nın Limanı Andriake’de Bulunan *Granarium*’ün Müzeleştirilmesi” (master’s thesis, Akdeniz Üniversitesi, 2011); Çevik, “Likya Müzesi,” 18–29.

83 The location of *Plakoma* mentioned in the Vita of Nicholas of Sion and in Praxis de Stratelatis is rather controversial. Two different *Plakomas* occur. Zimmermannö *Zentrallykiens*, 225. For the location of *Plakoma* in Çağman, see Foss, “Lycian Coast,” 24; Hansgerd Hellenkemper and Friedrich Hild, *Lykien und Pamphylien*, Tabula Imperii Byzantini 8. Denkschriften/Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse 320 (Vienna: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2004), 492, 814. For a suggested location for *Plakoma* near the village of Karkabo, see Zimmermann, *Zentrallykiens*, 225. For views, based on Praxis de Stratelatis mentioning of a part of the port settlement as *Plakoma*, that *Plakoma* should be the stone-paved area east of the *Granarium* at Andriake, see Borchhardt, *Myra*, 66; Zimmermann, *Zentrallykiens*, 225. Apparently, the name was given after the floor built of stone plaques, forming the cover of the large cistern at the centre of the *Agora*.

84 Borchhardt, *Myra*, 64 ff.; Cevdet Bayburtluoğlu, *Lykia* (Istanbul: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2004), 200.

tures, currently located north of the gate, must have been originally built on an alley leading from the quay to the main entrance. The close location of the customs inscription⁸⁵ seems to confirm this. Numerous letters on walls, typically built in isodomic masonry, are noticeable. The use of profiled blocks as spolia in the masonry suggests that shops had two storeys in the initial phase.

The eastern part of the northern wing of the *Agora* and the enclosed chambers built of spolia in front have been identified as rebuilt murex workshops (Figs. 13, 14).⁸⁶ The spolia wall, running along the shop fronts on the eastern wing towards the main entrance in the northern wing, must have been the original borderline between the *stylobate* and the *portico*. A terrace of stone blocks is found in front of the wall. The corridor-like space between the wall and the shops has been divided into three separate units with party walls, which must have most probably had workshop-related functions.

Caravan Park

East of the *Agora* lies Andriake's sole flatland. That no traces of remains have been found on the surface of this large area suggests that it must have been a caravan park. Indeed, considering the shipping traffic at the port, it seems necessary to have such a place near the *Agora*, where hundreds of animals could have been loaded and unloaded. Otherwise, a land so valuable and suitable for settlement would not have been left undeveloped.

*Murex Workshops*⁸⁷

The murex dye workshops are located inside the shops east of the northern gate of *Plakoma* (Figs. 13, 14). Three of these shops, situated immediately east of the gate, were joined by demolishing the party walls while the easternmost chamber in the corner remained unaltered. A corridor west of this shop appears to have provided access to both chambers and signs of wear on the threshold testify to intensive activity. A total of five south-facing workshops have been identified inside the chambers. The workshops, which, like ceramic kilns, have a circular plan with a central platform surrounded by canals, measure between 2.5 and 2.9 m in diameter, between 50 and 90 cm in preserved depth, and between 8 and 22 cm in width, and bear traces of plastering. They have been built entirely of rubble; columns and other architectural elements of the church and possibly of the porticos have also been used. The southern wall of the shops and the door frames clad with arches must have belonged to the mouth of the furnace. Traces of ash have been found, proving that fire was burnt inside the brick-and-mortar arches. Small ponds and canals occur between and behind the furnaces.

While, in sixth century *Aperlae*, waste from dye workshops were disposed of outside the city,⁸⁸ in Andriake, refuse was dumped on the eastern and western wings of the *Agora*, particularly in the southern parts. Piles of junk, some of which rise as high as three meters, cover an area

85 Takmer, "Gümrük Yasası," 9 ff.

86 Dye production in Lycia is attested not only in Andriake but also, by the presence of murex waste, in Phaselis and *Aperlae*. Andriake is particular in that murex workshops were first discovered there. Potsherds recovered from murex waste in *Aperlae* date to 330–650 CE. Robert L. Hohlfelder and Robert L. Vann, "Uncovering the Maritime Secrets of *Aperlae*, A Coastal Settlement of Ancient Lycia," *Near Eastern Archaeology* 61, no. 1 (1998): 30; Hellenkemper ve Hild, *Lykien*, 173.

87 Çakır Afşin Aygün, *Andriake Muraks Boya Endüstrisi/Andriake Murex Dye Industry*, Adalya Ekyayın Dizisi/Supplementary Series 14 (Istanbul: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2016), 31 ff.

88 Hohlfelder and Vann, "*Aperlae*," 29 ff.

of 800–1,000 m² and incorporate 400–800 m³ of broken seashells. A group of amphora sherds, most of which have intact neck and handle, have been recovered from the pile (Fig. 26), as well as a small pile of ash.

Excavations revealed⁸⁹ that the murex workshops functioned from the reign of Theodisius I (379–395 CE) until the reign of Marcian (450–457 CE).⁹⁰ Purple fabric dye produced from sea snails—*Murex trunculus*, *Murex brandaris* and *Hexaplex trunculus* in particular⁹¹—was an important commercial product valued throughout Antiquity, and often a symbol of status, even exclusively reserved for the imperial family.⁹² At Andriake, *Hexaplex trunculus* was the primary raw material for production.⁹³ Colours vary from red to lilac and purple, depending on the species, region and processing.⁹⁴

To produce dye, first, sea snails were collected by trapping and diving.⁹⁵ They were carried to workshops in amphorae on boats. Murexes were, then, possibly stored alive in the proximity of the workshops. A great amount of broken amphora sherds recovered from murex waste, piled up, particularly, on the south-eastern and south-western corners of *Plakoma* (Fig. 26),⁹⁶ confirms that the animals were carried in amphorae. These species can live without food in seawater for weeks.⁹⁷ Hohlfelder and Vann suggested that, in Aperlae, potsherds were regularly dumped into the murex midden in order to prevent odour and repel birds.⁹⁸ Yet, finds from Andriake refute this.

Colouring substance was obtained by the oxidation of the mucus in the murex' hypobranchial gland through exposure to air, followed by thermal processing. Each shell was individually broken by hand, then the hypobranchial gland was cut off and removed.⁹⁹ Murexes too small to break in hand must have been crushed either in stacks or individually and harvested with or without the shell.¹⁰⁰

Cut-off glands were first kept in lead pots for three days; then, for nine or ten days, heated, filtered and let rest to ensure purification from animal tissue remains before finally being made into pure dye. The heating process varied according to the desired hue, as well as the species and the region the animal was caught in.¹⁰¹ It is of utmost importance not to allow the mixture to boil since

89 We had initially suggested that the murex workshops should have operated until the seventh century CE at latest. Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 43.

90 Çakır Afşin Aygün, "Andriake Mureks Boya Endüstrisi" (master's thesis, Akdeniz Üniversitesi, 2012), 56, 62; Aygün, *Boya Endüstrisi*, 50; "Purpura" is mentioned twice on the Customs Inscription from the reign of Nero. Takmer, "Gümrük Yasası," 25 ff.; Takmer, "Lex Portorii," 171. However, this does not prove the presence of dye production in Andriake. Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 42 f.n. 237.

91 Gerhard Forstenpointner *et al.*, "Purple-Dye Production in Lycia—Results of an Archaeozoological Field Survey in Andriake (South-West Turkey)," *Oxford Journal of Archaeology* 26, no. 2 (2007): 207.

92 Anna Muthesius, "Essential Processes, Looms, and Technical Aspects of the Production of Silk Textiles," in *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century* Vol. 1, ed. Angeliki E. Laiou, *Dumbarton Oaks Studies* 39 (Washington, D. C.: Dumbarton Oaks, 2002), 158 ff.

93 Forstenpointner *et al.*, "Purple-Dye Production," 201–7.

94 Deborah Ruscillo, "Reconstructing Murex Royal Purple and Biblical Blue in the Aegean," in *Archeomalacology: Molluscs in Former Environments of Human Behaviour. Proceedings of the 9th International Council of the Archaeozoology Conference, Durham, August 2002*, ed. Daniella E. Bar and Yosef Mayer (Oxford: Oxbow Books, 2005), 100, 104 ff.

95 Ruscillo, "Reconstructing Murex," 101 ff.

96 Aygün, *Boya Endüstrisi*, 43, 57 ff.

97 Pliny, *The Natural History of Pliny* 9.128.

98 Hohlfelder and Vann, "Aperlae," 30.

99 Ruscillo, "Reconstructing Murex," 103.

100 Pliny, *The Natural History of Pliny* 9.60; Vitruvius, 7.13.

101 Vitruvius, 7.13.

dye material could get spoiled.¹⁰² During the heating process, fire burnt in front of the furnaces was directed inside through canals in order to heat the lead cauldrons found *in situ* on the platform. This way, lead cauldrons were not directly exposed to fire and dye was heated in a controlled manner. Dye substance thus purified of animal remains could then be used to produce fabric dye.¹⁰³

The earliest finds from the *Agora* are Hellenistic League coins (Fig. 25), recovered occasionally mixed with fill material, on surface soil between ruins in and around *Plakoma*. A customs inscription from the reign of Nero (Fig. 12),¹⁰⁴ recovered in 1999, 30 m northeast of the main gate of *Plakoma* firmly establishes the presence of an *Agora* in the same area during the first century CE, the same way as a storage facility is estimated prior to Hadrian's *Granarium*.

From the fourth century CE onwards, there was increased activity in *Plakoma*, as in the entire Andriake, due to settlement. Numerous coins dating from this period have been recovered, particularly from lower levels.¹⁰⁵ Excavation finds and architectural observations can be briefly stated as follows:

Recovered finds and the architectural planning of the site prove that *Plakoma* and the *Granarium* were built contemporaneously (Figs. 6, 7). It is not clear by evidence that *Plakoma* was damaged by the earthquake of 141 CE. Nonetheless, the phase identified by the use of profiled consoles as lintel and of spolia in masonry is believed to be related to the earthquake of 240 CE. During this phase, two-storey shops and *porticos* were replaced by single-storey shops and *porticos* with heart-shaped pillars. That, in most parts, no earlier finds were found underlying fourth-century material, even on levels not far off from the foundation, suggests that the structure underwent substantial changes during this period: it was dug as deep as the foundation level in most parts, then, most probably leveled and rebuilt with the same blocks. The *stylobates* of the *porticos* were dismantled to ground level in this period, which probably corresponds to the reign of Theodosius (379–395 CE), when murex workshops began to function. The re-ratification of laws restricting purple clothing during the reign of Theodosius II apparently did not have an effect on Andriake's dye production, which was quite possibly under ecclesiastical control.¹⁰⁶ Finds recovered from murex waste also confirm that dye production continued vigorously at least until the reign of Marcian (450–457 CE).¹⁰⁷ Sixth-century lamps, recovered from the spaces between the ruins of shops before soil was reached, suggest that the *Agora* was destroyed during the earthquake of 529 CE.¹⁰⁸ As of yet, there is no evidence of continuation, or cessation, of production in workshops after the earthquake.

Nymphaion

A structure built north of the confluence at Çayağzı between Andriake and Myra, at the source of the Andriakos Stream, is known as the "*Nymphaion*" (Fig. 5).¹⁰⁹ Excavations revealed that the structure consisted of three sections, including a main/central chamber 10.55x13.20 m in

102 Ruscillo, "Reconstructing Murex," 104.

103 Ruscillo, "Reconstructing Murex," 105; Pliny, *The Natural History of Pliny* 32.23.

104 Takmer, "Gümrük Yasası," 23 ffl.

105 Bulut and Şengül, "Sikkeler," 119 ff., 123 Table 2; Bulut and Şengül, "Kazı Sikkeleri," 81 Table 1–2, 85.

106 Aygün, *Boya Endüstrisi*, 51.

107 Aygün, *Boya Endüstrisi*, 50.

108 We initially hypothesized that after the destruction of the shops, the *Agora* had lost its commercial function, that a spolia wall was annexed to the northern and eastern wings, and that the shops in the northern wing were converted into murex workshops which remained in use until the mid-seventh century CE at latest. Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 43.

109 Borchhardt, *Myra*, 72 ff.

size, ending with a 6.45 m wide, southeast-facing apse, with a 0.90 m wide terrace carved into the main rock in the rear (northern) part. The eastern wall has two doors, including a twin door to the south. Both doors lead to Chamber III. An arched corridor, abutting the doors from the north, has a small semi-circular basin adjacent to it from the east.¹¹⁰ Borchhardt states that “the structure might have been a bathhouse built near the sacred spring, although its function as a *Nymphaion* should not be ignored.”¹¹¹ Bayburtluoğlu stresses that this is the only source of freshwater in the area and agrees that the structure might have been a fountain.¹¹² Farrington claims that, located between Myra and Andriake, at a great distance to the settlement, this could not have been a bathhouse, but most probably a fountain built in the second or early third century CE¹¹³ while Tekinalp argues that it must be a fountain from the reign of Hadrian.¹¹⁴ The function of the structure cannot be clearly defined as excavations have not yet been completed. However, it seems possible to suggest that it had a freshwater-related function. Though not positively, we suppose that the basin in Chamber II, where sulphuric spring water is collected, as well as the semi-circular wash basin in Chamber III, suggest that this might have been a thermal spring.¹¹⁵ This is confirmed by the vast number of sulphuric water basins along the eastern end of the Andriakos Stream, still used today for healing skin diseases.

Western Bathhouse

The construction of a waterway, the *Granarium* and the *Agora/Plakoma*, which would become the centre of trade in this period (Fig. 5), clearly points at increased development activity at the port of Andriake. The Western Bathhouse located east of Church B must have been built in the second century CE, in relation to the heightened traffic at the port.¹¹⁶ Since 2018, a minimum of three phases have been identified during excavations in the Western Bathhouse. However, they cannot be absolutely dated based on recovered finds.¹¹⁷ Excavations, which were almost completed by 2019, revealed that the bathhouse, heavily damaged most probably in an earthquake, like the Eastern Bathhouse, was altered in the *Tepidarium* only, and divided in three parts to make a smaller bathhouse.

The financial crisis that affected the Roman Empire from the third century CE onwards had both political and economic repercussions on Lycian cities, which were granted right of coinage after the earthquake of 240 CE during the reign of Gordian III. Among them, Myra minted *homonioia* coins jointly with Patara¹¹⁸ in this period, and later, during the reign of Valerian (253–260 CE),¹¹⁹ with Side. Third century CE was also a time when Christianity began to spread across Lycia. Myra owes its reputation in this period to St. Nicholas, who settled in and became the bishop of Myra during the reign of Constantine (306–337 CE). St. Nicholas, who established a church

110 Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 36 Fig. 65–69.

111 Borchhardt, *Myra*, 72 ff.

112 Bayburtluoğlu, *Lykia*, 200.

113 Andrew Farrington, *The Roman Baths of Lycia: An Architectural Study/Likya'daki Roma Hamamları: Mimari Araştırmaları*, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph Series 20 (London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1995), 5, 6, 148.

114 Tekinalp, “Andriake,” 280 ff.

115 Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 37.

116 Çevik ve Bulut, “Myra Andriake,” 46.

117 Nevzat Çevik *et al.*, “Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018,” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 17 (2019): 49 ff.

118 Hans von Aulock, *Die Münzprägung des Gordian III und der Tranquillina in Lykien*, *Istanbuler Mitteilungen Beiheft* 11 (Tübingen: Wasmuth, 1974): 31, 76, Taf. 14 no. 258, 259.

119 Von Aulock, “Gordian III,” 84 vd., Taf. 17 no. 342.

to teach his doctrine, remained in Myra until his death. The church, where his tomb is,¹²⁰ and the *martyrion* remain an Orthodox-Christian pilgrimage site to this day.

Shops

The majority of the structures built along the shoreline in the southern settlement at Andriake have been identified as workplaces (Figs. 6, 15), but cannot be absolutely dated since they remain unexcavated. By contrast, the shops adjacent from the east to the memorial monuments in front of the *Granarium* have been completely excavated. Diocletian and Licinius coins recovered from the ground level suggest that the shops must have been built in the third century CE at the earliest. According to coin and pottery finds, the shops functioned at highest capacity during the fourth and fifth centuries CE while their last phase dates to the sixth century CE. Fragments of lead weights and scales are the primary finds in the small finds assemblage.¹²¹ Although the completely-excavated, exemplary business street dates to the Late Roman period, given the presence of unexcavated sites on the commercial axis, the high-activity periods of the port and the prominence of Myra and Andriake in the period, it seems plausible to argue in favour of the presence of shops from the Hellenistic period onwards.¹²²

Necropolis

Roman graves—mostly sarcophagi and *chamosoria*—occur at the junction of Andriake and the road from Myra (Figs. 5, 6). The graves on the eastern end lie beneath a Byzantine church and other buildings.¹²³ Excavated chamber graves south and north of Church A, as well as finds of a great typological and iconographical variety recovered inside them, reflect the prosperity of the city, particularly during the second and third centuries.¹²⁴ Rare finds with exquisite iconography have been recovered, including a ring stone with the depiction of four *quadrigae* racing in the hippodrome (Fig. 22).¹²⁵ The prevalent material for jewellery-making was gold, although various gems and precious stones, including jasper, agate and carnelian, were also used.¹²⁶ Finds of elegant material and craftsmanship from the second and third centuries CE testify not only to the favourable socioeconomic conditions of the settlement during the period, but also to the affluence it acquired through maritime trade activities at the port. The graves also offer new insights into the tomb architecture and burial customs in Roman Lycia: most significantly, they demonstrate that tomb architecture does not always define the economic class of the deceased. For instance, a

120 For the Church of St. Nicholas, see Semiha Yıldız Ötügen, “Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Mimari Değerlendirmeler,” in *III. Uluslararası Likya Sempozyumu. Sempozyum Bildirileri 07–10 Kasım 2005 Antalya/The IIIrd International Symposium on Lycia. Symposium Proceeding 07–10 Kasım 2005 Antalya*, ed. Kayhan Dörtlük *et al.* (Antalya: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2006), 523–36; Nilay Çorağan Karakaya, “Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi ve Duvar Resimleri Işığında Aziz Nikolaos’un Yaşamı ve Kişiliği,” in *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, ed. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 129 ff.

121 Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 45 ff.

122 Nevzat Çevik and Çakır Afşin Aygün, “Antik Liman Yapılaşmasında İşlevsel Bölgeleme: Andriake,” in *Cevat Başaran’a 60. Yaş Armağanı/ Essays for Cevat Başaran’s 60th Birthday Occasion*, ed. Vedat Keleş *et al.* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2019), 880 ff.

123 A North African tray, with unique reliefs and iconography unparalleled in the region, was found in fragments north of the church. Çevik *et al.*, “Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018,” 52; Özgü Çömezoğlu Uzbek, “A North African Plate Unearthed in the Andriake Excavations,” *Adalya* 23 (2020): 369.

124 Çevik *et al.*, “Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018,” 50 ff.

125 Çevik *et al.*, “Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018,” 51.

126 Çevik *et al.*, “Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018,” 51; Talu, “Takılar,” 155.

small and deformed hybrid tomb that apparently seemed to belong to the lowest classes yielded extravagant jewellery and artefacts, and quite extraordinarily, 114 coins. As the great number of coins is quite extraordinary for a single tomb, the presence of lower-class tombs containing upper-class finds is also among the most significant discoveries from the *necropolises* at Andriake.

Numerous finds, including coins, which are the predominant finds at Andriake (Fig. 25), the above-mentioned epigraphic data from the fourth century CE, an inscription on rope sales dating from the reign of Arcadius and numerous amphorae, document intense commercial activity during the period (Fig. 26).¹²⁷ The Eastern Bathhouse is the first architectural find attesting to fundamental development activity at Andriake during the fourth century CE.¹²⁸ Measuring 50 x 38 m, the bathhouse is the first structure on the eastern end of the Southern Sector at Roman Andriake. The first phase of the bathhouse comprises five subdivisions (Figs. 6, 17, 18); the Roman phase dates to the fourth century CE. The bathhouse continued to function during the Byzantine period; the *caldarium*, most probably ruined in the earthquake of 529 CE, was replaced by a new one to the west. The construction date of the Eastern Bathhouse suggests that the previously built Western Bathhouse (Figs. 6, 17, 19) no longer sufficed to meet the escalating needs due to increased activity at the port.¹²⁹ This is also the case for the bathhouse in the Northern Sector: The Northern Bathhouse—the smallest of all bathhouses in the settlement—must have been, as well, built in the fourth century CE, the most thriving period of the port.¹³⁰

Churches

Myra became a metropolis after being declared the religious and administrative capital of Lycia during the reign of Theodosius II (408–450 CE).¹³¹ Consequently, the city is reckoned to have reached its widest territorial boundaries in the Late Roman/Early Byzantine period.¹³² The port of Andriake developed considerably owing to its convenient location on the main seaborne routes between Egypt, the Eastern Mediterranean and the capital.¹³³ As a matter of fact, North African plates have been recovered from Church A,¹³⁴ and a great amount of amphorae, imported from various regions, have been found in other areas, *Plakoma* in particular (Fig. 26).¹³⁵ Thus, Andriake's status as the main regional port was further consolidated after Myra became the principal metropolis of the region. Intensive development activities were undertaken during this period in tandem with increased circulation at the port.¹³⁶ Five of the six churches at Andriake date to the late fifth

127 For the coins: Bulut and Şengül, "Kazı Sikkeleri," 81 Table 2.; 348 coins out of 917, which have been identified by 2020, are dated to the fourth century CE; Öztürk, "Yazıtlar Işığında," 299.

128 Nevzat Çevik, Süleyman Bulut, and Engin Akyürek, "Myra ve Andriake Kazıları 2012. Excavations at Myra and Andriake 2012," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 11 (2013): 91–93.

129 Nevzat Çevik and Süleyman Bulut, "Andriake Doğu Hamamı: Bölgenin Hamam Mimarlığına Işık Tutan Yeni Bir Örnek," *Adalya* 27 (2014): 239 ff.

130 Aygün, "Yerleşim Planı," 175.

131 Foss, "Lycian Coast," 23.

132 Alkan, "Territoryum," 173 ff. Map 2.6.

133 Foss, "Lycian Coast," 23.

134 Çömezoğlu Uzbek, "North African Plate," 369.

135 For Late Roman/Early Byzantine amphorae, see Aygün, *Boya Endüstrisi*, 57 ff.; Özgü Çömezoğlu, "Byzantine Small Finds from 'Church B' at Andriake (Myra/Antalya): First Results on the Ceramics," in *Proceedings of the 17th Symposium on Mediterranean Archaeology. SOMA 2013 Moscow, 25–27 April 2013*, ed. Sergei Fazlullin and Mazlum Mert Antika, SOMA 2013 Oxford: Archaeopress, 2015), 54–56.

136 For general information on the port of Andriake in Late Antiquity, see Akyürek, "Geç Antik," 52–57; Akyürek, "Late Antiquity," 465–87.

century CE (Figs. 6, 7).¹³⁷ The contemporaneous construction of the churches can be explained by Myra's upgraded status as a metropolis, as well as by increased pilgrimage visits to the *martyria* of saints after the fifth century CE.¹³⁸ The Northern Sector of the settlement at Andriake measures approximately 300x150 m in dimension. Underwater remains occur in the wetlands to the south. The Northern Sector is surrounded by Byzantine walls in the west, the north and the east (Figs. 6, 7, 24), with Church D at the centre and Church E outside the *kastron* to the east. Two phases have been identified with respect to the walls. The eastern walls must have been built during the reign of Justinian while the western walls are considered to have been built either during the mid-seventh century CE, marked by heightened Arab incursions, or in 655 CE when the empire lost its domination over the Mediterranean, or later.¹³⁹

Synagogue

The earliest Jewish temple in the Anatolian Mediterranean, the Synagogue of Andriake is proof of intense activity and ethnic diversity at the port.¹⁴⁰ The synagogue is located in front of the western corner of the *Horrea Hadriani* and faces the port (north) (Figs. 5, 6). Early finds, most of which were recovered from apse fill,¹⁴¹ give valuable clues about Andriake's cosmopolitanism as a commercial settlement. Nonetheless, the most crucial finds consist of stone artefacts and artefact fragments that belong to the Synagogue itself and the period of its construction. Among these, intact inscribed menorah plaques (Fig. 24) are the most significant. Two of the three inscriptions read “εἰρήνη ἐπὶ τοῦ Ἰσραήλ” (Peace be upon Israel) with religious expressions, such as “Amen” and “Shalom”, at the end. This is the first integrative evidence of Jewish settlement in Lycia. For the first time, architectural, iconographic and epigraphic evidence has been recovered concomitantly and *in situ*. The early presence of a Jewish community, even during the fifth and sixth centuries dominated by Christianity, within the religious/social sphere at Myra, the centre of Christianity, is clearly demonstrated by these finds.¹⁴²

The devastating earthquake¹⁴³ in 529 CE during the reign of Justinian I affected the entire central Lycia, including Myra and Andriake. The construction of the Church of St. Nicholas also dates to this phase.¹⁴⁴ Yet, the original church must have existed since much earlier, as attested

137 For the history of the churches, see Tekinalp, “Andriake,” 346; Recovered coins from Church B imply that the church must have been built in the early fifth century CE, then partially destroyed in the earthquake of 530 CE, rebuilt by the orders of Justinian and probably served seafaring pilgrims visiting Myra until the early seventh century CE. The latest coins recovered from the church have been dated to the reign of Maurice (582–602 CE). Akyürek, “Geç Antik,” 55. Architectural sculpture works from Church A date to the fifth the sixth century CE: Çağlar Demir, “Andriake Antik Kenti A Kilisesi Mimari Plastik Eserleri” (master's thesis, İstanbul Üniversitesi, 2020), 315.

138 Tekinalp, “Andriake,” 340.

139 Aygün, “Yerleşim Planı,” 187.

140 Nevzat Çevik *et al.*, “A Unique Discovery in Lycia: The Ancient Synagogue at Andriake, Port of Myra,” *Adalya* 13 (2010): 335–66; Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 46 ff.

141 For detailed information on ceramics recovered from the Synagogue, see Özdilek, “Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri,” 89–117; Özdilek, “Unguentarium,” 217–65; Özdilek, “DSA,” 3337–95; Özdilek, “Doğu Sigillata C,” 260–76; Özdilek, “DSD,” 57–77; Banu Özdilek, “Andriake Limanından Tralles Üretimi Doğu Sigillata B Grubu Seramikleri,” in *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, ed. Murat Arslan and Ferit Baz (Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2018), 635–58.

142 Çevik *et al.*, “Synagogue,” 348 ff.; Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 47.

143 Foss, “Lycian Coast,” 23; T. M. P. Duggan, “A Short Account of Recorded Calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over the Past 2,300 Years—an Incomplete List, Comments and Observations,” *Adalya* 7 (2004): 131.

144 Karakaya, “Duvar Resimleri,” 127.

by the life of St. Nicholas. Excavations undertaken in the *Agora* and the Harbour Structures in 2010 revealed that several buildings at Andriake, including *Plakoma*, the Eastern and Western Bathhouses, and by far mostly Church B, were damaged in the earthquake. Malalas writes in his *Chronographia* that the port of Andriake¹⁴⁵ partly regained its dynamism after the post-earthquake reconstruction¹⁴⁶ of Myra by Justinian I but that, soon after, commerce was hindered due to security-threatening Arab incursions, resulting in a decrease of activity, once more, at the port. On the other hand, that *Vita Nicolae Sionitae*, written after the death of Nicholas of Sion (527–565 CE) mentions Andriake as an *epineion* (anchorage) or *emporion* (port of trade),¹⁴⁷ along with other valuable information on social and religious life in the region, proves that Andriake was still a thriving port of trade in the late sixth century CE.

Foss argues that the trade centre located south of the port was abandoned sometime after the sixth century CE and a new fortification wall was built in the Northern Sector.¹⁴⁸ Apparently, the eastern part of the Southern Sector was left vulnerable to Arab incursions although Church C and its vicinity, located on the western end of the Southern Sector, were converted into a *kastron* (Fig. 6). Coins from the reign of Constance II (641–668 CE) and pottery finds dated to the seventh to eighth centuries indicate that the settlement began to decline and was already being abandoned by this period. Correspondingly, Byzantine green glazed pottery, produced from the eighth century CE onwards, is represented by only one sample in the assemblage. This latter find shows that the settlement was still in use to some degree. As opposed to the Southern Sector, the Northern Sector has been fortified against Arab incursions with walls encircling dwellings and the church. Fortification walls stretch along the ridge north of the settlement before diverging, past Church D in the east, towards the Andriakos Stream in the south. No traces of fortification have been observed in that part of the Northern Sector, facing the port; walls in this area have been built of spolia. In the western part, however, walls built of roughly cut stone blocks and mortar face the port where the Andriakos Stream meets the sea. The fortification walls in the Northern Sector at Andriake, which resemble contemporaneous walls in Aperlae and Olympos, must have been built in the sixth to seventh century. Then again, that Andriake has not been included in Medieval portolan charts suggests that the port lost the importance it enjoyed during the Early Byzantine period.

The sparsity of archaeological evidence from the Southern Sector, which can be dated to later than the seventh century CE, might be explained either by Arab incursions or alluvia deposited at the port. Constance II was defeated in Phoenice by fleets commanded by Abu al-A'war, deputy of Mu'awiya, Governor of Syria, and Abd Allāh ibn Sa'd ibn Abī Sarh, Governor of Egypt. Consequently, Arab fleets were able to navigate freely across the Mediterranean. Andriake was inevitably impacted by the Arab incursions targeting the Lycian coast in the seventh century. Defence against the attacks concentrated in the Northern Sector and around Church C, located in the western part of the Southern Sector. In other words, the port settlement at Andriake was not entirely encircled by walls but only partly protected by certain security measures. This might be due to the heavy damage that the unprotected eastern half of the Southern Sector suffered in the earthquake of 529 CE, which was to be even further aggravated in yet another earthquake 70 years later that caused the Lycian

145 Foss, "Lycian Coast," 2, 23; Bülent İşler, "Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi," in *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, ed. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 235.

146 Foss, "Lycian Coast," 25, 36.

147 Gustav Anrich, *Hagios Nikolaos: Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche, Texte und Untersuchungen, Band I-II* (Leipzig-Berlin: B. G. Teubner, 1913–1917), 67, 77, 86, 101, 106d., 132, 162, 225d., 228, 252, 399, 425.

148 Foss, "Lycian Coast," 32.

coast to violently collapse and left this part of the settlement dysfunctional. The plague of 542 CE, which resulted in a substantial decrease in population, should also be taken into consideration.¹⁴⁹ On the other hand, Feld notes that most annexes to churches in Andriake are graves and, thus, belong to the eleventh century CE.¹⁵⁰ Tekinalp argues that Annexes A1, B1 and E1, belonging to Church A, B and E, respectively, must have been built prior to the eighth or ninth century CE, and the annex to Church C in the eleventh or twelfth century CE.¹⁵¹ Surveys carried out at Andriake by Marksteiner yielded similar results; potsherds collected from the surface in the Southern Sector have been dated to no later than the seventh and eighth centuries CE.¹⁵² Four folles from the sixth/seventh century CE, recovered from the floor of Church A (Annex A1) in 2018, set the *terminus ante quem* for the construction of the chapel while six anonymous folles from the eleventh century CE, recovered from the upper level, belong to the last operational phase.¹⁵³ The most prevalent find type in the pottery assemblage, namely, ceramic wares for daily use, recovered during excavations from 2009 onwards, too, date to the seventh century CE at latest.¹⁵⁴ This *terminus ante quem* is also true for jewellery¹⁵⁵ and bronze artefacts from Church B,¹⁵⁶ as well as for other small finds.¹⁵⁷ Moreover, it should be noted that among the 917 identifiable coins (Fig. 25) within the total assemblage of 4,250 coins recovered from Andriake, 21 coins date to the reign of Constance II (641–668 CE), and 11 coins date to the tenth to thirteenth century CE, leaving the period from the seventh to the tenth century in obscurity. Congruent numismatic and pottery finds, as well as the lack of data on development activities between the tenth and thirteenth centuries CE, suggest that some of the structures in the Southern Sector might have been reused in the latest phase. Apparently, only minor revisions, and no actual reconstructions, were involved since seven anonymous eleventh century CE folles, including six folles from the annex to Church A in the eastern part of the Southern Sector and one follis from the Eastern Bathhouse, were all recovered from near the surface of the trenches. The dates proposed by Tekinalp for the annexes are compatible with the results of the surveys carried out by Marksteiner and with our excavation finds. Therefore, it can be argued that the port was inoperative in the eastern part of the Southern Sector during the seventh and eighth centuries CE, and mostly, if not entirely, abandoned. The remains visible in the marsh between the Andriakos Stream and the slope on which the settlement lies belong to structures built on alluvial fill,¹⁵⁸ which means that, over time, the port was silted up and gradually diminished in size. Also in the same area, the remains of a wall¹⁵⁹ dat-

149 T. M. P. Duggan, “Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plagues and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas,” *Adalya* 8 (2005): 358.

150 Otto Feld, “Die Kirchen von Myra und Umgebung,” in *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit* içinde, ed. Jürgen Borchhardt, *Istanbuler Forschungen* 30 (Berlin: Gebr. Mann, 1975), 402.

151 Tekinalp, “Andriake,” 326.

152 Thomas Marksteiner, “Andriake Yüzey Araştırması 2004 Yılı Çalışmaları,” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas* 4 (2006): 73; Marksteiner, “Andriake Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları,” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas* 5 (2007): 100; Banu Yener Marksteiner, “Andriake Yüzey Araştırmaları 2008,” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas* 7 (2009): 107.

153 Nevzat Çevik *et al.*, “Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2017,” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas* 16 (2018): 81.

154 Cüneyt Öz, “Myra ve Andriake Geç Roma Dönemi Seramikleri” (PhD diss., Akdeniz Üniversitesi, 2020), 161–65.

155 Talu, “Takılar,” 155.

156 Özgü Çömezöğlü, “Andriake B Kilisesi’nden Bronz Objeler,” *Adalya* 16 (2013): 314.

157 Çömezöğlü, “Small Finds,” 58–60.

158 Hellenkemper and Hild, *Lykien*, 439.

159 Architectural sculpture finds from a chapel also point to a revival of the centre opposite the port in Late Antiquity.

able to the Medieval Age is suggestive of a small port that might have operated near Çayağzı only. The fortification walls in the Northern Sector and around Church C in the Southern Sector, as well as the lack of mention of Andriake in Medieval portolan charts are compatible with this.¹⁶⁰

Discussion and Conclusions

Stone axes (Fig. 21) recovered in recent years in the vicinity of the port of Andriake not only document human activity on coastal settlements, such as Andriake, Gagae and Patara, but also opens for discussion the possibility of settlement on the coastline in the Early Bronze Age and before. Geomorphological studies (Figs. 3, 4) demonstrate that, in the Early Bronze Age, the port of Andriake was not yet a naturally sheltered inland harbour while the Kumdağ Hill was still an island, and the Sura Valley a bay. However, the presence of a possible harbour formed by a natural cove known as “Arid Land” (Geren Alanı) on the northern coastline of Andriake, which was relatively more sheltered than the open sea during the Early Bronze Age due to its location between the Kumdağ and Bozdağ Hills, could be suggested as a topic of discussion. Most probably during the second millennium BCE, the Myros Stream silted up the confluence at Çayağzı, making Andriake a sheltered natural inner harbour that debouched into the sea from the west only.¹⁶¹ The bed of the harbour measures 2,300x200/300 m and extends roughly from west-south-west to east-northeast. Structures that belong to the settlement lie on the east-west oriented slopes, facing the port, in the north and the south (Figs. 5, 7). Therefore, Andriake was not only a port providing shelter to trade vessels, but also an indispensable port of call providing logistic facilities for seafarers.¹⁶² Despite the sparsity of architectural finds about its presence during the Classical period, affluent archaeological evidence from Classical Myra supports that the port of Andriake remained in use during the period.

Andriake’s presence as a settlement is more evident in the Hellenistic period than in the fourth century BCE and before. In the Southern Sector of the settlement at Andriake, a fortification wall with four observable towers built in isodomic masonry extends east-west approximately two hundred meters along the ridge on Taşyuvarlanacağı Hill before bending from east and west to north, towards the port (Fig. 10). Hence, the ridge, surrounded by fortification walls, was made into a fortress, which illustrates that the settlement and the port entrance were secured during the Hellenistic period. Limyra, Patara, Xanthos and Andriake, then under Ptolemaic rule, were conquered by the Seleucid King Antiochus III in 197. Therefore, it seems plausible that the towers at Myra, Andriake and their vicinities might have been part of the Ptolemaic defence chain covering the entire Mediterranean. Also, the presence of a military post at Andriake during Ptolemaic rule has been suggested before, which could thus be duly associated with the fortress on the southwestern edge of the port. Andriake’s military and strategic importance during Ptolemaic rule continued into the period of the Lycian League. Increased maritime trade on the Lycian coast also indicates that the port was more equipped and developed in this period than it was in

---

Yet, no traces dating to after the seventh century CE have been discovered in most buildings in the area. Foss, “Lycian Coast,” 36.

160 For detailed information on the subject, see Çevik and Bulut, “Myra Andriake,” 29, 38 ff.; T. M. P. Duggan and Çakır Afşin Aygün, “Myra’nın Ortaçağ ve Sonrasındaki Limanı Taşdibi-Stamira,” *Arkeolojisinden Doğasına Myra/ Demre ve Çevresi*, ed. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 161–64; Çevik, Bulut and Aygün, “Myra’nın Limanı,” 239 ff.; Bulut and Şengül, “Kazı Sikkeleri,” 4, 88.

161 Öner, “Jeomorfoloji,” 6 Map 7.

162 Çevik, Bulut, and Aygün, “Myra’nın Limanı,” 233.

the fourth century BCE and before. Henceforth, it could be argued that substantial architectural development commenced at the port of Andriake during the Hellenistic period.

The port of Andriake maintained its pace of development during the Roman Age. In the first quarter of the first century CE, Memorial Monuments were built on the port's shoreline, followed by the construction of public buildings, including the Customs Building and the Monumental Inscription during the reign of Nero, and the *Granarium*, the *Agora/Plakoma*, the *Aqueduct* and *Nymphaion* during the reign of Hadrian. Andriake's commercial district, under Hadrian's rule, included the *Granarium*, *Plakoma* and their vicinities (Figs. 6, 7).¹⁶³ It is indicated by the Memorial Monuments (Figs. 15, 16) and the Customs Building, among others, that central structures at the port were already located within close proximity prior to the reign of Hadrian. Built upon the orders of the emperor to supply grains to Rome, the *Horrea Hadriani* (Fig. 11) must have been used to store other local products, too. Therefore, a great number of shops, warehouses, *androns* and accommodation facilities, as well as maintenance and repair facilities for vessels, were indispensable for the port's vital functions, which is attested by the shops on the Quay Road and other structures exposed in the vicinity of the dockyard and slipways (Fig. 20). According to the functional zoning of the Port of Andriake, which continued its rapid growth during the Roman period, the social areas included a pair of bathhouses and interjacent buildings located in the eastern half of the Southern Sector that measures approximately 700x100 m. (Fig. 17). Also in this period, as in the Late Roman period, groups of structures located on the coastline in the Southern Sector were separated by north-south oriented, narrow lanes with steps that led to the road on the shoreline. The location of public buildings, including the *Granarium*, *Plakoma* and bathhouses, as well as that of the Customs Inscription (Fig. 12), denote that the centre of the settlement/port was situated in the southern part to enable easy and secure traffic management. Community areas were found here, too, along with commercial buildings. Dockyard and slipway facilities were located west of the *Granarium* (in the vicinity of Church C). For the moment, we do not have satisfactory evidence to determine the period and functions of some of the structures in this area.¹⁶⁴

The settlement at Andriake expanded in the third century CE, particularly with newly built shops alongshore in the Southern Sector. Similarly, in the Northern Sector, development works were extended to the south-east towards the shoreline, most probably to include new shops and other market buildings. The construction of the Eastern and Western Bathhouses in the fourth century CE indicates increased activity at the port, which is also confirmed by coin, ceramic and epigraphic finds (Figs. 25, 26). Myra became the metropolitan religious and administrative capital of Lycia during the reign of Theodosius II (408–450 CE). Five of the six churches in Andriake date to the late fifth century CE (Figs. 5, 6, 7).¹⁶⁵ These must have been built for the visitors of the *martyria* of saints in Myra, who grew significantly in number after Myra became a metropolis and pilgrimages increased after the fifth century CE. In this period, temples were built not only for Christians but also for Jews. A synagogue built to the northwest in front of the *Horrea* implies Andriake's crucial role in international maritime trade. Since worship traffic concentrated

163 Çevik and Aygün, "İşlevsel Bölgeleme," 880.

164 Aygün, "Yerleşim Planı," 216 ff.

165 For the history of the churches, see Tekinalp, "Andriake," 346; Coins recovered from Church B suggest that the church, built in the early fifth century CE, was partly destroyed in the earthquake of 530 CE and reconstructed during the reign of Justinian, serving pilgrims who came to Myra probably by sea until the early seventh century CE. The latest coins recovered from the church have been dated to the reign of Marcian (582–602 CE). Akyürek, "Geç Antik," 55.

rather in Myra, which was a pilgrimage centre, churches and synagogues in the harbour district of Andriake should be considered harbour sanctuaries. Andriake is mentioned as an *emporion* (trade centre) in documents from this period. It must have maintained its status as an *emporion*, often mentioned in the *Vita* of Nicholas of Sion, throughout the Roman Age. The earthquake in 529 CE impacted the entire Lycia, including Andriake. The safety of the Mediterranean coast was compromised by the plague in 542 CE, followed by Arab incursions from the seventh century CE onwards. After Constance II was defeated by the fleets of Abu al-A'war, deputy of Mu'awiya, Governor of Syria, and those of Abd Allāh ibn Sa'd ibn Abī Sarh, Governor of Egypt, trade was hindered at the Mediterranean ports. The western part of the fortification walls in the Northern Sector at Andriake was built in this period against the Arab threat on the Lycian coastline. The fortification wall surrounding Church C in the Southern Sector dates to the sixth to seventh century CE. No fortified areas occur in the eastern part of the settlement.

Recovered coins from the reign of Constance II (641–688 CE) and ceramic finds datable to the seventh to eighth century CE imply that the Southern Sector lost its prominence and was being gradually abandoned in this period. In other words, during the seventh and eighth centuries CE, the port was not active in the eastern part of the Southern Sector, which was mostly, if not entirely, abandoned. Visible remains in a swamp between the Andriakos Stream and the slope on which the settlement lay belong to structures placed on alluvial fill, which means that the port was gradually silted up and diminished in size. Also in the same area, remains of a wall, possibly datable to the Medieval Age, suggest the presence of a small port restricted to Çayağzı. This is compatible with the presence of fortification walls in the Northern Sector and around Church C in the Southern Sector, as well as the lack of mention of Andriake in Medieval portolan charts.¹⁶⁶ Although Andriake still functioned as a small port in the Medieval Age, Taşdıbi/Stamirra (Demre) is mentioned as Myra's port in portolan charts.¹⁶⁷ The location of the tower at Taşdıbi must have been chosen in relationship with the presence of the Late Roman port.

A small number of coins from the tenth to thirteenth century CE recovered during excavations belong to the last phase of Andriake. The sparsity of evidence of development works datable to this time period signifies that some structures in the Southern Sector were reused with minor revisions.

With structures encircling a natural inner harbour almost from all three directions, Andriake hosted, as recent finds attest, an uninterrupted port settlement from the Classical period till the mid-seventh century CE. Although Plinius mentions Andriake as a city,¹⁶⁸ the settlement was never conferred city status. The absence of public buildings that would be expected in a city also supports that this was not a city but only a port settlement. The settlement continued its growth in all periods, with development works and harbour activities peaking after Myra's conferment as the Lycian capital. Andriake offers a rare opportunity to study the physical conditions of a port settlement in Late Antiquity,¹⁶⁹ for it was a centre of trade and transportation built particularly to

166 For more detailed information, see Çevik and Bulut, "Myra Andriake," 29, 38 ff.; Duggan and Aygün, "Taşdıbi," 161–64; Çevik, Bulut, and Aygün, "Myra'nın Limanı," 239 ff.; Bulut and Şengül, "Kazı Sikkeleri," 88.

167 Duggan and Aygün, "Taşdıbi," 168; T. Mikail P. Duggan ve Çakır Afşin Aygün, "The Medieval and Later Port of Myra/Stamira—Taşdıbi," in *Häfen und Hafenstädte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit: Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze/Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches*, ed. Sabina Ladstätter, Felix Pirson, and Thomas Schmidts, *BYZAS* 19. 1 (Istanbul: Ege Yayınları, 2014), 245 ff.

168 Pliny, *The Natural History of Pliny* 5, XXVIII.

169 Akyürek, "Geç Antik," 54.

meet the needs of a port. The development of other cities, such as Patara,¹⁷⁰ Phaselis,¹⁷¹ and Olympos,¹⁷² was intertwined with that of their ports; cities and ports intermingled in terms of planning and development. As opposed to these harbour cities, Andriake was merely a port and a centre for trade and industry, established and shaped by the principal city, Myra. Andriake, which took its final shape over time as construction works were seasonally undertaken as required, included all the necessary architectural elements of a port. The concentration of the structures in certain areas designate that the settlement was configured according to functional areas. The central part of the Southern Sector consisted of the commercial district (*Granarium*, *Agora*, workshops and shops), the eastern part served as public areas, while the western part included the dockyard and slipways.¹⁷³ In the Northern Sector, there is a district with shops and warehouses located on the shoreline south of the *kastron*. The *necropolises* cover a large part of the settlement,¹⁷⁴ the largest one being in the Northern Sector. As the port expanded, graves were included within the settlement area. With its commercial and harbour structures, including an *Agora*, a *Granarium*, possibly a Customs Building, warehouses, dockyard, slipways, as well as six churches and a synagogue, Andriake has certainly much to contribute to our understanding of port settlements and their yet-unknown elements as excavations advance.

The southern/central part of the settlement at Andriake, where excavations continue, has been unearthed and restored to a great extent. Today, the Southern Sector is an open-air museum while the *Granarium* has been restored and converted into the Museum of Lycian Civilizations. Hence, structures have been both secured by sustainable conservation methods and brought to public benefit with an appropriate function.¹⁷⁵

170 For urbanism at Patara, see Nevzat Çevik and Şevket Aktaş, “Die urbanistische Entwicklung der Stadt: ein Überblick,” in *Patara: Lykiens Tor zur römischen Welt* içinde, ed. Havva İşkan *et al.* (Darmstadt: Philipp von Zabern, 2016), 16–23; Feyzullah Şahin and Şevket Aktaş, “The Process of Romanization and Urbanization in Patara,” in *Critical Debates in Social Sciences*, ed. Bedriye Tunçsiper and Ferhan Sayın (London: Frontpage Publications, 2018), 853–78; Feyzullah Şahin and Şevket Aktaş, “Patara’da Kentsel Değişim,” in *Patara: Kent, Liman, Kült*, ed. Havva İşkan (Istanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 156–77.

171 For Phaselis, see Murat Arslan and Nihal Tüner Önen, “Phaselis,” in *Lukka’dan Likya’ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi/From Lukka to Lycia: The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, ed. Havva İşkan Işık and Erkan Dünder (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 300 ff.

172 For Olympos, see B. Yelda Olcay Uçkan “Late Antique and Medieval Urban Texture of Olympos,” in *40 Jahre Grabung Limyra: Akten des international Symposions 3.–5. Dezember 2009*, ed. Martin Seyer, *Forschungen in Limyra Band 6* (Vienna: Österreichisches Archäologisches Institut, 2012), 241 ff.

173 Çevik *et al.* “Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018,” 47 ff.; Çevik and Aygün, “İşlevsel Bölgeleme,” 880.

174 For excavations at the south-eastern necropolis at Andriake, see Nevzat Çevik *et al.*, “2016 Yılı Myra ve Andriake Kazıları,” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas* 15 (2017): 67–72; Nevzat Çevik *et al.*, “Myra – Andriake 2016,” *Kazı Sonuçları Toplantısı* 39, no. 2 (2018): 189–93.

175 For detailed information on the museum (purposes, contents etc.), see Çevik, “Likya Müzesi,” 18 ff.

Myra'nın Limanı Andriake: Yeni Veriler Işığında Değerlendirmeler Nevzat Çevik – Süleyman Bulut¹

Makale geliř: 19 Mart 2022

Makale kabul: 31 Mart 2022

<https://doi.org/10.54930/TARE.2022.1473>

Özet

2009–2012 ve 2016–2020 yılları arasında Myra ve Andriake’de yürüttüğümüz arkeolojik kazılarda Andriake yerleşiminde ortaya çıkan mimari ve küçük buluntuların ışığında Liman Yerleşimi toplu olarak bu makalede değerlendirilmiştir. Veriler Andriake yerleşiminin tarih boyunca geçirdiği kültürel evreleri aydınlatırken buna bağılı olarak siyasal, sosyal, ekonomik ve güncel yaşama ilişkin yaşanan gelişmelerin anlaşılmasında da aydınlatıcı olmuş ve yerleşim daha anlaşılır hale gelmiştir. Bu yeni bilgiler Likya’nın daha çok bilinmesine de önemli paylar vermiştir.

Anahtar Kelimeler

Likya, Andriake, Myra, Liman, Şehircilik

Myra ve limanı Andriake’de 2009’dan bu yana sürdürdüğümüz kazı ve araştırmalarda her sezon çoğalan yeni veriler, Myra ve Andriake’nin, dolayısıyla Likya’nın bilinmesinde ve tanınmasında ilk yıldan bu yana çok önemli aşamalar kaydetmiş ve ciddi katkılar sağlamıştır.² Myra kazılarına paralel olarak özellikle Andriake’de yoğunlaştırdığımız kapsamlı çalışmalarda *Granarium*, *Agora*, iki hamam, onurlandırma anıtları, liman dükkânlarının bir bölümü, işlikler, sinagog, kiliseler ve oda mezarlar tamamen, tersane bölgesi de kısmen kazılmıştır. Kazısı tamamlanmış olan her yapının da koruma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu kazılardan elde edilen veriler Andriake yerleşim planlaması, yapıların işlevleri ve evreleri konusunda daha güvenilir cümleler kurabilmemize olanak sağlamıştır. Kazılar boyunca yayınladığımız kitap ve makalelerle bulgular bilim dünyasına zamanında sunulmuşsa da bu makalede on iki takvim yılına yayılan dokuz iş yılındaki (2009–2012, 2016–2020) kazı ve araştırma sonuçlarımız ve özellikle yeni bilgiler toplu

¹ Nevzat Çevik, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya, ORCID: 0000-0002-4111-7788, ncevik@akdeniz.edu.tr

Süleyman Bulut, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya, ORCID: 0000-0001-7472-5862, sbulut@akdeniz.edu.tr

Makalede kullanılan tüm harita ve fotoğraflar (Atıfta bulunulanlar dışında) Myra ve Limanı Andriake Kazıları Arşivine aittir.

² 2009 yılından bugüne dek arkeoloji ve müzecilik çalışmalarımızı destekleyen ve geniş çaplı projelerimizi az zamanda gerçekleştirme şansı veren Kültür ve Turizm Bakanlığı’na ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne gönülden teşekkür ederiz. Nihayetinde bilim, bu olanakların sunulması ve desteklenmesiyle üretilebilmekte ve diğer toplumsal çıktılar da ancak bu işbirliği ile sağlanabilmektedir.

olarak değerlendirilmiş, Andriake'nin daha çok anlaşılması gerektiğini düşündüğümüz genel profili çizilmeye çalışılmıştır. Bu "anlama" sadece Andriake'ye değil, elbette bağlı bulunduğu ana kent Myra'ya ve içinde bulunduğu Likya'ya da aydınlanma payları vermektedir.

Myra ve limanı Andriake, Teke Yarımadası'nın güneyinde, Antalya Körfezi'nin batısındaki Demre ilçesinde bulunur (Fig. 1).³ Myra'nın liman mahallesi konumunda olan Andriake, Myra'nın 4,7 km güneybatısında bugün Çayağzı olarak anılan mevkide yer alır (Fig. 2, 3). Myra'nın doğusunda, 20 km uzunluğunda derin bir vadiden akarak Akdeniz'e dökülen Myros Çayı, bugünkü adıyla Demre Çayı bulunur. Myros Çayı'nın getirdiği alüvyonlarla oluşan Demre Çayı deltası,⁴ hem antik dönem Myra'sına hem de günümüz Demre'sine yerleşime uygun düzlükler sunarken, zamanla Myra kentinin tümünü, Andriake Limanı'nın ise ağzını kapatarak yerleşimlerin son bulmasına neden olmuştur. Kısacası antik Myra ve limanı Andriake varlığını da yokluğunu da Myros'un taşıdığı alüvyonlara borçludur. Jeomorfolojik araştırmalar, bugünkü Demre ilçesinin bulunduğu delta ovasının günümüzden 7.000–6.000 yıl önce bir körfez olduğunu göstermiştir (Fig. 3). Andriake Limanı'nın güneyinde *Granarium*'un da bulunduğu Kumdağ Tepe ile günümüzde yarımada olarak görülen Taşdibi birer ada, Beymelek Lagünü ise bir koy durumundaydı. Günümüzden 3.000 yıl kadar önce, Myros Çayı'nın getirdiği alüvyonlar zamanla körfezi doldurarak yerleşime uygun bir ovaya dönüştürmüştü, bu dolguyla Kumdağ ise yarımadaya dönüşmüştür (Fig. 4).⁵ Günümüz Demre'si, Antik Dönem Myra'sını örten ortalama 4–9 m arasında değişen yüksekliklere sahip alüvyon dolgu üzerine oturmaktadır. Dolayısıyla bu jeolojik oluşum, Demre düzlüğünde Tunç Çağı ve öncesine ait bir yerleşimin bulunma ihtimalini azaltır. Ancak, bu durum Myra Akropolü ve çevresi ile Myros nehir vadisi ağzı ve vadi çevresindeki yüksek rakımlı tepeler ve doğal mağaraların yanı sıra Andriake kuzey yamaçları ile Beymelek Lagünü⁶ ve çevresi için söz konusu olmamalıdır.⁷ Bilindiği gibi Likya'nın sahil bölgelerinde bu dönemlere ait insan yer-

3 Nevzat Çevik, *Taşların İzinde Likya* (İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları, 2002), 105, 109; Nevzat Çevik, "Myra ve Limanı Andriake: Kazılar Başlarken Ön-Düşünceler," *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 34 (Mayıs-Ağustos 2010): 53 vd.; Nevzat Çevik ve Süleyman Bulut, "İkinci Kazı Sonunda Myra ve Limanı Andriake," *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, der. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 37; Nevzat Çevik, "A Lycian Harbor in the Mediterranean: Andriake," *Aktüel Arkeoloji* 35 (Eylül-Ekim 2013): 4–13; Nevzat Çevik, "Myrrh-Breathing Myra – Andriake Metropolis of Lycia, Sunken City of Saint Nicolas," *Actual Archaeology* 7 (Sonbahar 2013): 34–51; Engin Akyürek, "Andriake: Geç Antik Çağ'da Myra'nın Limanı," *Toplumsal Tarih* 246 (Haziran 2014): 52; Nevzat Çevik, "Andriake," *Actual Archaeology* 19 (Sonbahar 2017): 84; Engin Akyürek, "Andriake: The Port of Myra in Late Antiquity," *Trade in Byzantium. Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium* içinde, der. Paul Magdalino ve Nevra Necipoğlu (İstanbul: Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), 2016), 466 vd.; Çakır Afşin Aygün, "Liman Yerleşimciliğine Bir Örnek: Myra'nın Limanı Andriake," *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04–07 Kasım 2015 Antalya Sempozyum Bildirileri/International Young Scholars Conference II: Mediterranean Anatolia 04–07 November 2015 Symposium Proceedings* içinde, der. Tarkan Kahya, Aşkın Özdzibay, Nihal Öner Tünen ve Mark Wilson (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2018), 79 vd.; Çakır Afşin Aygün, "Myra'nın Limanı Andriake'nin Yerleşim Planı" (Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2018), 34; Nevzat Çevik, *Lykia Kitabı* (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2015), 377 vd.

4 Ertuğ Öner, "Demre Çayı Deltası'nın Jeomorfolojik Gelişimi ve Myra Antik Kenti, Limanı ve St. Nicholas Kilisesi," *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 16 (2000): 1.

5 Öner, "Jeomorfoloji" 6'da "üç-iki bin yıl önce körfezin dolduğunu" belirtse de MÖ birinci bin yıl içindeki arkeolojik veriler körfezin en az üç bin yıl önce dolmuş olması gerektiğini göstermektedir.

6 Tunç Çağı'nda geniş bir koy olan ve güney yönünden gelen rüzgârlar dışındaki rüzgârlara kapalı olan Beymelek'in Roma Dönemi'nde bir liman, Tunç Çağı'nda ise en azından bir demirleme yeri niteliğinde olması beklenmektedir. Hakan Öner, "Demre Beymelek Gölü'nde Sualtında Kalmış Liman ve Yapı Formları," *Adalya* 19 (2016): 154.

7 Myra'nın yakın çevresindeki Prehistorik yerleşimlerin yüksek rakımlı tepelerde olabileceğine dair buluntular mevcuttur. Gürses yerleşimi için bkz. Fahri Işık, "Pttara, im Land vom hethitischen Lukka und homerischen Lykia," *Lykia*

leşimine dair kanıtlar oldukça sınırlıdır.⁸ Gelidonya ve Uluburun batıkları Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz boyunca yoğun bir deniz ticaretinin varlığını belgelemelerine ve bu teknelerin sığınmak zorunda oldukları sahil yerleşimlerinin varlığını düşündürmelerine karşın,⁹ Likya'nın sahil kesimi ile limana sahip kentlerin bu dönemdeki rolü son araştırmalara dek pek bilinmemektedir. Örneğin, Likya'nın en önemli limanlarından biri olan Patara'da ele geçen Tunç ve Demir Çağlarına ait veriler, limanın bu dönemlerde faal olduğunu kesin olarak belgelemiştir.¹⁰ Bunun dışında, Avşar Tepesi ile Gölbaşı Tepesi,¹¹ Gürses ve Gagai'den sonra son olarak Andriake'de de Prehistorik Dönem'e ait bulgular ele geçmiştir.¹² Andriake'nin Kuzey ve Güney Yerleşimi ile Sura Vadisi girişinin batı yamacı yüzeyinde bulunan dört adet taş balta (Fig. 21),¹³ yerleşimde tespit edilen en erken arkeo-

1 (1994): 3 Abb.5; Avşar Tepesi ve Gölbaşı Tepesi için bkz. Frank Kolb, *Burg-Polis-Bischofssitz: Geschichte der Siedlungskamer von Kyaneai in der Südwesttürkei* (Mainz: Philipp von Zabern, 2008), 29, 30; Çevik, *Lykia Kitabı*, 33.

- 8 Likya'nın kuzeydeki yüksek kesimlerinde yer alan ovalardaki erken yerleşim yoğunluğuna tezat olarak, Teke Yarımadası'nın aşağı kesim nehir vadilerinde ve sahil bölgelerinde, Girmeler, Arsaköy, Gagai, Avşar Tepesi, Gölbaşı Tepesi, Tlos ve olasılıkla Patara gibi yerleşimler, Kalkolitik Dönem'e ve Erken Tunç Çağı'na ait buluntuların ele geçtiği çok az sayıda yerleşimler arasındadır. Sahil Likya'daki Kalkolitik yerleşim kanıtları için şimdilik eldeki somut bulgular Myra ve Patara'da ele geçen seramik parçaları ve bir heykeltiktir. Ralf Becks, "Tarih Öncesinde Likya/The Prehistory of Lycia," *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi/From Lukka to Lycia: The Land of Sarpedon and St. Nicholas* içinde, der. Havva İşkan ve Erkan Dündar (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 30, 33; Tlos'daki Prehistorik veriler için bkz. Taner Korkut, *Akdağların Yamacında Bir Lykia Kenti: Tlos* (İstanbul: E Yayınları, 2015), 17 vd.; Taner Korkut, "Arkeolojik Kalıntılar," *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu* içinde, der. Taner Korkut (Ankara: T. C. Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları, 2015), 22; Tlos teritoryumundaki Girmeler Mağarası ve Arsaköy yakınlarındaki Tavabaşı Mağarası'nda gerçekleştirilen kazılar; Epipaleolitik avcı-toplayıcı grupların son aşamalarına ve besin üretimine geçmiş Neolitik insanlara ilişkin önemli bilgilere ulaşılmasına olanak vermiştir. Girmeler Mağarası'nda en erken veriler MÖ dokuzuncu binyıl ile sekizinci binyılın ikinci yarısına tarihlenirken, yaklaşık 1.500 yıllık bir boşluktan sonra mağara önündeki höyük Neolitik sonu ve Kalkolitik başında tekrar iskân edilmiş ve Erken Tunç Çağı'na dek kullanılmıştır. Ralf Becks ve B. Ayça Polat Becks, "Girmeler Mağarası—Lykia'da Bir Kalkolitik Yerleşimi," *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, no. 8 (Bahar 2013): 168–70; Takaoğlu vd., "Archaeological Evidence for 9th and 8th Millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey," *Documenta Praehistorica* 41 (2014): 112; Korkut, *Tlos*, 135 vd.; İşin vd., "Tlos Seramikleri," *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu* içinde, der. Taner Korkut (Ankara: Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları, 2015), 149 vd.; Becks, "Tarih Öncesinde Likya," 29; Ayrıca Tavabaşı Mağarası'nda gerçekleştirilen kazılar, mağaranın Orta ve Geç Kalkolitik Dönem'den Erken Tunç Çağı'na dek kullanıldığını belgelemiştir. Taner Korkut, "Tlos 2012 Kazı Etkinlikleri," *Kazı Sonuçları Toplantısı* 35, no. 3 (2014): 109 vd.; Korkut, *Tlos*, 162 vd.; Korkut vd., "Tlos Antik Kenti Yakınlarındaki Tavabaşı Mağarası Duvar Resimleri/Rock Paintings from Tavabaşı Cave near the Ancient City of Tlos," *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 18 (2015): 37–49; İşin vd., "Seramik," 151 vd.; Becks, "Tarih Öncesinde Likya," 30.
- 9 Çevik, *Lykia Kitabı*, 27 vd.; Gelidonya: George F. Bass, "A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign," *American Journal of Archaeology* 90, no. 3 (Temmuz 1986): 269, <https://doi.org/10.2307/505687>; Uluburun: George F. Bass, Donald A. Frey ve Cemal Pulak, "A Late Bronze Age Shipwreck near Kaş, Turkey," *International Journal of Nautical Archaeology* 13, no. 4 (November 1984): 271, <https://doi.org/10.1111/j.1095-9270.1984.tb00148.x>.
- 10 Fahri Işık, *Caput Gentis Lyciae. Patara: Lykia Soyunun Başkenti* (İstanbul: Scala Matbaacılık, 2011), 16 vd.; Fahri Işık, "Das frühe Patara/P(a)ttara," *Patara: Lykiens Tor zur römischen Welt* içinde, der. Havva İşkan vd. (Darmstadt: Philipp von Zabern, 2016), 29 vd.; Havva İşkan, "Likya Birliği ve Eyaleti Başkenti: Patara," *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi/From Lukka to Lycia: The Land of Sarpedon and St. Nicholas* içinde, der. Havva İşkan ve Erkan Dündar (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 144 vd.
- 11 Avşar Tepesi'nde Kalkolitik Dönem'e ait seramik ile Tunç Çağı'na ait pişmiş toprak ağırşak, Gölbaşı Tepesi'nde ise taş balta tespit edilmiştir. Kolb, *Kyaneai*, 29, 30.
- 12 Gürses: Işık, "Ptara," 3 Abb.5; Gagai: Nevzat Çevik ve Süleyman Bulut, "The Rediscovery of GAGAE/GAXE in the South-East Corner of Lycia: New Finds from the Total Surface Surveys," *Adalya* 11 (2008): 65.
- 13 Taş baltalardan ilki 2010 yılında Çayağzı'ndaki Çolpan Plajı'nın Sura Vadisi ağzı ile birleştiği alanın batısındaki tepenin batı yamacında (Res. 21a), ikincisi 2018 yılında Kuzey Yerleşim'deki çoban ağlında (Res. 21b), üçüncüsü

lojik verilerdir.¹⁴ Bu yüzey buluntuları Myra, Andriake, Sura veya Gürses'in ilk yerleşimcilerine ait olabileceği gibi daha iç kısımlarda yaşayan ve salt deniz ürünlerinden yararlanmak için sahile inen avcı toplayıcı insanlara da ait olabilirler.¹⁵ Nihayetinde, tarihleri ve de kullanıcılarının menşei tartışmalı olsa da bu taş baltalar ile sayıları giderek artan yeni veriler, Likya'nın sahil yerleşimlerinde Erken Tunç Çağı ve öncesi dönemlere ait insan faaliyetlerini belgelemeleri yanı sıra, kıyılarda iskânın daha erken bir dönemde gerçekleşmiş olması ihtimalini de gündeme getirir.¹⁶ Nitekim, 2021 yılı Myra kazılarında Orta ve Geç Kalkolitik seramik parçaları bulunmuştur.

MÖ ikinci binyılda Myros Çayı, Andriake'nin doğusundaki Çayağzı Kavşağı'nı alüvyonla doldurarak doğal ve korunaklı bir iç liman oluşturmuştur (Fig. 2, 4, 7).¹⁷ Günümüzde görülen kalıntılar, bu limanın kuzey ve güneyindeki yamaçlarda konumlanır. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Kumdağ Tepe ile Bozdağ Tepe arasında yer alan bu doğal oluşum Andriake'ye tıpkı Patara Limanı'nda olduğu gibi oldukça önemli avantajlar sağlamıştır.¹⁸ Çünkü Akdeniz'in genel topografyası dikkate alındığında, doğal limanların ne denli önemli olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Zira Likya sahilinin büyük bir kısmı kayalıklardan oluşur. Bunlar, limanların oluşumuna bazı yerlerde izin verirler ve buralarda da verimli araziler yoktur.¹⁹ Strabon, Likya kıyılarının engebeli ve geçilmesi zor olduğunu, ancak limanlarının da son derece iyi donatıldığını söyler.²⁰ Likya sahillerinde, kenarında buldukları büyük ovalardan faydalanabilen Telmessos ve Patara gibi ve farklı şartlar altında önem kazanmış olan Phaselis ve Olympos gibi büyük yerleşimlerin yanında bir dizi küçük sahil yerleşimi ya da içerideki kentlere ait olan iskeleler vardır. Limyra ve Lydai gibi kentler büyük liman tesisleri olmaksızın sadece küçük iskelelere sahiptirler. Söz konusu küçük liman yerleşimleri, kentlerin denizle olan bağlantılarını sağlamaları

---

ve dördüncüsü ise (Res. 21 c, d) 2019 yılında Güney Yerleşim'deki Taşyuvarlanacağı Tepe'nin güney yamacında müze görevlisi Mustafa Keskin tarafından bulunmuştur.

- 14 Önceki yayımlarımızı yaptığımız tarihlerde Andriake'de ele geçen en erken arkeolojik veriler Geç Klasik-Erken Helenistik Dönem'e aitti. Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 38; Süleyman Bulut ve Mehmet Şengül, "2009–2012 Yılları Andriake Kazı Sikkeleri ve Yerleşim Tarihine Katkıları," *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi, 25–28 Şubat 2013 Antalya/First International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics 25–28 February 2013 Antalya Proceedings* içinde, der. Kayhan Dörtlük, Oğuz Tekin ve Remziye Poyraz (Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2014), 79; Nevzat Çevik, Süleyman Bulut ve Çakır Afşin Aygün, "Myra'nın Limanı Andriake," *Häfen und Hafenstädte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit: Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze/Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches* içinde, der. Sabina Ladstätter, Felix Pirson ve Thomas Schmidts, BYZAS 19. 1 (İstanbul: Ege Yayınları, 2014), 233; Çevik, *Lykia Kitabı*, 378; Çevik, "Andriake," 85.
- 15 Sura ve Gürses yerleşimleri için bkz. Nevzat Çevik, "Myra Çevresindeki Antik Yerleşimler," *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, der. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 192–96; Çevik, *Lykia Kitabı*, 350 vd., 394 vd.
- 16 Likya'da bulunan taş baltalar için Işık, *Caput Gentis*, 17; Çevik, *Lykia Kitabı*, 33; Korkut, *Tlos*, 17. Nitekim, 2021 yılı Myra kazılarında Orta ve Geç Kalkolitik seramik parçaları bulunmuştur.
- 17 Öner, "Jeomorfoloji", 6 Harita 7. Öner'de bu tarih "bugünden 3-2 bin yıl önce" olarak geçmektedir.
- 18 Patara limanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Havva İşkan ve Mustafa Koçak, "Der Hafen von Patara: Altes Wissen, neue Forschungen," *Häfen und Hafenstädte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit: Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze/Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches* içinde, der. Sabina Ladstätter, Felix Pirson ve Thomas Schmidts, BYZAS 19. 1 (İstanbul: Ege Yayınları, 2014), 271 vd.
- 19 Martin Zimmermann, *Untersuchungen zur Historischen Landeskunde Zentrallykiens*, Antiquitas 48 (Bonn: Rudolf Habelt, 1992), 179; Likya'da 50 cm üstü kalınlıkta tarıma uygun arazi oranı sadece %10'dur. Çevik, *Lykia Kitabı*, 19 vd.
- 20 Strabon, *Geographika* XIV, III. 2.

açısından önemlidirler.²¹ Bu bağlamda, merkezî Likya'da oldukça yoğun olan kentler nedeniyle, bölgede denizi kullanma ayrıcalığını elde etmek önemli bir mücadele konusu olmuştur. Bu nedenle çok sayıda küçük liman yerleşimi, bağlı buldukları ana kentin himayesinde gelişmiş ve önem kazanmıştır.²² Bu durum belirgin bir şekilde Andriake'de de karşımıza çıkar. Merkezî Likya'nın iç bölgeleriyle bağlantılı, deniz kenarındaki son yerleşim olarak gösterilebilecek olan Myra'nın limanı Andriake'de, anakent tarafından kurulan ve genişletilen, ticaret ve endüstri merkezi olarak özel fonksiyonlarla düzenlenen yerleşim yapısı dolayısıyla niteleyici olan *epineionun* özel bir tipi söz konusudur.²³ Andriake bu özelliğini, uygun topografik doğasına borçludur. Liman girişini kuzey ve güneyde daraltan tepeler, limanın güvenlik altına alınabilmesine olanak verirken, Kumdağ Tepe ile Bozdağ Tepe'nin limana bakan doğu-batı yönelimli yamaçları, yerleşime uygun bir zemin oluştururlar. Dolayısıyla Andriake, Akdeniz'de doğu-batı güzergâhında seyreden ticaret gemileri için korunaklı bir liman olmasının yanı sıra lojistik destek sağlayan tesisleriyle gemicilerin vazgeçilmez bir uğrak noktası olmuştur.²⁴

Likya'nın sahil kesimlerinde Tunç Çağı ve öncesine ait tekil buluntuların giderek artmasının az bilinen bu dönemin aydınlatılmasına katkı sağlayacağı açıktır. Bu bağlamda, Ksanthos nehir vadisinin sahille bulunduğu bölgede doğal bir limana sahip olan Patara'da ele geçen MÖ üçüncü ve ikinci binyıllara ait buluntular, kentin Tunç Çağı'ndaki varlığını belgelemesinin yanı sıra deniz aşırı ilişkiler bağlamında limanın aktif olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.²⁵ Dolayısıyla, kıyı Likya'da ele geçen tekil buluntular yanında deniz ticareti güzergâhı ve Andriake taş baltaları düşünüldüğünde Andriake'nin de Patara Limanı gibi Tunç Çağı'nda kullanılmış olduğu düşünülebilir.²⁶ Ancak, jeomorfolojik araştırmalardan da anlaşılacağı üzere, Erken Tunç Çağı'nda Andriake Limanı henüz tam anlamıyla doğal ve korunaklı bir iç limana dönüşmemiştir ve Güney Yerleşim'in konumlandığı Kumdağ Tepe hâlâ bir ada konumuna, Sura Vadisi ise koy görünümüne sahipti. Bu nedenle Sura Vadisi'nin gemiler için bir sığınma yeri olduğu düşünülebilir. Erken Tunç Çağı'nda henüz bir iç limana dönüşmemiş Andriake'nin, Kumdağ Tepe ile Bozdağ Tepe arasında kalan ve açık denize nazaran kısmen daha korunaklı olan kuzey kıyı şeridinin bir sığınma yeri veya besin tedarik edilen küçük bir kıyı yerleşimi olma olasılığı tartışmaya açılabilir. Sığınma yeri olarak başka bir öneri ise, Kumdağ Tepe'nin kuzeydoğusundaki Uzguru Tepe ile Çayağzı Kavşağı arasında kalan ve Demre Sanayi Sitesi'nin güneydoğu çaprazındaki futbol sahasının güneydoğu bitişiğindeki Geren Alanı olarak anılan doğal girintidir.²⁷ Bölgede yoğunlaşan kazı ve araştırmalardan elde edilecek yeni verilerin, özellikle kıyı Likya'nın Tunç ve Demir Çağı yerleşimleri ile limanların kullanımı ve uluslararası deniz ticaretinin boyutları hakkında daha tatmin edici bilgiler vermesi beklenir.²⁸

21 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 179, 181.

22 Likya limanlarının gelişimi, kullanımı ve limanlar arası ilişkiler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Zimmermann, *Zentrallykiens*, 142.

23 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 219 vd.

24 Çevik, Bulut ve Aygün, "Myra'nın Limanı," 233.

25 İşkan, "Patara," 114 vd.

26 MÖ on dördüncü-on ikinci yüzyıla tarihlenen Gelidonya ve Uluburun batıklarının, kıyı kesimdeki Myra, Patara ve Limyra'nın Tunç Çağı erken yerleşim dönemlerine işaret ettikleri varsayılabilir. Bkz. Jürgen Borchhardt, *Limyra: Zemuri Taşları, Likya Bölgesi'nde Lymra Antik Kenti'nin Gizemli Sularında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar*, çev. Gülay Yümer (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999), 10; Çevik, Bulut ve Aygün, "Myra'nın Limanı," 226.

27 Geren Alanı'nın Tunç Çağı'nda bir sığınma yeri olabileceği H. Önez tarafından önerilmiştir. Teşekkür ederiz.

28 Örneğin, Patara Tepecik'te yoğun olarak ele geçen ithal seramikler, Arkaik Dönem'deki Likya-Attika deniz ticaretini belgeleyenler. Gül Işın, "The Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara," *Anatolian Studies* 60 (2010): 100. <https://doi.org/10.1017/S006615460001034>; Beymelek Lagünü'nde yapılan araştırmalarda liman yapısının

Myra ve liman yerleşimi Andriake'nin Tunç Çağı'na dair bilinmezlikleri, Demir Çağı için de söz konusudur. Myra'da 2020 yılı kazılarında ilk kez Demir Çağı'na ait seramikler tespit edilmiş olmasına karşın Klasik Dönem'e ait yazılı kaynaklarda ne Myra'ya ne de Andriake'ye ilişkin kayıtlar bulunmaktadır.²⁹ Epigrafik ve nümizmatik verilerin aksine Myra'nın bu dönemdeki varlığı, akropoldeki MÖ beşinci ve dördüncü yüzyıla tarihlenen duvarlar ile nitelikli kaya mezarları ve tiyatro kazılarında ele geçen seramikler ile belgelenir.³⁰ Andriake liman yerleşiminde ise yapılan yüzey araştırmaları ve konuya ilişkin yayınlarda, Klasik Dönem'e ait bir kalıntının bulunmamış olmasının Skylas'ta, Likya kentleri ve limanları arasında Andriake'nin anılmamış olmasıyla örtüştüğü ifade edilmişti.³¹ Ancak, 2010 yılı kazılarında *Granarium*'un hemen önünde liman kıyısında gerçekleştirdiğimiz kazılarda, rıhtım kenarına dikilen iki onurlandırma anıtının arasında,³² yamaca doğru ana kayanın kesilmesiyle oluşturulmuş alandan ele geçen siyah glazürlü seramikler, MÖ dördüncü yüzyıla tarihlenir.³³ Son olarak, Aygün'ün doktora tezi kapsamında yapılan çalışmada, Andriake Kuzey Nekropolü'nde tespit edilen bir Likya tipi lahitin yanı sıra Güneybatı Yerleşimi'ndeki teraslanmış hibrit yapıların Klasik Dönem'e ait olabileceği önerilmiştir.³⁴ Ayrıca, Andriake kazılarında ele geçen sikkelerden üçünün Klasik Dönem'e ait olduğu saptanmıştır (Fig. 25).³⁵ Dolayısıyla, kazı ve araştırmalarla Andriake yerleşiminin dip tarihine ilişkin yeni verilere ulaşıldıkça, bu dönem hakkında daha detaylı bilgiler elde edileceği açıktır. Sonuç olarak, Andriake'nin Klasik Dönem'ine ait bilgilerimiz oldukça sınırlı olsa da ana kent Myra'nın sahip olduğu MÖ dördüncü yüzyıla ait kaya mezarları yanında bölgenin genel tarihi dikkate alındığında,³⁶ Andriake'nin, Myra'nın erken gücü ve varlığına bağlı olarak bu dönemde önemli bir aktif liman olarak Myra tarafından kullanılmış

yanı sıra çok sayıda yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Öviz, "Demre Beymelek," 155 vd.

29 Söz konusu iç içe çemberli seramikler 2020 yılı Myra tiyatrosu kazılarında bulunmuştur.

30 Myra adının Likçe karşılığı çok net değilse de bazı öneriler vardır: Dynastik Dönem sikkeleri üzerinde yabancı domuzu betimli bazı örneklerde okunan *mu* lejantı, Myra ile ilişkili olmalıdır. Bkz. Otto Mørkholm ve Günter Neumann, *Die lykiscen Münzlegenden*, Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 1 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1978), 7; Ksanthos yazıtlı dikmesinde geçen *muri* sözcüğünün Myra'nın Likçe isminin karşılığı olduğu ve üzerinde *mu* yazılı sikkeler MÖ beşinci yüzyılın ilk on yılında Myra'da darp edilmiş olmalıdır. Bkz. Frank Kolb ve Werner Tietz, "Zagaba: Münzprägung und politische Geographie in Zentrallykien," *Chiron* 31 (2001): 378 dn. 161; Çevik, "Limyra'nın kesin bilinen Likçe adı "Zemuri"dir. Limyra ile Myra'nın farkı, sadece baş ektir. Bu durum Likçe için de geçerlidir. Yani Limyra = Zemuri ise Myra=Muri olmalıdır". Bkz. Nevzat Çevik, "Myra: The Sunken Metropolis of St. Nicolas," *Current World Archaeology* 41, no. 4/5 (Haziran 2010): 23.

31 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 220; Thomas Marksteiner, "Andriake Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları," *AN-MED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 5 (2007): 100.

32 Nevzat Çevik ve Süleyman Bulut, "Myra-Andriake Kazıları 2010/Excavations at Myra and Andriake in 2010," *AN-MED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 9 (2011): 65.

33 Bu veriler, yerleşimin bu tarihteki varlığına işaret etmesine karşın henüz mimari bir kalıntı tespit edilememiştir. Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 38.

34 Aygün, "Yerleşim Planı," 133.

35 Andriake kazılarında 2009–2010 yılı kazılarında ele geçen en erken tarihli sikkeler Helenistik Birlik Dönemi'ne aittir. Süleyman Bulut ve Mehmet Şengül, "2009–2010 Yılları Andriake Kazılarında Bulunan Sikkeler Hakkında Ön Rapor," *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, der. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 119; 2009–2012 yılı kazı sikkeleri değerlendirildiğinde en erken sikke MÖ dördüncü yüzyılın sonu üçüncü yüzyılın başına aitti. Bulut ve Şengül, "Kazı Sikkeleri," 81; Son olarak 2009–2020 yılı kazı sikkeleri değerlendirildiğinde en erken tarihli sikkenin MÖ dördüncü yüzyılın ilk yarısına ait olduğu saptanmıştır.

36 Myra kentinin tarihi için bkz. Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 25 vd.; Hüseyin Sami Öztürk, "Yazıtlar Işığında Myra ve Çevresi Antik Çağ Tarihi," *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, der. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 295 vd.; Klasik Dönem ve sonrası Myra kentinin teritoryumu için bkz. Mehmet Alkan, "Klasik Çağ'dan Erken Bizans'a Myra Kenti ve Teritoryumu" (Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2013), 167 vd.

olduğunu düşünmek olağandışı değildir.³⁷

Helenistik Garnizon

Andriake'nin Helenistik Dönem'deki yerleşim karakteri, MÖ dördüncü yüzyıl ve öncesine nazaran çok daha belirgindir. Bu döneme ait yüzeyde görünen kalıntılar ilk olarak Wurster tarafından değerlendirilmiştir.³⁸ Andriake Güney Yerleşim'de Taşyuvarlanacağı Tepe'nin sırtında doğu-batı yönünde sırt boyunca 200 m kadar uzanan isodomik teknikte örülmüş dört kulesi görülebilen sur duvarı, daha önce bir yerleşimi çevirmediği gerekçesiyle güvenlik amaçlı "ayırma duvarı" olarak yorumlanmıştı.³⁹ Ancak, Andriake kazı ve araştırmaları kapsamında Aygün tarafından tamamlanan çalışma sonucunda, sur duvarının doğu ve batı yönünden dönerek aşağıya yani kuzeye, limana yönelmediği ve yamacın kuzeydoğusunda ana kayadan yontulmuş bir girişe sahip olduğu tespit edilmiştir (Fig. 10). Anlaşıldığı kadarıyla, bu tepenin kuzey yamacı Helenistik Dönem'de sur duvarları ile çevrilerek müstahkem bir kaleye dönüştürülmüştür.⁴⁰ Tekinalp, Helenistik Dönem asal yerleşiminin bu alanda veya tepenin kumulla kaplı kuzeydoğu yamaçlarında aranması gerektiğini önermiştir.⁴¹ Myra Andriake Kazıları kapsamında tepede gerçekleştirdiğimiz kazılarla da tahkimat anlaşılmasına çalışılmış ve ok uçları gibi bulgularla kale fonksiyonu biraz daha aydınlanmıştır.⁴² Surla çevrili alanda oldukça az yapı kalıntısı bulunması, buranın yerleşimden ziyade Pydnai gibi askeri amaçlı bir garnizon/kale olabileceğini düşündürmektedir.⁴³ Myra'nın çevre savunma sistemi ve yapılarının tamamı Helenistik Dönem'e tarihlenir ve Myra'nın deniz tarafında asal savunma noktası Andriake Limanı'dır. Andriake'nin güneyindeki Kumdağ Tepe ve Taşyuvarlanacağı Tepe üzerinde görülen kale ve doğu yöndeki gözetleme kulesi, Helenistik Dönem'de yerleşimin ve liman girişinin güvenlik altına alındığına işaret eder.⁴⁴ Tyroslu Porphyrius, Ptolemaios egemenliğinde bulunan Limyra, Patara, Ksanthos ve Andriake'nin MÖ 197 yılında Seleukos kralı III. Antiokhos tarafından ele geçirildiğini aktarır.⁴⁵ Bu nedenle, Myra ve Andriake ile çevresindeki savunma sisteminin bir parçası olan kulelerin, Ptolemaioslar Dönemi'nde tüm Akdeniz'i kapsayan bir savunma zincirinin parçası olduğunu düşünmek gerekir.⁴⁶ Zaten, Ptolemaioslar Dönemi'nde Andriake'de bir garnizonun oldu-

37 Zimmermann, tuzlu ve kükürtlü bir suya sahip olan Andriakos Çayı'nın güneye doğru bir sıra küçük tepecikle sınırlanan ağzındaki rıhtımın MÖ üçüncü yüzyıla ait olduğunu söyler. Zimmermann, *Zentrallykiens*, 220; Takmer ise Myra'nın Klasik Dönem'deki önemine paralel olarak bu rıhtımın daha erken dönemlerde de var olduğu görüşündedir. Burak Takmer, "Lex Portorii Provinciae Lyciae: Lykia Eyaletleri Gümrük Yasası" (Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2006), 69; Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 26, 38.

38 Wolfgang Wurster, "Das Sicherungssystem des Polisgebietes durch befestigte Wehranlagen und Wachtürme," *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit* içinde, der. Jürgen Borchhardt, *Istanbul Forschungen* 30 (Berlin: Gebr. Mann, 1975), 49–55, Fig. 3, 8.

39 Wurster, "Wachtürme," 54 vd.; Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 40.

40 Aygün, "Yerleşim Planı," 92–99, 133–35, 204.

41 Vahit Macit Tekinalp, "Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ'da (MS. 4.–14. yy) Andriake Kenti" (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2000), 276.

42 Nevzat Çevik ve Isabella Pimouguet Pedarros, "Les remparts du port d'Andriaké: Première campagne de fouille 2011," *Anatolia Antiqua* 20 (2012): 261 vd.

43 Çevik, *Lykia Kitabı*, 208.

44 Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 37; Aygün, "Yerleşim Planı," 139 vd.

45 J. A. O. Larsen, "Representation and Democracy in Hellenistic Federalism," *Classical Philology* 40, no. 2 (1945): 71; David Magi, *Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century after Christ* (Princeton: Princeton University Press, 1950), 524; Jürgen Borchhardt, der. *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, *Istanbul Forschungen* 30 (Berlin: Gebr. Mann, 1975), 75.

46 Myra ve Andriake savunma sistemleri için bkz. Nevzat Çevik ve Isabella Pimouguet Pedarros, "Fortifications et système défensif de Myra: Recherches de 2009," *Anatolia Antiqua* 18 (2010): 243–75; Nevzat Çevik ve Isabella Pimouguet Pedarros, "Le système défensif de Myra-Andriake," *Anatolia Antiqua* 19 (2011): 303–19; Çevik ve

ğu önerilmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla, Andriake Limanı'nın güneybatı ucundaki kalenin bu dönemde inşa edilmiş garnizon olabileceği düşünülebilir.

Güneybatı uçtaki kale/garnizon ve güneydeki kule haricinde, Helenistik Dönem'e ait yapı kalıntısına Güney Yerleşim'deki dükkânların doğu bitişiğinde 2010 yılında yapılan kazılarda rastlanmıştır. İsoDOMİK teknikte yapılmış duvar, Güney Yerleşim üzerindeki kule ve surlar ile aynı özelliklere sahiptir.⁴⁸ Andriake'nin Kuzey ve Güney Nekropolü'ndeki Helenistik Dönem'e ait mezarlarla⁴⁹ birlikte kazılarda ele geçen çok sayıda sikkeler⁵⁰ ve seramiğin⁵¹ buluntu yerleri dikkate alındığında, yerleşimin salt liman ağzına yakın batı yarısındaki müstahkem alanları kapsadığını, şimdilik en azından *Granarium* çevresine dek yayıldığını ve Roma Dönemi öncesinde de limanın merkezî kesiminde liman dokusuna ait yapılanma olabileceğini düşündürmesi açısından önemlidir.⁵² Bulguların, varlığından kuşku bırakmadığı Helenistik Liman'ın çerçevesinin kazılarla aydınlanması ümit edilmektedir.

MÖ 188 yılında, Roma ile Antiokhos arasında yapılan Apameia Barışı sonucunda Likya, Roma'nın müttefiki Rhodos'a bırakılır. Likya'nın Rhodos hâkimiyeti sırasında Roma'ya elçiler göndererek bağımsızlığını istemesinin ardından, Roma MÖ 167'de Likya'ya özgürlüğünü geri verir.⁵³ MÖ 168/7 yıllarında kurulduğu bilinen, ancak MÖ ikinci yüzyılın başlarından itibaren var olduğu düşünülen Likya Birliği'nin,⁵⁴ üç oy hakkına sahip altı büyük kentinin Myra, Ksanthos, Patara, Pınara, Olympos ve Tlos olduğu bilinir.⁵⁵ Orta Likya'nın üç oy ayrıcalığına sahip tek kenti Myra'dır ve MÖ birinci yüzyılın başlarında, Ksanthos, Tlos ve Patara ile birlikte metropolis ünvanına sahip kentler arasında yer alır.⁵⁶ Dolayısıyla Helenistik Dönem'de Myra'nın çok önemli bir kent olduğu bellidir. Cassius Dio, Myra halkının limanda yakaladıkları Brutus'un generalini tutukladıklarından ve sonra serbest bıraktıklarından bahseder.⁵⁷ Appianos'ta, MÖ 42 yılında Brutus'un, komutanı Lentulus Spinther'i para ve asker toplamak için Myra'ya gönderdiği ve Spinther'in Andriake Limanı

Pedarros, "Les remparts," 261–80; 2011 yılında yapılan sondaj çalışması için bkz. Nevzat Çevik, Süleyman Bulut ve Engin Akyürek, "Myra-Andriake Kazıları ve Araştırmaları 2011. Excavations and Surveys at Myra-Andriake in 2011," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 10 (2012): 70.

47 Ralf Behrwald, *Der Lykische Bund: Untersuchungen zu Geschichte und Verfassung*, Antiquitas 48 (Bonn: R. Habelt, 2000), 62 dn. 189.

48 Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 40.

49 Aygün, "Yerleşim Planı," 141 vd.

50 Bulut ve Şengül, "Sikkeler," 119; Bulut ve Şengül, "Kazı Sikkeleri," 79–82.

51 Sinagog kazılarında ele geçen Helenistik Dönem seramikleri için bkz. Banu Özdilek, "Andriake Sinagogu'ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış," *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* 3 (2015): 89–117, <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.2015011397>; Banu Özdilek, "2009–2012 Andriake Kazılarında Ele Geçen Unguentarium, Şişe, Lykion ve Mortar Örnekleri," *OLBA* 24 (2016): 217–65; Banu Özdilek, "Andriake Sinagogu'ndan Ele Geçen DSA Grubu Seramikler," *Cedrus* 5 (2017): 337–95, <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/201717>; Banu Özdilek, "Andriake Limanından Ele Geçen Doğu Sigillata C Grubu Pergamon-Çandarlı Sigillatları," *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no. 40 (2017): 260–76; Banu Özdilek, "Andriake Limanından Ele Geçen DSD Grubu/Kıbrıs Sigillatları Işığında Lykia'nın Doğu Akdeniz ile Deniz Ticareti," *Phaselis: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırma Dergisi* 4 (2018): 57–77, <https://doi.org/10.18367/Pha.18004>.

52 Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 40.

53 Larsen, "Hellenistic Federalism," 71; Magi, *Roman Rule*, 524.

54 Araksa'da bulunan yazıt için bkz. J. A. O. Larsen, "The Araxa Inscription and the Lycian Confederacy," *Classical Philology* 51, no. 3 (1956): 151.

55 Strabon, *Geographika* XIV-III, 192.

56 Magi, *Roman Rule*, 533.

57 Cassius Dio, *Roman History* XLVII, 34, 6.

girişindeki zincirleri kırıp kenti işgal ettiği anlatılır.⁵⁸ Lentulus Spinther'in limandaki zincirleri kırıp Andriake ve Myra'yı ele geçirmesi esnasında yaşanan olaylar, Likya Birliği donanmasının burada demirlemiş olabileceğini düşündürmektedir.⁵⁹ Dolayısıyla, Andriake'nin Ptolemaioslar Dönemi'nde başlayan askeri ve stratejik açıdan önemi, Likya Birliği Dönemi'nde de sürmüştür. Andriake'nin bu önemine binaen Likya kıyılarında artan deniz ticareti de limanın MÖ dördüncü yüzyıl ve öncesine göre daha donanımlı ve gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu düşündürür. Anlaşıldığı kadarıyla Andriake'nin bir liman yerleşimi olarak mimari gelişimi Helenistik Dönem'de başlamıştır.

Onurlandırma Anıtları

Andriake Limanı'nın gelişimi Roma İmparatorluk Çağı'nda da devam etmiştir. Bu dönemde Myra kentinin Roma imparatorlarına ve imparatorluk ailesine olan bağlılıklarını göstermeye özel bir önem verdiği, limanın en işlek yeri olan *Granarium*'un hemen kuzey önündeki Rıhtım Caddesi'nin kıyısına inşa edilmiş Onurlandırma Anıtlarından anlaşılmaktadır (Fig. 6, 16).⁶⁰ Limandan gelenlerin rahatlıkla görebileceği şekilde bronz heykellerle donatılan anıtın yer seçiminde liman trafiği dikkate alınmış olmalıdır. Dükkânların batı bitişiğindeki meydana bulunan iki anıt ve önündeki olası meydana, Roma Dönemi'nde limanın anıtsallığını ve önemini ayrıca vurgular (Fig. 6, 15). I no.lu anıt, 3,60x3,50 m ölçülerinde olup üç basamaklı bir podyum üzerine oturur ve 5,30 m yüksekliğindedir. En üstteki blokları heykel altlıkları oluşturur. Anıtın gövdesi üzerine sonradan kazınan ve hububat ölçümüne ilişkin I. Theodosius (MS 379–395) Dönemi'ne ait bir kararname, anıtın MS dördüncü yüzyılda halen ayakta olduğunu gösterir. II no.lu anıt 7,55x0,90 m ölçülerinde olup kuzeye/limana bakar. Üç basamaklı bir podyum üzerinde yükselen anıt, 3,85 m yüksekliğindedir.⁶¹ Son sıra on iki bloktan oluşur. Bunlardan on bir tanesi yazıtlı heykel altlığı olup biri yazıtsızdır. Augustus ile ailesi ve yakın arkadaşı için limanın girişinde herkesin görebileceği bir yere *Sebasteion* inşa ettiren Myralıların Halk Meclisi, burada Roma'nın ilk imparatoru olan Augustus'u *αὐτοκράτωρ ἡγεῖς καὶ θαλάσσης* ve *εὐεργέτης καὶ σωτήρ τοῦ σὺν παντός κόσμου* “bütün evrenin kurtarıcısı ve hayırhahı, denizin ve karanın *autokratoru*,” arkadaşı Agrippa'yı “halkın kurtarıcısı ve hayırhahı,” Tanrı *Sebastos Kaiser* Tiberius'un annesi ve Augustus'un eşi olan Livia'yı da “Tanrıça *Sebaste Iulia*” olarak onurlandırmıştır. Yazıtlardan anıtın Tiberius Dönemi'nde inşa edildiği,⁶² doğudaki I no.lu anıtın ise daha erken bir döneme ait olması gerektiği düşünülmüştü.⁶³ Ancak, restorasyona yönelik kazılarda ortaya çıkan mimari bulgular bu önerilerde değişiklik yapılmasını zorunlu kılmıştır. Batıdaki II no.lu anıtın podyum bloklarının sökülmesiyle, anıtın iki evreli olduğu ve ilk evresinin yine üç basamaklı bir podyum üzerinde yükseldiği ve cephe genişliğinin 2,83 m olduğu anlaşılmıştır (Fig. 16). İkinci evrede ise anıtın hem gövdesi hem de podyumu doğu-batı yönünde genişletilerek gövdenin 7,55 m'ye ulaştığı, batı anıtın podyum bloklarının doğu anıtın podyumu ile aynı kot ve hizaya getirildiği tespit edilmiştir. Anıt doğu yönden Drusus yazıtı ile başlar, batıda Agrippa'nın onurlandırıldığı yazıt ile sonlanır. Bu durumda Tiberius Dönemi'nde inşa edilen bu evre, olasılıkla en geç Iulius Caesar Drusus Junior'un ölüm tarihi olan MS 23 yılına veya hemen sonrasına tarihlenmelidir. Anıta ait

58 Appian, *Roman History* IV, 10. 82.

59 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 220.

60 H. S. Öztürk, Myralıların limanın girişine herkesin görebileceği bir yere *Sebasteion* inşa ettirdiğini belirtir. Bkz. Öztürk, “Yazıtlar Işığında,” 297. Ancak heykel altlıklarının bir bina/yapı içinde bulunduğu dair bir veri yoktur. Bu nedenle işlevsel olarak benzer olsa da mimari tip açısından anıtları *Sebasteion* yerine Onurlandırma Anıtı olarak isimlendirmenin daha doğru olacağı kanısındayız. Bu konu tartışmaya ve araştırmaya muhtaçtır.

61 Çevik ve Bulut, “Myra Andriake,” 46.

62 Öztürk, “Yazıtlar Işığında,” 297.

63 Çevik ve Bulut, “Myra Andriake,” 46.

yazıtlı blokların eksikliği, ilk evrenin tarihinin kesin olarak tespit edilebilmesini güçleştirir. Ancak Augustus, Tiberius, Gaius Caesar ve Agrippa'ya ait yazıtlı heykel altlıklarının toplam ölçüsü, ilk evreye ait 2,83 m podyum ölçüsü ile uyumlu olması nedeniyle, anıtın olasılıkla en geç Augustus'un ölüm tarihi olan MS 14 yılında veya az sonra dikilmiş olması gerektiğini düşündürür. Bu tarih aynı zamanda doğudaki I no.lu anıt için de geçerli olmalıdır.

Tiberius Dönemi'ne ait onurlandırma anıtlarının, liman kenarındaki Rıhtım Caddesi'nin güneyinde inşa edilmiş olması, dönemin en yoğun trafiğinin bu alanda yaşandığının bir göstergesidir. Limana gelen ziyaretçileri karşılayan bu anıtın doğu ve batısındaki basamaklı dar sokaklar, bir üst kottaki yapılara ulaşımı sağlıyordu. Bu anıtların hemen 100 m kadar doğusunda bulunan Gümrük Yazıtı (Fig. 12), Likya Eyaleti valisi olan C. Licinius Mucianus'un (MS 60–63) ve İmparator Nero'nun isimlerinin yazıtta anılması sayesinde Nero Dönemi'ne tarihlenir.⁶⁴ Likya Birliği Gümrük Yasasını içeren ve Anadolu Akdenizi'ndeki tek örnek olan bu yazıt anakent Myra ve dolayısıyla Andriake'nin Likya Birliği'nde önemli bir konuma sahip olduğunu belgelerken, donanımlı ve örgütlü bir limanın varlığını ve dönemin deniz ticareti rotasında önemli bir rol üstlendiğini de gösterir.⁶⁵ Kuzey ve Güney Yerleşim'e iki kanal vasıtasıyla su taşıyan su yolları bu dönemde yani Erken Roma Dönemi'nde inşa edilmiş daha sonra hamam ve çeşme gibi yapıları beslemek için geliştirilmiş olmalıdır.⁶⁶

Granarium

Andriake liman yerleşimi en parlak dönemini Hadrianus Dönemi'nde yaşar. Güney Yerleşim'de inşa edilen *Granarium*⁶⁷ ile birlikte yerleşimin diğer kısımları da genişletilmiştir.⁶⁸ Cephesi kuzeye/limana bakar. Sekiz bölümden oluşan çok iyi korunmuş yapı 64,24x38,65 m ölçülerindedir (Fig. 6, 11). Batı yöndeki iki oda diğerlerinden yaklaşık 6 m daha kısa tutulmuştur. Duvar yükseklikleri 6,40 m, kalınlıkları ise ortalama 0,80 m'dir. Duvarlar, dışta isodomik içte ise polygonal bloklarla örülmüştür. Cephe boyunca uzanan ve üzerinde ithaf yazıtını da içeren silmeli blok dizisi, aynı zamanda kapı lentosu olarak da kullanılmıştır. Bu blok dizisinde, cephe boyunca değişken aralıklarla yerleştirilmiş konsollar vardır. Orta giriş kapısı üzerinde İmparator Hadrianus ve karısı Sabina'nın büstleri işlidir. *Granarium*'un yedinci bölümünün cephesinde İsis-Serapis ve Pluton ile grifon bulunmaktadır. Sonradan kazınan ve tahıl deposunun memurlarından birisinin rüyası üzerine yapıldığını anlatan yazıtta,⁶⁹ “*Herakleon gördüğü rüya üzerine bunu adadı*” yazmaktadır.⁷⁰ Cephenin doğu ve batısında kare planlı iki mekân yer alır. Her iki mekânın duvarlarında görülen dübel yuvaları, mekân içinde ahşap rafların bulunduğunu gösterir. Raflar ve konumu nedeniyle söz konusu mekânlar depo görevlilerinin kullandığı, kayıtların tutulduğu ofisler olmalıdır. Bu iki ofis

64 Takmer, “Gümrük Yasası,” 1, 3; Burak Takmer, “Lex Portorii Provinciae Lyciae: Ein Vorbericht über die Zollinschrift aus Andriake aus neronischer Zeit,” *Gephyra* 4 (2007): 165.

65 MS birinci yüzyılın ortalarında Andriake, Mısır'dan başlayan deniz ticaretinin güzergâhında yer alan önemli bir limandır. Bkz. Michael Wörrle, “Bauinschrift,” *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit* içinde, der. Jürgen Borchhardt, *Istanbul Forschungen* 30 (Berlin: Gebr. Mann, 1975), 67.

66 Aygün, “Yerleşim Planı,” 119.

67 *Granarium* ve *Plakoma*'da kazılara 2009 yılında başlanmıştır. Nevzat Çevik, “Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009/First Season of Excavations at Myra and Andriake: 2009,” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 8 (2010): 57 vd.; Çevik ve Bulut, “Myra Andriake,” 43 vd.; Nevzat Çevik vd., “Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009,” *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32, no. 1 (2011): 406 vd.; Çevik, Bulut ve Aygün, “Myra'nın Limanı,” 235 vd.

68 Zimmermann, *Zentrallykiens*, 221.

69 George E. Bean, *Eskiçağda Lykia Kıyıları*, çev. Hande Kökten (İstanbul: Arion Yayınları, 1997), 135.

70 Wörrle, “Bauinschrift,” 68.

boyunca cepheye paralel uzanan 4,20 m genişliğindeki alan, *portikostur*. İthaf yazıtının bulunduğu blok dizisinde görülen konsollar ile *stylobat* bloklarındaki izler bu durumu kanıtlamaktadır. *Stylobat* üzerinde aralıklarla yerleştirilmiş üç adet eşik bloğu dikkati çeker. Ofislerin cephelerinde yer alan ahşap oturtma yuvaları ile söz konusu kapı eşikleri *portikosun* ahşap parapetlerle kapatıldığına işaret eder. *Granarium*, ahşap çatıyla örtülüydü. Cephenin doğu ve batısında görülen yarım üçgen alınlıkların, ikinci oda hizasında sonlandığı, kazıda ele geçen bir adet köşe bloğundan anlaşılmıştır. Doğu ve batı duvar üzerinde görülen oldukça büyük hatıl yuvaları, bu yönlerde ikişer odanın yarım üçgen alınlığa sahip bir üst örtüyle örtüldüklerini gösterir. Aralarda kalan odalar ise duvarlar üzerinde kuzey-güney yönelimli üçgen formlu duvar iççiliğinden ve özellikle cephede/kuzey yöndeki *geison* bloklarındaki eğimli yuvalardan anlaşıldığı üzere, doğu-batı yönelimli bir kırma çatıya sahiptirler. *Geison* bloklarındaki eğimli yuvalar, kırma çatının saçaklarını oluşturan kirişler için açılmış olmalıydı. Cepheden bakıldığında ikinci oda hizasına dek devam eden kireçtaşı yarım üçgen alınlıklar, salt cephenin üçgen alınlığa sahip olduğunu (yalancı alınlık) vurgulamaya yönelik yapılmış olmalıdır. *Granarium*'u Likya Uygarlıkları Müzesi'ne dönüştürme amaçlı restorasyonda yukarıdaki bilgilere sadık kalınarak Roma Dönemi aslına uygun ahşap çatı inşa edilmiştir (Fig. 7).⁷¹

Granarium'un doğusundaki, Ticari *Agora*, *Granarium* ile aynı yapı programı kapsamında, birbirlerini tamamlayıcı işlevleri nedeniyle aynı dönemde inşa edilmiştir.⁷² MS ikinci yüzyılda limanda yaşanan bu yoğunluğun MS dördüncü yüzyılda da sürdüğü *Granarium* duvarına kazınan yazıttan anlaşılır.⁷³ Bu durum, kazıda bulunan sikkelerin büyük çoğunluğunun aynı döneme tarihlenmesi ile örtüşür.⁷⁴ Andriake'de 2.307 m² ve Patara'da 1.840 m² olarak inşa edilen bu büyük *granariumlar*, Roma'nın Doğu Akdeniz'de limanlara ve de söz konusu kentlere verdiği önemin bir göstergesidir. Bu bağlamda, Mısır'dan Roma'ya tahıl taşıyan yük gemileri kötü hava koşulları ve zorunluluk gerektiren durumlarda, stratejik öneme sahip Andriake ve Patara limanlarına sığınabiliyorlardı. Limanlarda inşa edilen bu dev silolarla, tahıl ve diğer ürünler geçici olarak buralarda korunabiliyordu.⁷⁵ Ayrıca, Andriake Limanı'nda görülen tersane ve çekeklerden anlaşıldığı üzere söz konusu limanların sahip olduğu donanım, hububat gemilerinin lojistik hizmet alabilmesine de olanak sağlıyordu. Wörrle, Andriake ve Patara'daki *Granariumların*, İmparator Hadrianus'un söz konusu kentleri ziyareti çerçevesindeki kişisel düzenlemeleriyle bağlantılı olarak inşa edilmiş olabileceklerini ve de sadece Mısır'dan yapılan tahıl ihracatının güvenliği için değil, ayrıca Likya yaylalarındaki hububatın depolanması için de kullanılmış olabileceklerini düşünür.⁷⁶ Andriake'de bulunan ve MS üçüncü yüzyıla ait bir lahitteki yazıttan *Horrea*'nın MS üçüncü yüzyılda Likya içinde ticaret ve

71 Nevzat Çevik, "Andriake Likya Müzesi," *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ulusal Müzecilik Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2015 Türkiye'de Müzecilik. Yeni Kavram ve Uygulamalar* içinde, der. Serhan Aras (İstanbul: Deniz Müzesi Komutanlığı, 2016), 18-29.

72 Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 38.

73 Yazıt için bkz. Michael Wörrle, "Die Inschrift des Flavius Eutolmius Tatianus," *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit* içinde, der. Jürgen Borchhardt, *Istanbul Forschungen* 30 (Berlin: Gebr. Mann, 1975), 70; Clive Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age," *Dumbarton Oaks Papers* 48 (1994): 25.

74 Bulut ve Şengül, "Sikkeler," 119-23, Tablo 2; Bulut ve Şengül, "Kazı Sikkeleri," 81 Tablo 2; Myra ve Andriake kazılarında bulunan takılarda en yoğun grubu MS ikinci-üçüncü yüzyıl aralığına tarihlenen buluntular oluşturur. Sema Talu, "Myra ve Andriake'de Ele Geçen Takılar" (Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2020), 155.

75 Andriake'de tahıl, limanın karşı yakasında büyük bir su değirmeninde öğütülüp un yapılmaktaydı. Güney Fransa'da Barbegal'deki büyük tesis ile karşılaştırıldığında, bunun da geç antik kökenli olabileceğini düşündürmektedir. Foss, "Lycian Coast," 25.

76 Wörrle, "Bauinschrift," 67; İmparatorluk tahıl filosu, Mısır'dan Konstantinopolis'e giderken, başkente gönderilmek, belki kısmen yerel kullanım için, tüm bölgeden ürünlerin depolandığı Andriake'ye de yanaşırdı. Bkz. Foss, "Lycian Coast," 25.

depolama amacıyla kullanıldığı anlaşılır. Lahitte, Aurelius Metrodoros adlı vatandaşın *horrearius* “ambar şefi” olarak görev yaptığı yazılıdır.⁷⁷ *Granarium*’un dördüncü kapısının sol tarafında, Myra ve Arneai kentlerindeki hububat ölçümüne ilişkin I. Theodosius Dönemi’ne (MS 379–395) ait bir kararname bulunmaktadır. Sidyma kökenli *Praefectus Praetorio* Fl. Eutolmius Tatianus’un (MS 388–392) adının geçtiği bu yazıt,⁷⁸ Andriake’deki *Horrea*’da tahıl dışında başka malların da depolanmış olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Andriake *Horrea*’sının yapım tarihi yazıtıyla kesindir: “HORREA IMP. CAESARIS DIVI TRAIANI PARTHICI F. DIVI NERVAE NEPOTIS TRAIANI HADRIANI AUGUSTI COS. III.”⁷⁹ Hadrianus’un MS 129–130’da Andriake’ye ziyareti öncesinde gerçekleştirilen imar faaliyetleri çerçevesinde *Granarium* ile birlikte *Agora*’nın da inşa edildiği yönündeki görüşler,⁸⁰ kazı bulgularıyla da desteklenmiştir.⁸¹ Bugün Likya Uygurlukları Müzesi’ne⁸² dönüştürülen *Granarium*’un yenileme çalışmalarında, doğu yönden ilk bölümün doğu duvarındaki yıkık kısmının onarılması aşamasında, bu duvarın batıdaki kısa iki oda ile aynı ölçüye sahip olduğu görülmüştür. Mevcut halinden 6 m daha kısa olan bu mekânın doğu duvarı, güneyde köşe yaparak batıya yönelir. *Granarium*’un batıdaki kısa odalar ile aynı hiza ve ölçüde tasarlandığı, ancak bu uygulamadan henüz inşa aşamasında iken vazgeçildiği, doğu yöndeki ikinci mekân içinde birinci mekândan batıya uzanan duvara ait bir izin bulunmayışından anlaşılmıştır.

Agora

Granarium’un doğu bitişiğindeki *Agora* (Fig. 6, 7, 13), antik kaynaklarda geçen ve bölgeye ilk gelen batılı gezginlerce de benimsenen ismiyle *Plakoma*⁸³ olarak da bilinir.⁸⁴ Yaklaşık 60x56 m dörtgen bir alana oturur. *Agora*’nın ortasında 23,6x12,1 m ölçülerinde anıtsal bir sarnıç bulunur. Andriake’nin ana su deposu olduğu anlaşılan sarnıcı dört yandan önü revaklı dükkânlar çevreler

77 H. A. Ormerod ve E. S. G. Robinson, “Inscriptions from Lycia,” *Journal of Hellenic Studies* 34 (1914): 28 no. 37; Wörrle, “Bauinschrift,” 68; Alkan, “Territorium,” 210.

78 Wörrle, “Die Inschrift,” 70 vd.; Öztürk, “Yazıtlar Işığında,” 298 vd.

79 Wörrle, “Bauinschrift,” 67.

80 Borchhardt, *Myra*, 64; Zimmermann, *Zentrallykiens*, 221.

81 *Plakoma* kazılarında, temel seviyesinde bulunan MS 119–129 tarihli bir Hadrianus Dönemi sikkesi, yapının tarihlendirilmesi açısından önemlidir. Burada sikkenin tarihi yanlış verilmiştir. Sikkenin tarihi katalogdaki MS 134–138 gibidir. Çevik ve Bulut, *Myra Andriake*, 38; Bulut ve Şengül, “Sikkeler,” 120; Bulut ve Şengül, “Kazı Sikkeleri,” 85, 92 sikke no. 23; *Granarium*’u müzeleştirme projesi kapsamında, *Plakoma*’nın güney kanadında yapılan kazılarda, *Plakoma* merkezinde yer alan sarnıca suyun *Plakoma* ile *Granarium*’un güney arka duvarına bitişik inşa edilen su kanalından sağlandığı tespit edilmiştir. Bu durum sarnıcın su teminini hem *Plakoma* dükkânlarının hem de *Granarium*’un çatısından karşıladığını gösterir. Dolayısıyla bu mimari bütünlük iki yapının beraber planlandığı ve eş zamanlı inşa edildiğini gösterir.

82 *Granarium* henüz müze olmadan, yüksek lisans tezi kapsamında müzeleştirilme projesi çalışılmıştır. Genel olarak bkz. Mehmet Şengül, “Myra’nın Limanı Andriake’de Bulunan *Granarium*’un Müzeleştirilmesi” (Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2011); Çevik, “Likya Müzesi,” 18–29.

83 Sionlu Nikolaos’un Vita’sında ve Praxis de Stratelatis’de anılan *Plakoma*’nın yeri konusunda bazı tartışmalar mevcuttur. İki farklı *Plakoma* vardır. Zimmermann, *Zentrallykiens*, 225; *Plakoma*’nın Çağman yerleşimine lokalizasyonu için bkz. Foss, “Lycian Coast,” 24; Hansgerd Hellenkemper ve Friedrich Hild, *Lykien und Pamphylien*, Tabula Imperii Byzantini 8. Denkschriften/Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse 320 (Viyan: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2004), 492, 814. *Plakoma*’nın Karkabo Köyü yakınlarında olduğuna dair bkz. Zimmermann, *Zentrallykiens*, 225; Praxis de Stratelatis’de anılan ve liman yerleşiminin bir kısmının kastedildiği *Plakoma* nedeniyle, Andriake’deki *Granarium*’un doğusundaki taş döşeli alanın *Plakoma* olması gerektiğine dair bkz. Borchhardt, *Myra*, 66; Zimmermann, *Zentrallykiens*, 225. *Agora* avlusunun ortasındaki büyük sarnıcın örtüsünü oluşturan taş plakaların oluşturduğu zemini nedeniyle bu ismin verildiği anlaşılmaktadır.

84 Borchhardt, *Myra*, 64 vd.; Cevdet Bayburtluoğlu, *Lykia* (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2004), 200.

ve kapıları avluya bakar. *Portikos* ve dükkânların yanı sıra *Granarium*'un çatısından akan yağmur suları kanalizasyonla toplanmıştır. Kuzey cephenin merkezi aksından yaklaşık 10 m doğuya kaydırılarak inşa edilen anıtsal giriş kapısı, o dönemin sokak düzenlemelerine uyum sağlamak zorunda kalındığının bir göstergesidir. Bugünkü haliyle kapının kuzey yönünde bulunan yapılar, aslında Rıhtım Caddesi'nden ana giriş kapısına yönelen sokağın üzerine yapılmış olmalıdırlar. Gümrük Yazıtı'nın da buna yakın bir bölgede bulunması,⁸⁵ bu durumu açıklar niteliktedir. Genelde isodomik teknikte örülen duvarlarda kullanılan bloklarda, çok sayıda harfin olması dikkat çekicidir. Duvar örgüsünde devşirme olarak kullanılan profilli bloklar, orijinal evrede dükkânların iki katlı olduklarını düşündürür.

Agora'nın kuzey kanadının doğusunda kalan kesimi ile bunların ön kısımlarında devşirme bloklarla örülerek kapatılmış olan mekânların murex işliği olarak revize edilip kullanıldıkları tespit edilmiştir (Fig. 13, 14).⁸⁶ Doğu kanattaki dükkânların önünden, kuzey kanattaki ana giriş kapısına dek uzanan devşirme malzemeye örülmüş olan duvar, orijinal *portikosun stylobat* sınırını da çiziyor olmalıydı. Bu duvarın önünde, blok taşlarla oluşturulmuş seki yer alır. Dükkânlar ile bu duvar arasında koridor gibi kalan bu alan, duvarlarla bölünerek üç ayrı mekân elde edilmiştir. Söz konusu mekânlar, olasılıkla işlikler ile bağlantılı bir fonksiyona sahip olmalıdırlar.

Kervan Parkı

Agora'nın doğu tarafında Andriake'nin tek düz alanı bulunmaktadır. Bu geniş alanın yüzeyinde herhangi bir kalıntı izine rastlanmamış olması bu kısmın kervan parkı olarak kullanılmış olması gerektiğini düşündürmektedir. Limanın mal sevkiyatındaki yoğunluğu düşünüldüğünde yüzlerce hayvanın yüklenip boşaltılabileceği, *Agora*'ya çok yakın bu tür bir alanın zaten gerekli olduğu görülmektedir. Aksi halde, yapılaşmaya çok uygun bu kıymetli alan boş bırakılmazdı.

*Murex İşlikleri*⁸⁷

Plakoma'nın kuzey giriş kapısının doğusunda kalan dükkânların içindedir (Fig. 13, 14). Bu dükkânlardan kapının hemen doğusundaki üç tanesi, ara duvarları yıkılmak suretiyle birleştirilmiş, en doğudaki köşe oda ise olduğu gibi kullanılmıştır. Bu dükkânın batı tarafında kalan koridor ise görüldüğü kadarıyla her iki mekâna giriş sağlamak amacıyla kullanılmıştır ve eşikteki aşınmalardan da çok yoğun bir trafiğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki mekânlar içinde toplam beş adet işlik tespit edilmiştir. İşlikler güneye bakmaktadır. Seramik fırınlarıyla benzer şekilde dairesel forma sahip bu işlikler, ortasında bir platform ile bunu çevreleyen kanallardan oluşur. Kanalların çapları 2,5 m ile 2,9 m arasında olup korunan derinlikleri 50–90 cm arasındadır. Kanalların genişlikleri 8–22 cm arasındadır ve sıvandıklarına dair izler bulunmaktadır. Tamamen moloz taş kullanılarak örülmüş işliklerde, kiliseye ve olasılıkla *portikosa* ait sütunlar ve mimari parçalar da kullanılmıştır. Dükkânların güney duvarı ve bu duvardaki kapı açıklıkları içine giydirilen kemerler fırın ağızına ait olmalıdır. Tuğla ve harç ile örülen kemerlerin içinde ateş yakıldığını kanıtlayan kül kalıntılarında

85 Takmer, "Gümrük Yasası," 9 vd.

86 Likya'da salt Andriake'de değil Phaselis'te ve Aperlai'de de boya üretiminin varlığı murex atıklarından anlaşılır. Andriake'nin ayrıcalığı ilk kez murex işliklerinin bulunmuş olmasıdır. Aperlai'de murex atıkları arasında ele geçen seramik parçaları MS 330–650 yılları arasına tarihlenir. Robert L. Hohlfelder ve Robert L. Vann, "Uncovering the Maritime Secrets of Aperlae, A Coastal Settlement of Ancient Lycia," *Near Eastern Archaeology* 61, no. 1 (1998): 30; Hellenkemper ve Hild, *Lykien*, 173.

87 Çakır Afşin Aygün, *Andriake Muraks Boya Endüstrisi/Andriake Murex Dye Industry*, Adalya Ekyayın Dizisi/Supplementary Series 14 (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2016), 31 vd.

rastlanmıştır. Bütün fırınların aralarında ve arkalarında küçük havuzcuklar ve kanallar da bulunmaktadır.

Aperlai'de MS altıncı yüzyıl dolaylarında işlev göstermiş olan boya üretim işliklerinin atıkları kent dışına atılırken,⁸⁸ burada *Agora*'nın doğu ve batı kanatlarının özellikle güney kesimlerine yığılmıştır. Yer yer üç metreye varan tepeler biçimindeki bu yığınlar toplam 800–1.000 m² civarında alanı kaplar ve toplam 400–800 m³ arasında deniz kabuğu kırığı içerir. Kazılar sırasında bu yığın içerisinde toplu halde, çoğunun boyun ve kulp kısımları sağlam olan amphora parçaları ele geçmiştir (Fig. 26). Az miktarda da kül yığına rastlanmıştır.

Kazılar sonucunda, murex işliklerinin I. Theodosius Dönemi'nde (MS 379–395) faaliyete başladığı ve Marcianus Dönemi'ne⁸⁹ (MS 450–457) dek aktif olarak çalıştığı anlaşılmıştır.⁹⁰ Tüm Antik Çağ boyunca değer verilen, kimi zaman statü sembolü, hatta imparatorluk ailesine özel olmaya varacak kadar önem kazanan mor kumaş boyası,⁹¹ önemli bir ticari üründür. Bu boya özellikle *Murex trunculus*, *Murex brandaris* ve *Hexaplex trunculus* türü kabuklu deniz yumuşakçalarından elde edilmektedir.⁹² Andriake'deki üretimde ağırlıklı olarak *Hexaplex trunculus* türü kabuklu kullanılmıştır.⁹³ Kırmızı, eflatun ve mor renk varyasyonu hayvanın türüne, bölgeye ve üretimde geçirdiği işlemlere göre değişiklik göstermektedir.⁹⁴

Boya üretim işleminde önce deniz kabukluları, tuzaklama ve dalış yöntemiyle toplanmaktaydı.⁹⁵ Bu av süresince toplanan hayvanlar amphoralara doldurularak, teknelerle atölyelere taşınmaktaydı. Murexler atölyelerin yakınlarında bir yerde canlı olarak depolanıyor olmalıydı. Bu canlıların amphoralar vasıtasıyla taşındığını gösteren diğer bir kanıt ise, *Plakoma*'nın özellikle güneydoğu ve güneybatı köşesinde yığılan murex artıklarının içinde yoğun olarak kırık amphora parçalarının ele geçmesidir (Fig. 26).⁹⁶ Bu canlılar deniz suyu içerisinde haftalarca beslenmeden canlı kalabilmektedir.⁹⁷ Aperlai'de de murex kabuğu atıkları arasında görülen seramik parçaları Hohlfelder ve Vann'a göre kokunun yayılmasına engel olmak veya kuşlar tarafından atıkların dağıtılmasını önleyebilmek amacıyla Aperlaililer tarafından düzenli olarak atıkların üzerine atılmıştır.⁹⁸ Andriake bulgularının böyle olmadığını göstermiştir.

Kumaş boyamakta kullanılacak olan renk özü, murex türü bu deniz yumuşakçalarının hi-

88 Hohlfelder ve Vann, "Aperlae," 29 vd.

89 İlk değerlendirmelerimizde murex işliklerinin en geç MS yedinci yüzyıla dek kullanılmış olması gerektiği önerilmiştir. Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 43.

90 Çakır Afşin Aygün, "Andriake Mureks Boya Endüstrisi" (Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2012), 56, 62; Aygün, *Boya Endüstrisi*, 50; Andriake'de Nero Dönemi'ne tarihlenen Gümrük Yazıtı'nda, gümrüğe tabi mallar arasında iki kez purpur anılmaktadır. Takmer, "Gümrük Yasası," 25 vd.; Takmer, "Lex Portorii," 171. Ancak, bu veri Andriake'de boya üretiminin olduğunu kanıtlar nitelikte değildir. Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 42 dn. 237.

91 Anna Muthesius, "Essential Processes, Looms, and Technical Aspects of the Production of Silk Textiles," *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century* 1. Cilt içinde, der. Angleiki E. Laiou, Dumbarton Oaks Studies 39 (Washington, D. C.: Dumbarton Oaks, 2002), 158 vd.

92 Gerhard Forstenpointner vd., "Purple-Dye Production in Lycia—Results of an Archaeozoological Field Survey in Andriake (South-West Turkey)," *Oxford Journal of Archaeology* 26, no. 2 (2007): 207.

93 Forstenpointner vd., "Purple-Dye Production," 201–7.

94 Deborah Ruscillo, "Reconstructing Murex Royal Purple and Biblical Blue in the Aegean," *Archeomalacology: Molluscs in Former Environments of Human Behaviour. Proceedings of the 9th International Council of the Archaeozoology Conference, Durham, August 2002* içinde, der. Daniella E. Bar ve Yosef Mayer (Oxford: Oxbow Books, 2005), 100, 104 vd.

95 Ruscillo, "Reconstructing Murex," 101 vd.

96 Aygün, *Boya Endüstrisi*, 43, 57 vd.

97 Pliny, *The Natural History of Pliny* 9.128.

98 Hohlfelder ve Vann, "Aperlae," 30.

pobrankial salgı bezinde bulunan mukusun havaya maruz bırakılarak oksitlendirilmesi ve ısıtılışından geçirilmesi ile elde edilir. Yumuşakçaların kabukları tek tek elle kırılır ve hipobrankial salgı bezleri kesilip çıkarılarak toplanır.⁹⁹ Elde kırıp ayırmak için çok küçük olanlar ise toplu halde veya belki de tek tek ezilip tüm parçaları ile veya kabukları ayrılıp toplanmış olmalıdır.¹⁰⁰

Kesilip toplanan salgı bezleri kurşun kaplar içerisinde önce üç gün bekletilir, sonra da dokuz/on gün boyunca ısıtılıp, süzülüp, bekletilmek suretiyle içindeki hayvansal doku kalıntılarından arındırılarak saf boya özü haline getirilir. Bu ısıtma süreci, elde edilecek rengin tonu, hayvanın türü ve yakalandığı bölgeye göre değişiklik gösterir.¹⁰¹ Bu süreçte karışımın kaynatılmaması önemlidir, zira kaynama sıcaklığında boya maddesi pişerek bozulmaktadır.¹⁰² Isıtma sürecinde fırın ağzında yakılan ateş kanallar aracılığıyla içeriye yönlendirilerek, fırın içinde dolaşan sıcak hava ile platform üzerinde duran ve bizim yerinde bulduğumuz kurşun kazanlar ısıtılıyordu. Böylece, kurşun kazanlar ateşe doğrudan maruz kalmıyor ve kontrollü bir şekilde kurşun kazan içindeki boya ısıtılmış oluyordu. Hayvansal kalıntılardan arındırılarak saflaştırılmış olan boya özütü, kumaşların boyanmasında kullanılacak hale geliyordu.¹⁰³

Plakoma çevresinde yüzeyde, yıkıntı blokların arasında ve yer yer de dolgu malzemesiyle karışık olarak ele geçen Helenistik Birlik sikkeleri (Fig. 25), *Agora*'nın en erken buluntularıdır. *Plakoma*'nın ana giriş kapısının yaklaşık 30 m kadar kuzeydoğusunda 1999 yılında ele geçen ve Nero Dönemi'ne tarihlenen Gümrük Yazıtı (Fig. 12),¹⁰⁴ Hadrianus *Granarium*'u öncesinde bir depolama yapısının beklendiği gibi MS birinci yüzyılda da aynı bölgede bir *Agora*'nın mutlak varlığını düşündürür.

Tüm Andriake'de olduğu gibi *Plakoma*'da da yerleşime paralel olarak MS dördüncü yüzyıldan itibaren faaliyet artmıştır. Özellikle alt katmanlarda yoğunlukla bu döneme ait sikkeler ele geçmiştir.¹⁰⁵ Kazı buluntuları ile mimari gözlemler kısaca şöyle özetlenebilir: *Plakoma*'nın, *Granarium* ile eş zamanlı inşa edildiği, kazı buluntuları ve mimari düzenlemeden anlaşılmıştır (Fig. 6, 7). MS 141 depreminde *Plakoma*'nın hasar gördüğüne dair kesin bir veri yoktur. Ancak, profilli konsol bloklarının lento ve duvarlarda devşirme olarak kullanıldığı evrenin MS 240 depremiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu evrede iki katlı dükkânlar ve önündeki *portikos* yıkılmış ve kalp kesitli sütunların da bulunduğu *portikos* ile tek katlı dükkânlar yeniden inşa edilmiştir. Çoğu kesimde temel seviyesine yakın kotlarda bile MS dördüncü yüzyıl malzemesinin altından daha erken döneme tarihlenebilen malzemenin ele geçmemesi, yapının bu dönemde büyük çaplı bir değişikliğe uğradığını düşündürmektedir. Öyle ki yapı büyük oranda temellerine kadar kazılmış, muhtemelen yeniden tesviye edilmiş ve kendi blokları kullanılarak tekrar inşa edilmiştir. Bu dönemde *portikosa* ait *stylobat* zeminine dek sökülmüştür. Bu dönem olasılıkla murex işliklerinin faaliyete başladığı I. Theodosius Dönemi'ne (MS 379–395) denk geliyor olmalıdır. II. Theodosius Dönemi'nde mor kıyafet kullanımını kısıtlayan yasaların yeniden onaylanması, Andriake'deki üretimi etkilemediği gibi üretimin kilise otoritelerinin kontrolü altında bulunduğunu düşünmek akla yakın görünmektedir.¹⁰⁶ Murex atığı içinde tespit edilen verilere göre de en az Marcianus Dönemi'ne (MS 450–457) kadar

99 Ruscillo, "Reconstructing Murex," 103.

100 Pliny, *The Natural History of Pliny* 9.60; Vitruvius, 7.13.

101 Vitruvius, 7.13.

102 Ruscillo, "Reconstructing Murex," 104.

103 Ruscillo, "Reconstructing Murex," 105; Pliny, *The Natural History of Pliny* 32.23.

104 Takmer, "Gümrük Yasası," 23 vd.

105 Bulut ve Şengül, "Sikkeler," 119 vd., 123 Tablo 2; Bulut ve Şengül, "Kazı Sikkeleri," 81 Tablo 1–2, 85.

106 Aygün, *Boya Endüstrisi*, 51.

işliklerdeki üretim aktif olarak devam etmiştir.¹⁰⁷ Batı yöndeki dükkânlara ait blok yıkıntıları arasındaki boşluklarda, henüz toprağa ulaşılmadan bulunan MS altıncı yüzyıla ait kandiller, *Agora*'nın MS 529'da meydana gelen depremde yıkılmış olduğunu düşündürmektedir.¹⁰⁸ Depremden sonra murex işliklerinin aktif olup olmadığına dair kesin bir veri şimdilik mevcut değildir.

Nymphaion

Andriake ile Myra arasındaki Çayağzı Kavşağı'nın kuzeyinde yer alan ve "*Nymphaion*" olarak bilinen yapı (Fig. 5),¹⁰⁹ Andriakos Çayı'nın kaynağına inşa edilmiştir. Yaptığımız kazılar sonucunda üç bölümden oluştuğu ve 10,55x13,20 m ölçülerindeki ana/merkezî mekânın güneydoğu yönde 6,45 m genişliğindeki apsisle sonlandığı, mekânın arka kesiminde (kuzeyde) ana kayaya oyulu 0,90 m genişliğinde bir seki bulunduğu tespit edilmiştir. Doğu duvarda iki kapı yer alır, güneydeki ikiz kapıdır. Her iki kapı ile III no.lu mekâna geçilir. Kapıların kuzey bitişiğinde kemerli bir geçenek yer alır. Kemerli geçeneğin doğu bitişiğinde, yarım daire formunda küçük bir küvet bulunur.¹¹⁰ Borchhardt, "yapının kutsal kaynak alanında inşa edilen bir hamam olabileceğini ancak *Nymphaion* fonksiyonunun da göz ardı edilmemesi gerektiğini" belirtir.¹¹¹ Bayburtluoğlu, yapı içinden kaynak suyun çevredeki tek tatlı su kaynağı olduğunu belirterek yapının çeşme olabileceği görüşüne katılır.¹¹² Farrington, Myra ve Andriake arasında kalan ve yerleşime uzak olan yapının yeri nedeniyle hamam olamayacağını, olasılıkla çeşme olarak kullanılmış olduğunu ve MS ikinci-erken üçüncü yüzyılda inşa edildiğini,¹¹³ Tekinalp ise yapının Hadrianus Dönemi'ne ait bir çeşme olduğunu düşünür.¹¹⁴ Kazısı tamamlanmamış olan yapının, fonksiyonuna dair kesin bir şey söylenemez. Ancak, yapıyı içme suyu ile ilişkilendirmek de mümkün görünmemektedir. Kesin olmamakla birlikte düşüncemiz, II no.lu mekânın kükürtlü kaynak suyunun toplandığı havuz ile III no.lu mekânda görülen yarım daire formundaki yıkanma küveti, yapının bir termal olarak kullanılmış olabileceği yönündedir.¹¹⁵ Günümüzde de özellikle cilt hastalıklarına iyi geldiği için yoğun olarak kullanılmaya devam eden Andriakos Çayı'nın doğu başlangıcındaki çok sayıda kükürtlü su havuzunun varlığı bunu desteklemektedir.

Batı Hamam

Su yolunun yanı sıra Andriake Limanı'nda *Granarium* ve *Agora/Plakoma* gibi önemli yapıların inşa edilmesiyle imar faaliyetlerinde bir artışın olduğu açıktır. Bu dönemde özellikle ticaret merkezinin *Granarium* ve *Plakoma* çevresine odaklandığı görülür (Fig. 5). Andriake Limanı'nın artan trafiğine paralel olarak, B Kilisesi'nin doğusunda yer alan Batı Hamam, MS ikinci yüzyılda

107 Aygün, *Boya Endüstrisi*, 50.

108 İlk değerlendirmelerimiz, bu dönemde yıkılan dükkânlarla *Agora*'nın ticari fonksiyonunun sona erdiği, kuzey ve doğu kanat önüne devşirme bloklarla bir duvar eklendiği ve kuzey kanattaki dükkânlar murex işliğine dönüştürüldüğü ve işliklerin en geç MS yedinci yüzyılın ortalarına dek kullanıldığı yönünde idi. Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 43.

109 Borchhardt, *Myra*, 72 vd.

110 Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 36 Res. 65–69.

111 Borchhardt, *Myra*, 72 vd.

112 Bayburtluoğlu, *Lykia*, 200.

113 Andrew Farrington, *The Roman Baths of Lycia: An Architectural Study/Likya'daki Roma Hamamları: Mimari Araştırmaları*, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph Series 20 (Londra: British Institute of Archaeology at Ankara, 1995), 5, 6, 148.

114 Tekinalp, "Andriake," 280 vd.

115 Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 37.

inşa edilmiş olmalıdır.¹¹⁶ 2018 yılında kazısına başlanan Batı Hamam'da en az üç evre tespit edilmiş olmasına karşın bu evreleri net olarak tarihleyebileceğimiz buluntulara rastlanılmamıştır.¹¹⁷ 2019 yılında büyük oranda kazısı tamamlanan hamamın son evresinde olasılıkla Doğu Hamam'daki gibi deprem nedeniyle büyük hasar gören yapının, salt *Tepidarium* bölümünün revize edilerek üç bölüme ayrıldığı ve küçük bir hamam olarak kullanıldığı görülmüştür.

Roma İmparatorluğu'nda MS üçüncü yüzyılda başlayan ekonomik kriz, Likya kentlerini hem siyasi hem de ekonomik anlamda etkilemiştir. MS 240 yılında meydana gelen deprem sonrası Likya kentlerine III. Gordianus Dönemi'nde sikke basma hakkı verilmiştir. Bu hakka sahip kentlerden biri olan Myra, bu dönemde Patara¹¹⁸ ile Valerian Dönemi'nde (MS 253–260) ise Side ile ortak *homonoia* sikkeleri darp etmiştir.¹¹⁹ Likya'da MS üçüncü yüzyıl aynı zamanda Hristiyanlığın yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Myra bu dönemdeki ününü, Aziz Nikolaos'a borçludur. Aziz Nikolaos I. Constantinus Dönemi'nde (MS 306–337) Myra'ya yerleşmiş ve piskopos olmuştur. Kilisesini kurup öğretisini buradan yayan ünlü Aziz tüm yaşamını bu kentte tamamlamış ve Myra'daki kilisesine gömülmüştür.¹²⁰ Kilisesi ve *martyrionu* bugün de Ortodoks Hristiyanların hac merkezi olarak ziyaret edilmeye devam etmektedir.

Dükkânlar

Andriake Güney Yerleşim'de, liman kıyısına inşa edilmiş yapıların büyük bir çoğunluğunu iş yerleri oluşturur (Fig. 6, 15). Kazıları henüz yapılmadığından kesin olarak tarihleyebilmek mümkün değildir. Ancak, *Granarium*'un önündeki onurlandırma anıtlarının doğu bitişiğindeki dükkânların kazısı tamamlanmıştır. Kazılarda zemin seviyesinde ele geçen sikkelerden Diocletianus ve Licinius sikkeleri, dükkânların en azından MS üçüncü yüzyılda inşa edilmiş olabileceklerini düşündürür. Sikke ve seramik buluntularına göre dükkânların en yoğun kullanım evresi MS dördüncü ve beşinci yüzyıl, son kullanım evresi ise MS altıncı yüzyıldır. Dükkânlarda ele geçen en önemli buluntu grubunu kurşun ağırlık ve terazi parçaları oluşturur.¹²¹ Kazısı tamamlanan bu örnek işyeri sokağı Geç Roma Dönemi'ne ait olsa da ticari aksta henüz kazılmayan mekânların varlığı ile limanın aktif dönemleri dikkate alındığında, bu bölgede Helenistik Dönem'den itibaren dükkânların bulunduğunu düşünmek, o dönemde Myra'nın ve Andriake'nin önemi göz önüne alındığında normal görünmektedir.¹²²

Nekropol

116 Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 46.

117 Nevzat Çevik vd., "Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 17 (2019): 49 vd.

118 Hans von Aulock, *Die Münzprägung des Gordian III und der Tranquillina in Lykien*, Istanbul Mitteilungen Beiheft 11 (Tübingen: Wasmuth, 1974): 31, 76, Taf. 14 no. 258, 259.

119 Von Aulock, "Gordian III," 84 vd., Taf. 17 no. 342.

120 Aziz Nikolaos Kilisesi için bkz. Semiha Yıldız Ötügen, "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Mimari Değerlendirmeler," *III. Uluslararası Likya Sempozyumu. Sempozyum Bildirileri 07–10 Kasım 2005 Antalya/The IIIrd International Symposium on Lycia. Symposium Proceeding 07–10 Kasım 2005 Antalya* içinde, der. Kayhan Dörtlük vd. (Antalya: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2006), 523–36; Nilay Çorağan Karakaya, "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi ve Duvar Resimleri Işığında Aziz Nikolaos'un Yaşamı ve Kişiliği," *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, der. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010), 129 vd.

121 Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 45 vd.

122 Nevzat Çevik ve Çakır Afşin Aygün, "Antik Liman Yapılaşmasında İşlevsel Bölgeleme: Andriake," *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı/Essays for Cevat Başaran's 60th Birthday Occasion* içinde, der. Vedat Keleş vd. (Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2019), 880 vd.

Myra'dan gelen yolun Andriake'ye bağlandığı kesimde yol boyunca genellikle lahit ve *khamosorion*lardan oluşan Roma Dönemi mezarları bulunmaktadır (Fig. 5, 6). Bunların yerleşimin doğu başlangıcında bulunanları, üzerine Bizans Kilisesi ve diğer yapılar yapıldığından örtülmüştür.¹²³ A Kilisesi'nin kuzey ve güneyinde kazdığımız oda mezarlar ve bu kazılarda bulduğumuz tipoloji ve ikonografi açısından çok çeşitli buluntular kentin özellikle ikinci-üçüncü yüzyıllardaki refahını yansıtmaktadır.¹²⁴ Özellikle bir yüzük taşı üzerine hipodromda yarışan dört *quadriga*'nın betimlendiği örnek gibi zengin ikonografiye sahip nadir görülen eserler bulunmaktadır (Fig. 22).¹²⁵ Bu dönemde kullanılan takılar arasında altın takılar çoğunlukta olmakla birlikte jasper, akik, karnelyan gibi çeşitli değerli taşların kullanılmış olduğu görülmektedir.¹²⁶ Hem malzeme hem de işçilik açısından zengin nitelikteki bulguların çoğunlukla ait olduğu MS ikinci-üçüncü yüzyılda yerleşimin sosyo-ekonomik durumunu göstermesi yanında, aslında liman ticaretiyle edinilen zenginlikleri anlattıkları görülmektedir. Mezarlar ayrıca Roma Dönemi Likya'sında ölü gömme gelenekleri ve mezar mimarisi hakkında da yeni bilgiler vermiştir. En önemlisi, mezar mimarisine bakıp sahibinin ekonomik sınıfını tanımlamanın her zaman doğru olmayacağı anlaşılmıştır. Küçük ve bozuk formlu bir hybrid mezar, mimari yapısıyla en alt sınıftan birine aitmiş gibi dururken içerisinde olağanüstü zenginlikte takılar ve eşyalar ortaya çıkmıştır. Tıpkı bu mezarda 114 sikkenin bulunmuş olmasının mezarlar için alışılmış bir durum olmaması gibi, buluntuların üst sınıfa, mezarın alt sınıfa ait olması Andriake nekropollerindeki en önemli tespitlerden biri olmuştur.

Andriake kazılarının en yoğun buluntu grubunu oluşturan MS dördüncü yüzyıla ait sikkelerle (Fig. 25) yukarıda anılan aynı döneme ait epigrafik veriler, İmparator Arcadius Dönemi'ne tarihlenen halat ve ip satışlarının düzenlenmesine ilişkin yazıt ve yine dördüncü yüzyıla ait çok sayıda amphora, dönemin ticari yoğunluğunu belgeleyen verilerdendir (Fig. 26).¹²⁷ Andriake'nin bu dönemdeki köklü imar faaliyetlerine ilişkin ilk mimari tespitimiz Doğu Hamam'da olmuştur.¹²⁸ Andriake Roma Dönemi Güney Yerleşimi'nin hemen doğu başlangıcındaki ilk yapı olan hamam 50x38 m ölçülerinde olup ilk evresi beş bölümden oluşur (Fig. 6, 17, 18). Hamamın Roma evresi MS dördüncü yüzyıla aittir. Bizans Dönemi'nde de kullanılmaya devam eden hamamın *caldariumu* olasılıkla MS 529 yılındaki deprem ile kullanılmaz hale gelmiş ve batı yönde yeni bir *caldarium* inşa edilerek kullanıma devam edilmiştir. Hamamın MS dördüncü yüzyılda inşa edilmiş olması, daha erken tarihli Batı Hamam'ın (Fig. 6, 17, 19) bu dönemde artan liman faaliyetleri sonucunda çoğalan ihtiyacı artık karşılayamadığını ve bu nedenle yeni/ikinci bir hamama ihtiyaç duyulduğunu düşündürür.¹²⁹ Bu durum Kuzey Yerleşim'de inşa edilen hamam için de söz konusudur ve yerleşimin en küçüğü olan Kuzey Hamamı da yine limanın en yoğun dönemi olan

123 Bölgede benzeri bilinmeyen ve kabartmaların ikonografisiyle özgün olan Kuzey Afrika Tepsisi kilisenin kuzeyinde dağılmış olarak bulunmuştur. Çevik vd., "Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018," 52; Özgü Çömezoğlu Uzbek, "A North African Plate Unearthed in the Andriake Excavations," *Adalya* 23 (2020): 369.

124 Çevik vd., "Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018," 50.

125 Çevik vd., "Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018," 51.

126 Çevik vd., "Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018," 51; Talu, "Takılar," 155.

127 Sikkeler için bkz. Bulut ve Şengül, "Kazı Sikkeleri," 81 Tablo 2.; 2020 yılı itibarıyla kesin olarak tanımlanan 917 sikkenin 348 adeti MS dördüncü yüzyıla tarihlenir; Yazıt için bkz. Öztürk, "Yazıtlar Işığında," 299.

128 Nevzat Çevik, Süleyman Bulut ve Engin Akyürek, "Myra ve Andriake Kazıları 2012. Excavations at Myra and Andriake 2012," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 11 (2013): 91–93.

129 Nevzat Çevik ve Süleyman Bulut, "Andriake Doğu Hamamı: Bölgenin Hamam Mimarlığına Işık Tutan Yeni Bir Örnek," *Adalya* 17 (2014): 239 vd.

MS dördüncü yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır.¹³⁰

Kiliseler

II. Theodosius Dönemi'nde (MS 408–450) Likya'nın başkenti ilan edilmesiyle bölgenin metropolitliği Myra'ya geçmiş ve kent artık dinî ve idari bir başkent olmuştur.¹³¹ Bu nedenle, Myra'nın Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde en geniş teritoryum sınırlarına ulaştığı düşünülür.¹³² Andriake limanı, başkent ile Mısır ve Doğu Akdeniz limanları arasındaki ana deniz yolları üzerindeki konumundan dolayı gelişmiştir.¹³³ Nitekim A Kilisesi kazılarında Kuzey Afrika üretimi tabaklar ele geçmiştir.¹³⁴ Ayrıca başta *Plakoma* kazıları olmak üzere diğer alanlarda ele geçen amphoralarda da çok sayıda ve farklı bölgelerden gelen ithal örnekler mevcuttur (Fig. 26).¹³⁵ Böylece, bölgenin baş metropolü Myra'nın limanı olarak Andriake, bölgenin asal limanı konumunu güçlendirmiş ve daha çok önem kazanmıştır. Liman sirkülasyonunun artmasına paralel olarak bu dönemde Andriake'de yoğun bir imar faaliyetinin gerçekleştirildiği görülür.¹³⁶ Andriake'de bulunan altı kiliseden beşi, MS beşinci yüzyılın sonuna tarihlenir (Fig. 6, 7).¹³⁷ Kiliselerin aynı tarihte inşa edilmiş olmaları Myra'nın metropol olması ve MS beşinci yüzyıldan sonra artan hac yolculuğunda, Myra'daki azizlerin *martyrion*larını ziyarete gelen kişilere hizmet etmeye yönelik inşa edilmiş olmalarıyla açıklanabilir.¹³⁸ Andriake Kuzey Yerleşim alanı, yaklaşık 300x150 m ölçülerindedir. Güney tarafta bataklık alanın içinde su seviyesinin altında kalmış kalıntılar bulunur. Kuzey Yerleşim, batı, kuzey ve doğu yönlerden Bizans Dönemi surlarıyla çevrilidir (Fig. 6, 7, 24). Merkezinde D Kilisesi yer alır. *Kastron* dışında doğu yönde ise E Kilisesi bulunur. Sur duvarlarında iki evre tespit edilmiştir. Doğu yöndeki surların Iustinianus Dönemi'nde, batı kesimdekilerin ise Arap saldırılarının iyice arttığı MS yedinci yüzyılın ortasında ya da imparatorluğun Akdeniz egemenliğini kaybettiği MS 655 yılı veya sonrasında inşa edildiği düşünülür.¹³⁹

Sinagog

Anadolu Akdenizi'nde bulunan ilk Musevi Tapınağı olan Andriake Sinagogu limandaki hareketliliği ve etnik çeşitliliği göstermektedir.¹⁴⁰ Sinagog, *Horrea Hadriani*'nin batı köşesi önünde, limana (kuzeye) bakar biçimde konumlandırılmıştır (Fig. 5, 6). Sinagog kazılarında ço-

130 Aygün, "Yerleşim Planı," 175.

131 Foss, "Lycian Coast," 23.

132 Alkan, "Teritoryum," 173 vd. Harita 2.6.

133 Foss, "Lycian Coast," 23.

134 Çömezoğlu Uzbek, "North African Plate," 369.

135 Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne ait amphoralar için bkz. Aygün, *Boya Endüstrisi*, 57 vd.; Özgü Çömezoğlu, "Byzantine Small Finds from 'Church B' at Andriake (Myra/Antalya): First Results on the Ceramics," *Proceedings of the 17th Symposium on Mediterranean Archaeology. SOMA 2013 Moscow, 25–27 April 2013* içinde, der. Sergei Fazlullin ve Mazlum Mert Antika (Oxford: Archaeopress, 2015), 54–56;

136 Geç Antik Çağ'da Andriake limanı için genel olarak bkz. Akyürek, "Geç Antik," 52–57; Akyürek, "Late Antiquity," 465–87.

137 Kiliselerin tarihi için bkz. Tekinalp, "Andriake," 346; B Kilisesi kazılarından bulunan sikkelere göre kilisenin MS beşinci yüzyıl başlarında inşa edildiği, MS 530 depreminde kısmen yıkıldığı ve Iustinianus tarafından yeniden inşa edildiği, MS yedinci yüzyıl başlarına kadar olasılıkla Myra'ya deniz yoluyla gelen hacılara hizmet verdiği düşünülmektedir. Kilise kazılarında bulunan en geç sikkeler Mauricius Dönemi'ne MS 582–602 tarihlendirilmiştir. Akyürek, "Geç Antik," 55; A Kilisesi Mimari Plastik Eserleri MS beşinci-altıncı yüzyıla tarihlenir. bkz. Çağlar Demir, "Andriake Antik Kenti A Kilisesi Mimari Plastik Eserleri" (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 315.

138 Tekinalp, "Andriake," 340.

139 Aygün, "Yerleşim Planı," 187.

140 Nevzat Çevik vd., "A Unique Discovery in Lycia: The Ancient Synagogue at Andriake, Port of Myra," *Adalya* 13 (2010): 335–66; Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 46 vd.

ğunluğu apsis dolgusundan ele geçmiş erken bulgular,¹⁴¹ Andriake'nin nasıl bir kozmopolit ticaret yerleşimi olduğuna dair önemli ipuçları verir niteliktedir. Asıl önemli bulgular ise sinagogla aynı döneme ve doğrudan yapıya ait taş eserler ve eser parçalarıdır. Bunlardan en önemlisi yazıtlı sağlam menorah levhalarıdır (Fig. 24). Bulunan üç ayrı yazıttan ikisinde “*erini epi ton Israel-Bariş İsrail'in üzerine olsun-*” yazmaktadır. “*Amen*” ve “*Şalom*” gibi dinsel ifadelerle de yazıt sonlandırılmıştır. Likya bölgesinde ilk kez yerleşik Yahudi varlığına ilişkin bütüncül bulgular ortaya çıkarılmıştır. Mimari, ikonografik ve yazıtlı kanıtlar bir arada ve *in-situ* olarak ilk kez ele geçmiştir. Bulgular, Hristiyanlığın merkezi olan Myra'da ve üstelik de en baskın olduğu MS beşinci-altıncı yüzyılda, Bizans Dönemi dinsel/sosyal yapılanmasında Yahudi cemaatinin yerini ve erken varlığını açıkça anlatmaktadır.¹⁴²

I. Iustinianus Dönemi'nde MS 529 yılında meydana gelen ve tüm orta Likya'yı etkileyen büyük depremden,¹⁴³ Myra ve Andriake de etkilenmiştir. Aziz Nikolaos kilisesinin birinci yapım dönemi de bu evreye tarihlenir.¹⁴⁴ Ancak ilk kilisenin varlığı Aziz Nikolaos'un hayatına bağlı olarak çok daha erken olmalıdır. 2010 yılında Agora ve Liman Yapılarında gerçekleştirdiğimiz kazılar, Andriake'de B Kilisesi başta olmak üzere *Plakoma*, Doğu Hamam ve Batı Hamam'ın bu depremden etkilendiklerini göstermiştir. Malalas'ın *Khronografya*'sında bu depremden sonra Myra'nın I. Iustinianus tarafından tekrar inşa edilmesinin¹⁴⁵ ardından kısmen canlanan Andriake Limanı'nda,¹⁴⁶ Arap akınlarıyla birlikte güvenlik nedeniyle ticaret sekteye uğramış ve liman kullanımını tekrar düşüşe geçmiştir. Buna karşın, Sionlu Nikolaos'un ölümünden sonra (MS 527–565) kaleme alınan *Vita Nicolae Sionitae*'nin, bölgenin dinî ve sosyal yaşamına dair önemli bilgiler içermesinin yanı sıra Andriake'den *epineon*/demirleme yeri veya *emporion*/ticaret merkezi olarak söz etmesi,¹⁴⁷ MS altıncı yüzyılın sonuna doğru Andriake'nin hâlâ aktif bir ticaret merkezi olmaya devam ettiğini gösterir.

Foss'a göre limanın güney tarafındaki ticari merkez MS altıncı yüzyıldan sonraki bir zamanda terk edilmiş ve Kuzey Yerleşim'de yeni bir sur duvarı inşa edilmiştir.¹⁴⁸ Anlaşılan Güney Yerleşim'in doğu kısmı Arap akınlılarına karşı savunmasız bırakılmış, buna karşın Güney Yerleşim'in batı ucunda bulunan C Kilisesi ve çevresi bir *kastrona* dönüştürülmüştür (Fig. 6). II. Konstans (MS 641–668) dönemine ait sikkelerin yanı sıra MS yedinci-sekizinci yüzyıllara tarihlenebilen seramik buluntuları, yerleşimin bu dönemlerde terk edilmeye ve önemini yitirmeye başladığını göstermektedir. Çünkü MS sekizinci yüzyıldan sonra üretilmeye başlanan yeşil sırlı Bizans seramiklerinden sadece bir adet ele geçmiştir. Bu buluntu, yerleşimin az da olsa kullanı-

141 Sinagog kazısında ele geçen seramiklerin detayları için bkz. Özdilek, “Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri,” 89–117; Özdilek, “Unguentarium,” 217–65; Özdilek, “DSA,” 337–95; Özdilek, “Doğu Sigillata C,” 260–76; Özdilek, “DSD,” 57–77; Banu Özdilek, “Andriake Limanından Tralles Üretimi Doğu Sigillata B Grubu Seramikleri,” *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler* içinde, der. Murat Arslan ve Ferit Baz (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2018), 635–58.

142 Çevik vd., “Synagogue,” 348 vd.; Çevik ve Bulut, “Myra Andriake,” 47.

143 Foss, “Lycian Coast,” 23; T. M. P. Duggan, “A Short Account of Recorded Calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over the Past 2,300 Years—an Incomplete List, Comments and Observations,” *Adalya* 7 (2004): 131.

144 Karakaya, “Duvar Resimleri,” 127.

145 Foss, “Lycian Coast,” 2, 23; Bülent İşler, “Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi,” *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, der. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), 235.

146 Foss, “Lycian Coast,” 25, 36.

147 Gustav Anrich, *Hagios Nikolaos: Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche, Texte und Untersuchungen, Band I-II* (Leipzig-Berlin: B. G. Teubner, 1913–1917), 67, 77, 86, 101, 106d., 132, 162, 225d., 228, 252, 399, 425.

148 Foss, “Lycian Coast,” 32.

maya devam ettiğini gösterir. Güney Yerleşim'in aksine Kuzey Yerleşim'de, konutlar ile kiliseyi de kapsayacak şekilde inşa edilen surlarla, Arap akınlarına karşı önlem alınmıştır. Sur duvarları, yerleşimin kuzeyindeki sırt boyunca uzanır ve doğuda D Kilisesi'nden sonra güneye, Andriakos Çayı'na yönelir. Liman yönünde Kuzey Yerleşim'in surla çevrelendiğine dair bir iz yoktur. Bu bölümde sur duvarlarının devşirme malzeme ile inşa edildiği görülür. Batı kesimde ise Andriakos Çayı'nın denizle birleştiği alanda limana doğru yönelen sur duvarları, kaba yontulmuş blok taşlar ve harç kullanılarak inşa edilmiştir. Aperlai ve Olympos kentlerinde aynı dönemlere tarihlenen sur duvarlarıyla benzerlik gösteren Andriake Kuzey Yerleşim'deki surlar MS altıncı-yedinci yüzyıllarda inşa edilmiş olmalıdır. Diğer taraftan Orta Çağ portolanlarında Andriake'nin anılmaması da limanın Erken Bizans Dönemi'ne kıyasla önemini yitirdiğini düşündürmektedir.

Güney Yerleşim'de MS yedinci yüzyıldan sonrasına tarihlenebilecek yeterli arkeolojik malzemenin olmayışı ya Arap akınlarıyla ya da limanın bu dönemde alüvyonla dolmasıyla açıklanabilir. II. Konstans, Phoniks'te Suriye Valisi Muaviye'nin vekili Ebu'l-A'ver komutasındaki donanma ile Mısır Valisi Abdullah bin Sa'd bin Ebu Serh komutasındaki donanmaya karşı savaşı kaybetmiştir. Böylece, Arap donanmaları Akdeniz'de rahatlıkla dolaşabilmişlerdir. Likya kıyılarının MS yedinci yüzyılda maruz kaldığı Arap akınlarından Andriake'nin de etkilenmiş olması kaçınılmazdır. Bu dönemde Arap akınlarına karşı savunmanın, Kuzey Yerleşim'de ve Güney Yerleşim'in batısındaki C Kilisesi civarında olduğu gözlemlenir. Yani, Andriake Liman Yerleşimi tamamen surlarla çevrilmemiş, kısmi bir koruma önlemi alınmıştır. Bu durum, sur ile koruma altına alınmayan Güney Yerleşim'in doğu yarısındaki yapıların, MS 529 depreminin Andriake'de yol açtığı büyük yıkımın ardından 70 yıl sonra gelen ve Likya sahil şeridinde ciddi bir çökmeye yol açan ikinci bir depremle daha da çok tahrip olması ve limanın bu kesimlerde kullanılamaz bir hale gelmesiyle açıklanabilir. Ayrıca, MS 542 yılında meydana gelen veba salgınıyla da nüfusun büyük oranda azaldığını da dikkate almak gerekir.¹⁴⁹ Diğer taraftan Feld, Andriake'deki kiliselere ek olarak inşa edilen yapıların çoğunlukla mezar olması nedeniyle MS on birinci yüzyıla ait olduğunu belirtir.¹⁵⁰ Tekinalp, A Kilisesi (A1 ek yapısı), B Kilisesi (B1 ek yapısı) ile E Kilisesi (E1 ek yapısı) ek yapılarının MS sekizinci-dokuzuncu yüzyıldan önce, C Kilisesi'ndeki ek yapının ise MS on birinci-on ikinci yüzyılda yapılmış olması gerektiğini söyler.¹⁵¹ Marksteiner'in Andriake'de gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında da benzer bir sonuca varılmıştır. Güney Yerleşim'de yüzeyden toplanan seramikler MS yedinci-sekizinci yüzyıldan sonrasına tarihlenmemektedir.¹⁵² A Kilisesi'nde (A1 ek yapısı) yapılan 2018 yılı kazılarında zemin üzerinden ele geçen MS altıncı/yedinci yüzyıla ait dört adet follis, şapelin inşa tarihi için *terminus ante-quem* oluştururken, üst seviyeden ele geçen MS on birinci yüzyıla ait altı adet anonim follis ise son kullanım evresine aittir.¹⁵³ 2009 yılından beri yürütülen kazılarda da ele geçen ve en yoğun buluntu grubunu oluşturan

149 T. M. P. Duggan, "Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plagues and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas," *Adalya* 8 (2005): 358.

150 Otto Feld, "Die Kirchen von Myra und Umgebung," *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit* içinde, der. Jürgen Borchhardt, *Istanbul Forschungen* 30 (Berlin: Gebr. Mann, 1975), 402.

151 Tekinalp, "Andriake," 326.

152 Thomas Marksteiner, "Andriake Yüzey Araştırması 2004 Yılı Çalışmaları," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 4 (2006): 73; Marksteiner, "Andriake Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 5 (2007): 100; Banu Yener Marksteiner, "Andriake Yüzey Araştırmaları 2008," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 7 (2009): 107.

153 Nevzat Çevik vd., "Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2017," *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 16 (2018): 81.

günlük kullanıma ait seramikler de en geç MS yedinci yüzyıla tarihlenirler.¹⁵⁴ MS yedinci yüzyıl üst sınırı, takılar,¹⁵⁵ B Kilisesi bronz objeleri¹⁵⁶ ve diğer buluntular için de geçerlidir.¹⁵⁷ Bu verilere ek olarak, Andriake’de yaptığımız kazılarda ele geçen 4.250 sikkeden tanımlanabilen 917’sinin (Fig. 25) 21 adetinin II. Constans Dönemi’ne (MS 641–668), 11 adetinin ise MS onuncu-on üçüncü yüzyıla ait olduğunu da belirtmek gerekir. Bu durumda MS yedinci yüzyıl ile MS onuncu yüzyıl arası karanlık bir dönem olarak kalmaktadır. Nüvizmatik verilerin seramik buluntularıyla da örtüşmesinin yanı sıra MS onuncu-on üçüncü yüzyıla tarihlenebilecek imar faaliyetlerine ilişkin yeterli verinin bulunmaması, Güney Yerleşim’de en geç evrede bazı yapıların tekrar kullanılmaya başlanmış olabileceğini düşündürür. Bu kullanım salt küçük revizyonlarla sınırlı olup yeniden inşa edilmiş bir yapı söz konusu değildir. Zira Güney Yerleşim’in doğu yakasında, yani A Kilisesi ek yapısında altı, Doğu Hamam’da ise bir adet tespit edilen toplam yedi anonim follisin (MS on birinci yüzyıl) tümü, buldukları açmaların neredeyse yüzeyinden ele geçmişlerdir. Bu bağlamda, Tekinalp’in ek yapılar için önerdiği tarih, Marksteiner’in yüzey araştırmalarında vardığı sonuçlar ve bizim kazılarda elde ettiğimiz veriler örtüşmektedir. Yani, MS yedinci-sekizinci yüzyıl aralığında Güney Yerleşim’in doğu kesiminde, limanın aktif olarak işlemediği ve dolayısıyla da söz konusu alanların tamamen değilse de büyük çoğunlukla terk edildiği anlaşılmaktadır. Kuzey Yerleşim’de Andriakos Çayı ile yerleşimin kurulduğu yamaç arasındaki bataklık içinde görülen kalıntılar, alüvyon dolgu üzerine inşa edilmişlerdir.¹⁵⁸ Dolayısıyla, liman alüvyonla dolmaya başlamış ve giderek küçülmüştür. Yine aynı alanda, olasılıkla Orta Çağ’a tarihlenebilecek olan duvar kalıntısı,¹⁵⁹ küçük bir limanın salt Çayağzı tarafında faal olabileceğini düşündürür. Bu düşünce Kuzey Yerleşim ile Güney Yerleşim’deki C Kilisesi’nin bulunduğu alanın tahkim edilmiş olmasıyla ve Orta Çağ portolanlarında Andriake’nin anılmaması ile örtüşür.¹⁶⁰

Sonuç ve Değerlendirme

Andriake Limanı çevresinde son yıllarda bulunan taş baltalar (Fig. 21), Andriake, Gagai ve Patara gibi sahil yerleşimlerinde, Erken Tunç Çağı ve öncesi dönemlere ait insan faaliyetlerini belgelemelerinin yanı sıra, kıyıların iskâna açılmış olma olasılıklarını da tartışmaya açarlar. Jeomorfolojik araştırmalar (Fig. 3, 4), Erken Tunç Çağı’nda Andriake Limanı’nın henüz doğal ve korunaklı bir iç limana dönüşmediğini, Güney Yerleşim’in konumlandığı Kumdağ Tepe’nin bir ada, Sura Vadisi’nin ise bir koy olduğunu göstermiştir. Erken Tunç Çağı’nda Kumdağ Tepe ile Bozdağ Tepe arasında kalan ve açık denize nazaran kısmen daha korunaklı olan Andriake kuzey kıyı şeridi ile Geren Alanı olarak anılan doğal girintinin bir sığınma yeri olma olasılığı tartışmaya açılabilir. Olasılıkla MÖ ikinci binde Myros Çayı, Çayağzı Kavşağı’nı alüvyonla doldurarak

154 Cüneyt Öz, “Myra ve Andriake Geç Roma Dönemi Seramikleri” (doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2020), 161–65.

155 Talu, “Takılar,” 155.

156 Özgü Çömezoğlu, “Andriake B Kilisesi’nden Bronz Objeler,” *Adalya* 16 (2013): 314.

157 Çömezoğlu, “Small Finds,” 58–60.

158 Hellenkemper ve Hild, *Lykien*, 439.

159 Şapellerden birindeki mimari plastik bulgular da limanın karşısındaki geç antik merkezde de yeniden canlanmaya işaret etmektedir. Ancak, oradaki binaların çoğunda yedinci yüzyıldan sonraya dair hiçbir ize rastlanmaz. Foss, “Lycian Coast,” 36.

160 Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Çevik ve Bulut, “Myra Andriake,” 29, 38 vd.; T. M. P. Duggan ve Çakır Afşin Aygün, “Myra’nın Ortaçağ ve Sonrasındaki Limanı Taşdibi-Stamira,” *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, der. Nevzat Çevik (Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), 161–64; Çevik, Bulut ve Aygün, “Myra’nın Limanı,” 239 vd; Bulut ve Şengül, “Kazı Sikkeleri,” 4, 88.

Andriake'yi sadece batıdan denize açılan doğal ve korunaklı bir iç limana dönüştürmüştür.¹⁶¹ Liman yatağı, yaklaşık olarak batı-güneybatıdan doğu-kuzeydoğu yönünde, 2300x200/300 m ölçülerindedir ve yerleşime ait yapılar kuzey ve güneydeki limana bakan doğu-batı yönelimli yamaçlarda yayılıdır (Fig. 5,-7). Dolayısıyla Andriake, Akdeniz'de doğu-batı güzergâhında seyreden ticaret gemileri için korunaklı bir liman olmasının yanı sıra lojistik destek sağlayan tesisleriyle gemicilerin vazgeçilmez bir uğrak noktası olmuştur.¹⁶² Limanın Klasik Dönem'deki varlığına dair oldukça az mimari veri bulunmasına karşın, bağlı bulunduğu ana kent Myra'nın sahip olduğu zengin Klasik Çağ arkeolojik verileri, Andriake'nin bu dönemde de kullanıldığını gösterir.

Andriake'nin Helenistik Dönem'deki yerleşim karakteri, MÖ dördüncü yüzyıl ve öncesine nazaran çok daha belirgindir. Andriake Güney Yerleşim'de Taşyuvarlanacağı Tepe'nin sırtında doğu-batı yönünde sırt boyunca 200 m kadar uzanan isodomik teknikte örülmüş dört kulesi görülebilen sur duvarı, doğu ve batı yönden kuzeye dönerek aşağıdaki limana yönelir (Fig. 10). Böylece yamaç sur duvarları ile çevrilerek müstahkem bir kaleye dönüştürülmüştür. Bu oluşum Helenistik Dönem'de yerleşimin ve liman girişinin güvenlik altına alındığını gösterir. Ptolemaios egemenliğinde bulunan Limyra, Patara, Ksanthos ve Andriake MÖ 197 yılında Seleukos kralı III. Antiokhos tarafından ele geçirilmiştir. Bu nedenle, Myra ve Andriake ile çevresindeki savunma sisteminin bir parçası olan kulelerin, Ptolemaioslar Dönemi'nde tüm Akdeniz'i kapsayan bir savunma zincirinin parçası olduğunu düşünmek olası görünmektedir. Diğer taraftan, Ptolemaioslar Dönemi'nde Andriake'de bir garnizonun olduğu da önerilmiştir. Dolayısıyla, Andriake Limanı'nın güneybatı ucundaki kalenin bu dönemde inşa edilmiş garnizon olduğunu düşünmek doğru görünmektedir. Andriake'nin Ptolemaioslar Dönemi'nde başlayan askeri ve stratejik önemi, Likya Birliği Dönemi'nde de sürmüştür. Andriake'nin bu önemine binaen Likya kıyılarında artan deniz ticareti de limanın MÖ dördüncü yüzyıl ve öncesine göre daha donanımlı ve gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu düşündürür. Dolayısıyla Andriake'nin bir liman yerleşimi olarak kapsamlı mimari yapılanmasının Helenistik Dönem'de başladığı düşünülebilir.

Andriake Limanı'nın gelişimi Roma İmparatorluk Çağı'nda da devam etmiştir. MS birinci yüzyılın ilk çeyreğinde, liman kıyısına inşa edilen Onurlandırma Anıtları'nı, sırasıyla Nero Dönemi Gümrük Binası ve Yazıtı, Hadrianus Dönemi'ndeki *Granarium*, *Agora/Plakoma*, *Aquadukt* ve *Nymphaion*? gibi kamu yapılarının inşası takip eder. Hadrianus Dönemi'nde Andriake'nin ticari merkezini *Granarium* ve *Plakoma* çevresi oluşturur (Fig. 6, 7).¹⁶³ Onurlandırma Anıtları (Fig. 15, 16) ve Gümrük Yapısı gibi veriler Hadrianus Dönemi öncesinde de limanın merkezî yapısının aynı alanda bulunduğunu göstermektedir. Roma'nın tahıl ihtiyacını karşılamak amacıyla imparator tarafından inşa edilen *Horrea Hadriani* (Fig. 11), aynı zamanda diğer yerel ürünlerin depolanması için de kullanılmış olmalıdır. Bu nedenle, liman kıyısında çok sayıda dükkân, depo, *andron* ve konaklamaya yönelik yapıların yanı sıra gemi bakım onarımı için inşa edilmiş başka yapıların varlığı da yaşamsal işlevleri gereği zorunluydu. Liman Caddesi dükkânları ile tersane ve çekekler bölgesinde ortaya çıkardığımız yapılar (Fig. 20) bunu belgelemektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde hızla gelişmeye devam eden Andriake Limanı'nın yaklaşık 700x100 m ölçülerindeki Güney Yerleşimi'nin doğu yarısında bulunan iki hamam ve arasındaki yapılar limanın işlevsel bölgeleme planına bağlı olarak sosyal alanını oluştururlar (Fig. 17). Bu dönemde Güney Yerleşim'in kıyı şeridindeki yapı gruplarının geç dönemdeki gibi kuzey-güney yönelimli

161 Öner, "Jeomorfoloji," 6 Harita 7.

162 Çevik, Bulut ve Aygün, "Myra'nın Limanı," 233.

163 Çevik ve Aygün, "İşlevsel Bölgeleme," 880.

basamaklı dar sokaklarla bölündüğü ve sokakların liman kıyısındaki caddeye bağlandığı görülür. *Granarium*, *Plakoma*, hamamlar gibi kamu yapıları ve Gümrük Yazıtı (Fig. 12) gibi bulguların lokasyonu yerleşim/liman merkezinin limanın trafiğini rahatlıkla ve güvenle yönetebileceği güney alanda yapıldığını gösterir. Bu bölge ticari yapılar yanında sosyal yaşam alanlarını da kapsar. *Granarium*'un batısındaki bölge (C Kilisesi çevresinde), tersane ve çekeklerle hizmet/servis işlevinin karşılandığı alandır. Bu kesimde yer alan yapılardan bazılarının dönem ve fonksiyon tespitini yapabilmek için veriler şimdilik yetersizdir.¹⁶⁴

MS üçüncü yüzyılda Andriake Güney Yerleşimi'nde özellikle liman kıyısına yeni dükkânların inşasıyla yerleşimin genişlediği görülür. Aynı durum Kuzey Yerleşim için de geçerlidir ve yapılaşma güneydoğuya, liman kıyısına doğru genişlemiştir. Bu kesimde, dükkân ve çarşı yapılarının da yapıldığı tahmin edilmektedir. MS dördüncü yüzyılda yerleşimde Doğu ve Kuzey Hamamlarının inşa edilmesi, artan liman faaliyetlerini işaret etmektedir. Bu durum sikkeler, seramik ve epigrafik belgelerle de teyit edilir (Fig. 25, 26). II. Theodosius Dönemi'nde (MS 408–450) Likya'nın başkenti ilan edilmesiyle bölgenin metropolitliği Myra'ya geçmiş ve kent artık dinî ve idari bir başkent olmuştur. Andriake'de bulunan altı kiliseden beşi, MS beşinci yüzyılın sonuna tarihlenir (Fig. 5, 6, 7).¹⁶⁵ Kiliseler, Myra'nın metropol olması ve MS beşinci yüzyıldan sonra artan hac yolculuğu nedeniyle Myra'daki azizlerin *martyrion*larını ziyarete gelen kişilere hizmet etmeye yönelik inşa edilmiş olmalıdır. Bu dönemde salt Hristiyanlara yönelik değil ayrıca Yahudiler için de bir ibadethane yapılmıştır. *Horrea*'nın kuzeybatı önüne inşa edilen sinagog, Andriake'nin uluslararası deniz ticaretinde oynadığı önemli rolün bir göstergesidir. Hac merkezine de bağlı asıl tapınım trafiğinin ana kent Myra'da olduğunu düşündüğümüzde Andriake Liman Mahallesi'ndeki kilise ve sinagog gibi yapıların daha çok liman ibadethaneleri olarak kurulduğunu düşünmek gerekir. Andriake, bu döneme ait kaynaklarda bir ticaret merkezi *emporion* olarak anılır. Sionlu Nikolaos'un *Vita*'sında sıklıkla kullanılan *emporion* kavramı, Roma İmparatorluk Dönemi için de geçerli olmalıdır. MS 529 yılında meydana gelen ve tüm Likya'yı etkileyen deprem Andriake'de de etkili olmuştur. MS 542 yılındaki veba salgını ve bunu takip eden yıllarda MS yedinci yüzyılda başlayan Arap saldırıları, Akdeniz sahillerinin güvenliğini tehdit eder. İmparator II. Konstans'ın MS 655 yılında Suriye Valisi Muaviye'nin vekili Ebu'l-A'ver komutasındaki donanma ile Mısır Valisi Abdullah bin Sa'd bin Ebu Serh komutasındaki donanmaya karşı savaşta kaybetmesiyle birlikte Akdeniz limanlarında ticaret sekteye uğrar. Likya sahillerindeki Arap tehdidine karşı Andriake'nin Kuzey Yerleşimi'ndeki surların batı bölümü bu dönemde inşa edilmiştir. Güney Yerleşim'de C Kilisesi çevresindeki tahkimat MS altıncı-yedinci yüzyıla tarihlenir ve yerleşimin doğusunda tahkim edilmiş herhangi bir alan bulunmaz.

Kazılarda elde edilen II. Konstans MS 641–668 dönemine ait sikkelerin yanı sıra MS yedinci-sekizinci yüzyıllara tarihlenebilen seramikler, Güney Yerleşim'in bu dönemlerde terk edilmeye ve önemini yitirmeye başladığını gösterir. Yani, MS yedinci-sekizinci yüzyıl aralığında Güney Yerleşim'in doğu kesiminde, limanın aktif olarak işlemediği, bu alanların tamamen değil ama büyük çoğunlukla terk edildiği anlaşılmaktadır. Kuzey Yerleşim'de Andriakos Çayı ile yerleşimin kurulduğu yamaç arasındaki bataklık içinde görülen kalıntılar, alüvyon dolgu üzerine inşa

164 Aygün, "Yerleşim Planı," 216 vd.

165 Kiliselerin tarihi için bkz. Tekinalp, "Andriake," 346; B Kilisesi kazılarında bulunan sikkelere göre kilisenin beşinci yüzyıl başlarında inşa edildiği, MS 530 depreminde kısmen yıkıldığı ve Iustinianus tarafından yeniden inşa edildiği, MS yedinci yüzyıl başlarına kadar olasılıkla Myra'ya denizyoluyla gelen hacılara hizmet verdiği düşünülmektedir. Kilise kazılarında bulunan en geç sikkeler Mauricius Dönemi'ne (MS 582–602) tarihlendirilmiştir. Akyürek, "Geç Antik," 55.

edilmişlerdir. Dolayısıyla, liman alüvyonla dolmaya başlamış ve giderek küçülmüştür. Yine aynı alanda, olasılıkla Orta Çağ'a tarihlenebilecek duvar kalıntısı, küçük bir limanın salt Çayağzı tarafında faal olabileceğini düşündürür. Bu düşünce Kuzey Yerleşim ile Güney Yerleşim'deki C Kilisesi'nin bulunduğu alanın tahkim edilmiş olmasıyla ve Orta Çağ portolanlarında Andriake'nin anılmamış olmasıyla da örtüşür.¹⁶⁶ Bu dönemde Andriake, küçük bir liman olarak kullanılmış olsa da Orta Çağ portolanlarında Stamirra olarak anılması Myra'nın ana limanının Taşdibi/Stamirra (Demre) olduğunu gösterir.¹⁶⁷ Taşdibi'ndeki kule yapısının yer seçimi buradaki geç dönem limanının varlığına bağlı olmalıdır.

Kazılarda ele geçen MS onuncu-on üçüncü yüzyıla ait az sayıdaki sikke, Andriake'nin son kullanım evresine aittir. Bu yüzyıla tarihlenebilecek imar faaliyetlerine ilişkin yeterli verinin bulunmaması, Güney Yerleşim'de bazı yapıların küçük revizyonlara gidilerek kullanıldığını gösterir.

Doğal bir iç limanı neredeyse üç yönden çevreleyen yapılarıyla Andriake, bugünkü bulgu ve bilgilerimize göre Klasik Dönem'den MS yedinci yüzyılın ortalarına dek kesintisiz bir şekilde liman amaçlı yerleşime sahne olmuştur. Plinius'un Andriake'den bir kent olarak bahsetmesine karşın,¹⁶⁸ yerleşim hiçbir zaman kent statüsüne sahip olmamıştır. Bir kente ilişkin beklenen kamu yapılarının olmayışı da bu statünün kent değil sadece liman yerleşimi olduğunu zaten göstermektedir. Her dönemde gelişmeye devam eden yerleşim, Myra'nın başkent olmasıyla birlikte hem yapılaşma hem de liman faaliyetleri açısından en parlak dönemine ulaşır. Andriake, bir Geç Antik liman yerleşmesinin fiziki özelliklerini öğrenebileceğimiz eşine kolay rastlanamayacak bir olanak sunmaktadır.¹⁶⁹ Çünkü Andriake, sadece liman gereksinimlerine göre yapılanmış bir ticaret ve ulaşım merkezidir. Patara,¹⁷⁰ Phaselis¹⁷¹ ve Olympos¹⁷² gibi diğer kentler limanlarıyla iç içe gelişmiş ve limanla kentin planlaması ve gelişmesi birbirine karışmıştır. Yani bunlar liman kentleri, Andriake sadece bir limandır ve ana kent Myra tarafından kurulan ve biçimlendirilen ticaret ve endüstri merkezidir. Dönemsel olarak ihtiyaç duyulan yapıların inşa edilmesiyle son halini alan Andriake, bir limanda bulunması gereken tüm mimari unsurları bünyesinde barındırır. Yapıların belli bölgelerde yoğunlaşmaları yerleşimin fonksiyonel alanlara göre biçimlendiğini göstermektedir. Güney Yerleşim'in merkezî bölümü ticari (*Granarium, Agora, işlikler, dükkânlar*), doğu

166 Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Çevik ve Bulut, "Myra Andriake," 29, 38 vd.; Duggan ve Aygün, "Taşdibi," 161–64; Çevik, Bulut ve Aygün, "Myra'nın Limanı," 239 vd.; Bulut ve Şengül, "Kazı Sikkeleri," 88.

167 Duggan ve Aygün, "Taşdibi," 168; T. Mikail P. Duggan ve Çakır Afşin Aygün, "The Medieval and Later Port of Myra/Stamira—Taşdibi," *Häfen und Hafestäde im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit: Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze/Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches* içinde, der. Sabina Ladstätter, Felix Pirson ve Thomas Schmidts, BYZAS 19. 1 (İstanbul: Ege Yayınları, 2014), 245 vd.

168 Pliny, *The Natural History of Pliny* 5, XXVIII.

169 Akyürek, "Geç Antik," 54.

170 Patara'nın urbanistiği için bkz. Nevzat Çevik ve Şevket Aktaş, "Die urbanistische Entwicklung der Stadt: ein Überblick," *Patara: Lykiens Tor zur römischen Welt* içinde, der. Havva İşkan vd. (Darmstadt: Philipp von Zabern, 2016), 16–23; Feyzullah Şahin ve Şevket Aktaş, "The Process of Romanization and Urbanization in Patara," *Critical Debates in Social Sciences* içinde, der. Bedriye Tunçsiper ve Ferhan Sayın (Londra: Frontpage Publications, 2018), 853–78; Feyzullah Şahin ve Şevket Aktaş, "Patara'da Kentsel Değişim," *Patara: Kent, Liman, Kült* içinde, der. Havva İşkan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 156–77.

171 Phaselis için bkz. Murat Arslan ve Nihal Tüner Önen, "Phaselis," *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolas'un Ülkesi/From Lukka to Lycia: The Land of Sarpedon and St. Nicholas* içinde, der. Havva İşkan Işık ve Erkan Dündar (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 300 vd.

172 Olympos için bkz. B. Yelda Olcay Uçkan "Late Antique and Medieval Urban Texture of Olympos," *40 Jahre Grabung Limyra: Akten des international Symposions 3.–5. Dezember 2009* içinde, der. Martin Seyer, Forschungen in Limyra Band 6 (Vienna: Österreichisches Archäologisches Institut, 2012), 241 vd.

bölümü sosyal (hamamlar ve diğer olası sosyal yapılar), batı kısmı ise tersane ve çekekler olarak kullanılmıştır.¹⁷³ Kuzey Yerleşim’de de *kastronun* güneyindeki liman kıyısında dükkân ve depoların bulunduğu bir alan mevcuttur. Yerleşimdeki nekropoller oldukça geniş bir alanı kapsar.¹⁷⁴ En yoğun olanı Kuzey Yerleşim’dedir. Limanın zamanla genişlemesiyle, mezarlar yerleşim alanları içinde kalmıştır. *Agora*, *Granarium*, olasılıkla Gümrük Binası, depo, tersane, çekekler gibi ticaret ve liman işleyişine yönelik yapıların yanında altı kilise ve bir sinagogla dinsel yapıları da bünyesinde barındıran Andriake’nin, kazıların ilerlemesiyle bir liman yerleşiminin bugün hala açıkça bilemediğimiz diğer özelliklerinin de anlaşılmasına katkı sağlayacak yeni verileri sunacağı açıktır.

Kazıları sürmekte olan Andriake yerleşiminin güney/merkez kısmı büyük çoğunlukla kazılarak ortaya çıkarılmış ve sağlamlaştırılıp onarılmıştır. Güney Yerleşim bugün açık hava müzesi olarak düzenlenmiş ve *Granarium* yapısı da restore edilip Likya Uygarlıkları Müzesi’ne dönüştürülmüştür. Böylece hem yapılar sürdürülebilir korumayla güvence altına alınmış hem de uygun bir işlev yüklenerek topluma kazandırılmıştır.¹⁷⁵

---

173 Çevik vd. “Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018,” 47 vd.; Çevik ve Aygün, “İşlevsel Bölgeleme,” 880.

174 Andriake Güneydoğu Nekropol kazıları için bkz. Nevzat Çevik vd., “2016 Yılı Myra ve Andriake Kazıları,” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas* 15 (2017): 67–72; Nevzat Çevik vd., “Myra – Andriake 2016,” *Kazı Sonuçları Toplantısı* 39, no. 2 (2018): 189–93.

175 Müzenin amaçları, içerikleri gibi detaylar için bkz. Çevik, “Likya Müzesi”, 18 vd.

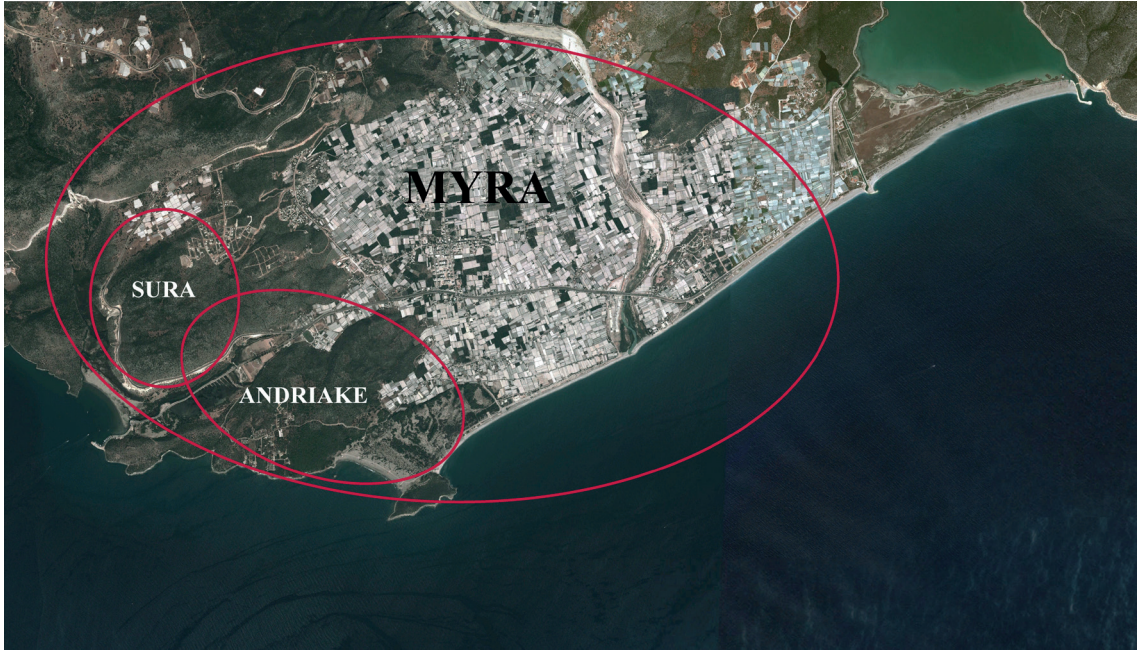

Fig. 1 Myra and Andriake / Demre. General satellite view. (Google Maps)
Fig. 1 Myra ve Andriake / Demre. Genel uydu foto. (Google Maps).

Fig. 2. Andriake / Çayağzı. General air view from the east.
Fig. 2. Andriake / Çayağzı. Genel hava foto. Doğudan.

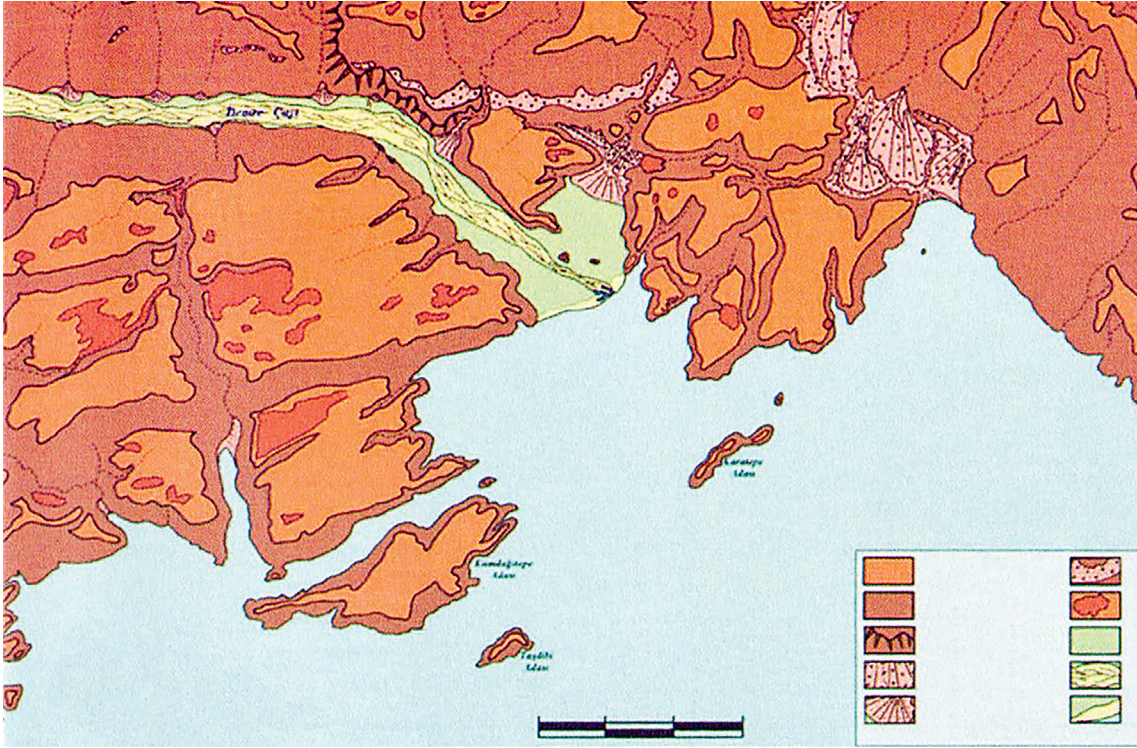

Fig. 3. Demre Plain / Myra and Andriake six to seven millennia before present. (Map: E. Öner)
 Fig. 3. Demre Ovası / Myra ve Andriake'nin günümüzden 6-7 bin yıl öncesi. (Harita: E. Öner).

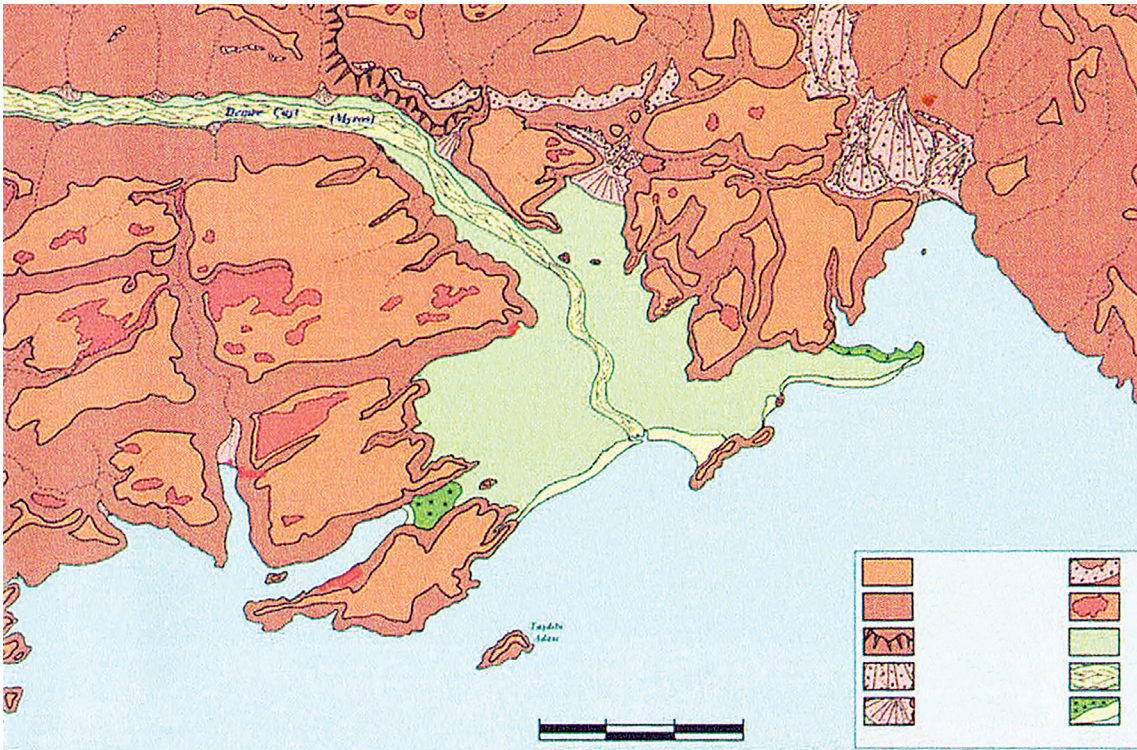

Fig. 4. Demre Plain / Myra and Andriake three millennia before present. (Map: E. Öner)
 Fig. 4. Demre Ovası / Myra ve Andriake'nin günümüzden üç bin yıl öncesi. (Harita: E. Öner).

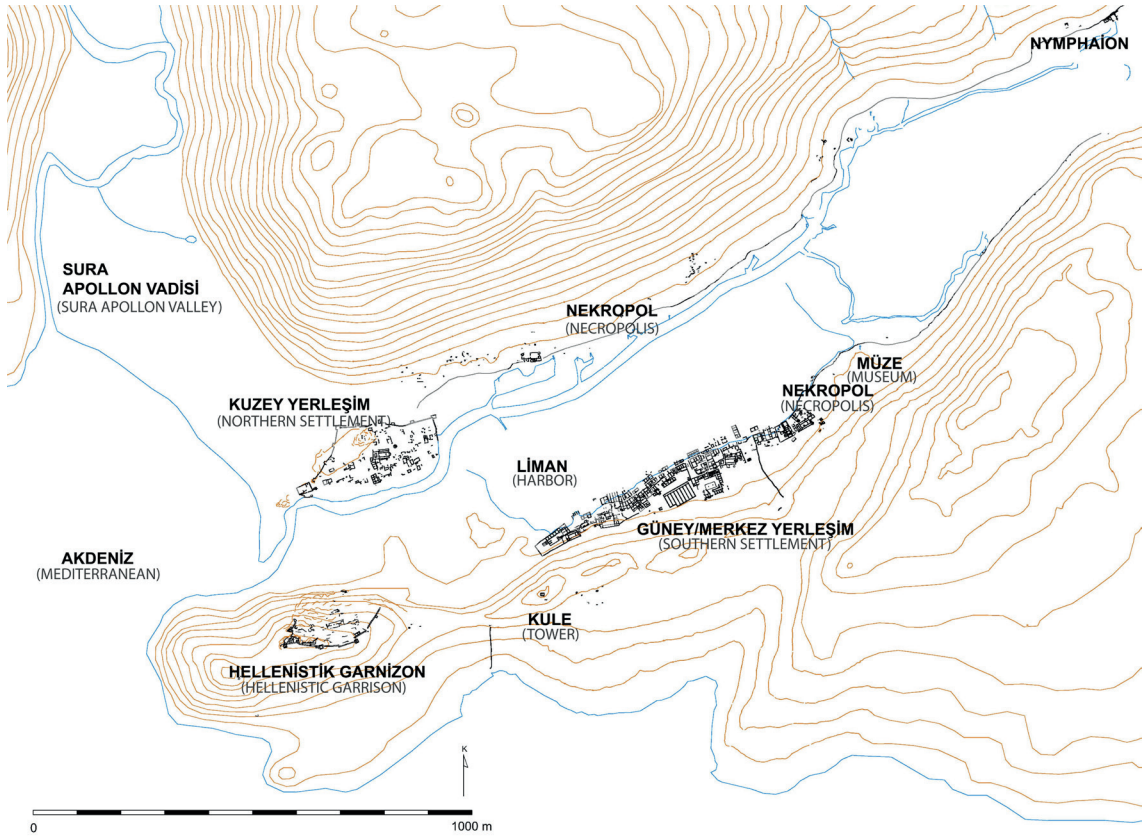

Fig. 5. Andriake. General Settlement Plan.
Fig. 5. Andriake. Genel Yerleşim Planı.

Fig. 6. Andriake. Plan of the Southern Sector.
Fig. 6. Andriake. Güney Yerleşim Planı.

Fig. 7. Andriake. Southern Sector.
Air photo. 2020.

Fig. 7. Andriake. Güney Yerleşim.
Hava foto 2020.

Fig. 8. Andriake. Northern Sector. Air photo. 2020.
Fig. 8. Andriake. Kuzey Yerleşim. Hava foto 2020.

Fig. 9. Andriake. Plan of the Northern Sector.
Fig. 9. Andriake. Kuzey Yerleşim Planı.

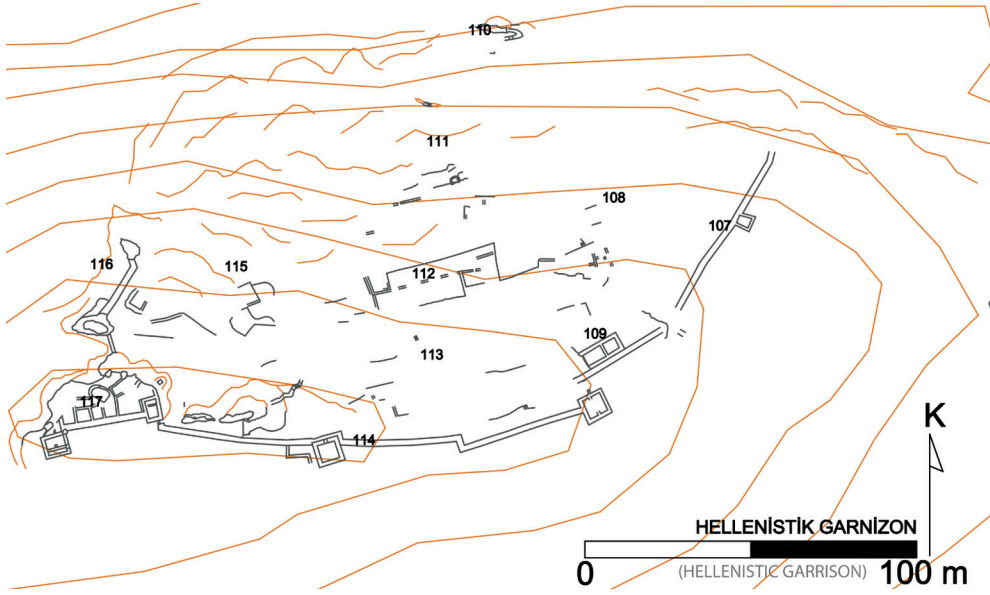

Fig. 10. Andriake. Plan of the Hellenistic Fort.
Fig. 10. Andriake. Hellenistik Garnizon. Yerleşim Planı.

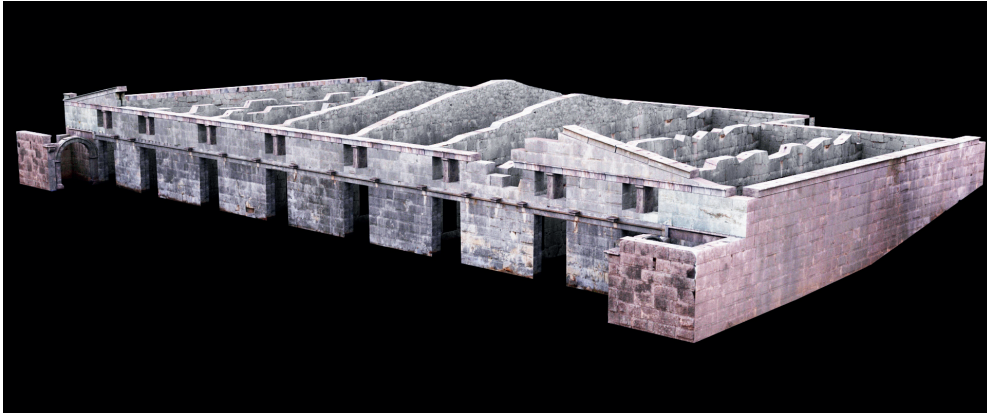

Fig. 11. Andriake. Granarium / Horrea Hadriani. 3D Drawing.
Fig. 11. Andriake. Granarium / Horrea Hadriani. 3D Çizim.

Fig. 12. Andriake. Customs Inscription from the reign of Nero.
Fig. 12. Andriake. Nero Dönemi Gümrük Yazıtı.

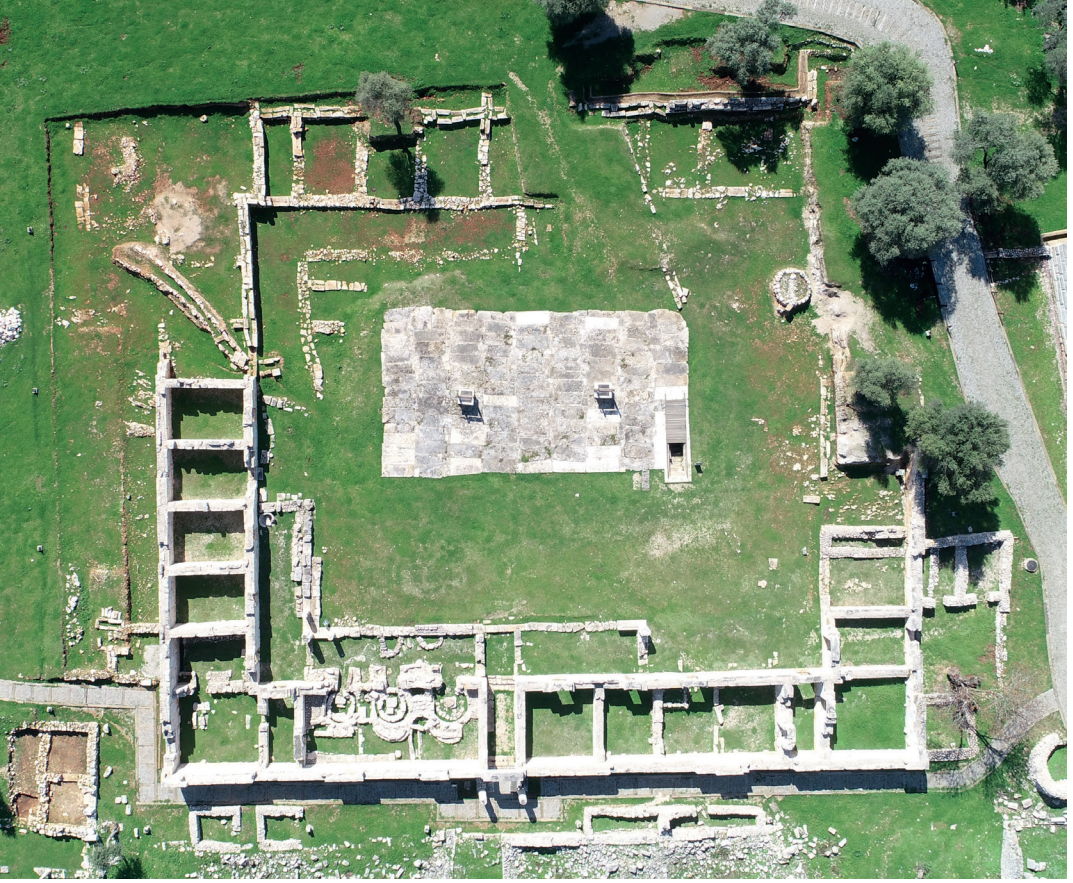

Fig. 13. Andriake. Agora. Air photo 2020.
Fig. 13. Andriake. Agora. Hava foto 2020.

Fig. 14. Agora and Murex Furnaces inside 2012.
Fig. 14. Agora ve içinde Murex Fırınları 2012.

Fig. 15. Harbour shops and Memorial Monuments. Air photo 2020.
Fig. 15. Liman Dükkanları ve Onurlandırma Anıtları. Hava foto 2020.

Fig. 16. Memorial Monuments and Harbour Road.
Fig. 16. Onurlandırma Anıtları ve Liman Sokağı.

Fig. 17. Bathhouses. Air photo 2020.
Fig. 17. Hamamlar Bölgesi. Hava foto 2020.

Fig. 18. Eastern Bathhouse. Air photo 2012.
Fig. 18. Doğu Hamam. Hava foto 2012.

Fig. 19. Western Bathhouse. 3D Photogrammetry
2019.
Fig. 19. Batı Hamam. 3D Fotogrametrik 2019.

Fig. 20. Dockyard, Slipways and Church C. Air photo 2019.
Fig. 20. Tersane, Çekeler Bölgesi ve C Kilisesi. Hava foto 2019.

Fig 21 a, b, c, d. Stone axes from Andriake. 2010, 2018, 2019, 2019.
Fig 21 a, b, c, d. Andriake'de bulunan taş baltalar. 2010, 2018, 2019, 2019.

Fig. 22 Ring stone from a chamber grave.
Fig. 22 Oda mezar bulgularından yüzük taşı.

Fig. 23. Church B. Latticed Parapet.
Fig. 23. B Kilisesi. Ajurlu Parapet.

Fig 24. Synagogue. Menorah Plaque.
Fig 24. Synagogue. Menorah Levhası.

Fig. 25. A sample group of coins from Andriake (S. Bulut-M. Şengül).
Fig. 25. Andriake'de bulunan sikkelerden bir örnek seri (S. Bulut-M. Şengül).

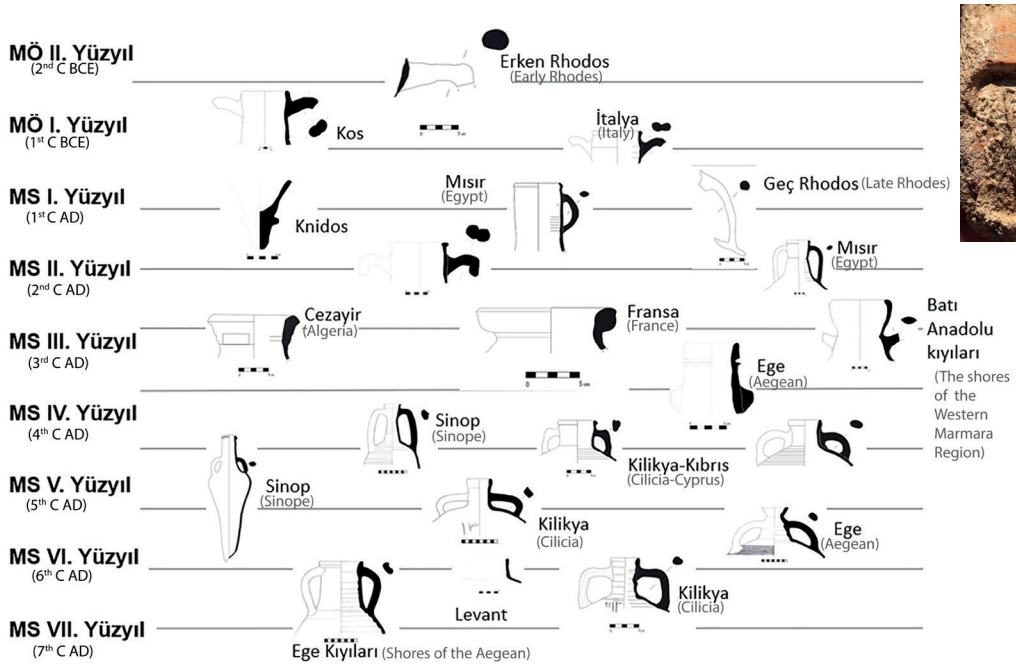

Fig. 26. Representational group of *amphorae* from Andriake in chronological order (B. Tomay).
Fig. 26. Andriake'de bulunan amphoraların zaman dizini ve kaynaklarına göre temsili/özet seçkisi (B. Tomay).

Bibliography - Kaynakça

Ancient Sources / Antik Kaynaklar

- Appian. *Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1–3.26*. Translated by Horace White. Loeb Classical Library 4. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913.
- Dio Cassius. *Roman History, Volume IX: Books 71–80*. Translated by Earnest Cary, Herbert B. Foster. Loeb Classical Library 177. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927.
- Pliny. *The Natural History of Pliny*. Translated by John Bostock and H. T. Riley. London: Hery G. Bohn, 1855.
- Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası: Geographika XII–XIII–XIV*. Translated by Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993.
- Vitruvius. *Mimarlık Üzerine On Kitap (De Architectura)*. Translated by Suna Güven. İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1990.

Modern Sources / Modern Kaynaklar

- Akyürek, Engin. “Andriake: Geç Antik Çağ’da Myra’nın Limanı.” *Toplumsal Tarih* 246 (June 2014): 52–57.
- . “Andriake: The Port of Myra in Late Antiquity.” In *Trade in Byzantium: Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, edited by Paul Magdalino and Nevra Necipoğlu, 465–87. İstanbul: Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), 2016.
- Alkan, Mehmet. “Klasik Çağ’dan Erken Bizans’a Myra Kenti ve Teritoryumu.” PhD Diss., Akdeniz Üniversitesi, 2013.
- Anrich, Gustav. *Hagios Nikolaos: Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche, Texte und Untersuchungen, Band I–II*. Leipzig-Berlin: B. G. Teubner, 1913–1917.
- Arslan, Murat and Nihal Tüner Önen. “Phaselis.” In *Lukka’dan Likya’ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi/From Lukka to Lycia: The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, edited by Havva İşkan and Erkan Dündar, 300–17. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Aygün, Ç. Afşin. “Liman Yerleşimciliğine Bir Örnek: Myra’nın Limanı Andriake.” In *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04–07 Kasım 2015 Antalya Sempozyum Bildirileri/International Young Scholars Conference II: Mediterranean Anatolia 04–07 November 2015 Symposium Proceedings*, edited by Tarkan Kahya, Aşkın Özdzibay, Nihal Tüner Öner and Mark Wilson, 79–90. İstanbul: Suna ve İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2018.
- Aygün, Çakır Afşin. “Andriake Mureks Boya Endüstrisi.” Master’s thesis, Akdeniz Üniversitesi, 2012.
- . *Andriake Mureks Boya Endüstrisi/Andriake Murex Dye Industry*. Adalya Ekyayın Dizisi/Supplementary Series 14. İstanbul: Suna ve İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2016.
- . “Myra’nın Limanı Andriake’nin Yerleşim Planı.” PhD Diss., Akdeniz Üniversitesi, 2018.
- Bass, George F. “A Bronze Age Shipwreck at UluBurun (Kaş): 1984 Campaign.” *American Journal of Archaeology* 90, no. 3 (July 1986): 269–96. <https://doi.org/10.2307/505687>.
- Bass, George F., Donald A. Frey and Cemal Pulak. “A Late Bronze Age Shipwreck near Kaş, Turkey.” *International Journal of Nautical Archaeology* 13, no. 4 (November 1984): 271–79. <https://doi.org/10.1111/j.1095-9270.1984.tb00148.x>.
- Bayburtluoğlu, Cevdet. *Lykia*. İstanbul: Suna ve İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2004.
- Bean, George E. *Eskiçağda Lykia Kıyıları*. Translated by Hande Kökten. İstanbul: Arion Yayınevi, 1997.
- Becks, Ralf. “Tarih Öncesinde Likya/The Prehistory of Lycia.” In *Lukka’dan Likya’ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi/From Lukka to Lycia: The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, edited by Havva İşkan and Erkan Dündar, 26–35. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Becks, Ralf and B. Ayça Polat Becks. “Girmeler Mağarası—Likya’da Bir Kalkolitik Yerleşimi.” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, no. 8 (Spring 2013): 166–83.
- Behrwald, Ralf. *Der Lykische Bund: Untersuchungen zu Geschichte und Verfassung*. Antiquitas 48. Bonn: R. Habelt, 2000.
- Borchhardt, Jürgen. *Lymra: Zemuri Taşları. Likya Bölgesi’nde Lymra Antik Kenti’nin Gizemli Sularında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar*. Translated by Gülay Yüner. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.
- Borchhardt, Jürgen, editor. *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*. Istanbul Forschungen 30. Berlin: Gebr. Mann, 1975.
- Bulut, Süleyman and Mehmet Şengül. “2009–2010 Yılı Andriake Kazılarında Bulunan Sikkeler Hakkında Ön Rapor.” In *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, edited by Nevzat Çevik, 119–26. Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- . “2009–2012 Yılları Andriake Kazı Sikkeleri ve Yerleşim Tarihine Katkıları.” In *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi, 25–28 Şubat 2013 Antalya Bildiriler/First International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics 25–28 February 2013 Antalya Proceedings*, edited by Kayhan Dörtlük, Oğuz Tekin and Remziye Boyraz Seyhan, 79–110. Kongre, Sempozyum, Seminer Dizisi 4/Congress, Symposium, Seminar Series 4. Antalya: Suna ve İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2014.

- Bulut, Süleyman and Nevzat Çevik. "2009–2020 Myra Kazıları'na Toplu Bir Bakış." In *Antalya Müzesi'nin 100. Yıl Kitabı*, edited by Murat Arslan, Mustafa Demirel and Uğurcan Orhan, 317–37. Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022.
- Çevik, Nevzat. *Taşların İzinde Likya*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.
- . "Myra Çevresindeki Antik Yerleşimler." In *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, edited by Nevzat Çevik, 181–232. Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- . "Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009/First Season of Excavations at Myra and Andriake: 2009." *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 8 (2010): 55–60.
- . "Myra ve Limanı Andriake: Kazılar Başlarken Ön-Düşünceler." *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 34 (May-August 2010): 53–82.
- . "Myra: The Sunken Metropolis of St. Nicolas." *Current World Archaeology* 41, no. 4/5 (June 2010): 18–25.
- . "A Lycian Harbor in the Mediterranean: Andriake." *Aktüel Arkeoloji* 35 (September-October 2013): 4–13.
- . "Myrrh-Breathing Myra – Andriake Metropolis of Lycia, Sunken City of Saint Nicholas." *Actual Archaeology* 7 (Fall 2013): 34–51.
- . *The Book of Lycia. Archaeology, Culture and History in Western Antalya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.
- . "Andriake Likya Müzesi." In *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Ulusal Müzecilik Sempozyumu Bildirileri 20–22 Mayıs 2015 Türkiye'de Müzecilik. Yeni Kavram ve Uygulamalar*, edited by Serhan Aras, 18–29. İstanbul: Deniz Müzesi Komutanlığı, 2016.
- . "Andriake." *Actual Archaeology* 19 (Autumn 2017): 82–93.
- Çevik, Nevzat and Şevket Aktaş. "Die urbanistische Entwicklung der Stadt: ein Überblick." In *Patara: Lykiens Tor zur römischen Welt*, edited by Havva İşkan, Christof Schuler, Şevket Aktaş, Denise Reitzenstein, Andrea Schmölder Veit and Mustafa Koçak, 16–23. Darmstadt: Philipp von Zabern, 2016.
- Çevik, Nevzat and Çakır Afşin Aygün. "Antik Liman Yapılaşmasında İşlevsel Bölgeleme: Andriake." In *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı/Essays for Cevat Başaran's 60th Birthday Occasion* içinde, edited by Vedat Keleş, Hasan Kasapoğlu, H. Ertuğ Ergürer, Ersin Çelikbaş and Alper Yılmaz, 877–87. Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2019.
- Çevik, Nevzat and Süleyman Bulut. "The Rediscovery of GAGAE/'GAXE' in the South-East Corner of Lycia: New Finds from the Total Surface Surveys." *Adalya* 11 (2008): 63–98.
- . "İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake." In *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, edited by Nevzat Çevik, 23–113. Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- . "Myra-Andriake Kazıları 2010/Excavations at Myra and Andriake in 2010." *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 9 (2011): 59–70.
- . "Andriake Doğu Hamamı: Bölgenin Hamam Mimarlığına Işık Tutan Yeni Bir Örnek." *Adalya* 17 (2014): 221–62.
- Çevik, Nevzat, Süleyman Bulut and Engin Akyürek. "Myra-Andriake Kazıları ve Araştırmaları 2011. Excavations and Surveys at Myra-Andriake in 2011." *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 10 (2012): 65–72.
- . "Myra ve Andriake Kazıları 2012. Excavations at Myra and Andriake 2012." *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 11 (2013): 90–103.
- Çevik, Nevzat, Süleyman Bulut and Çakır Afşin Aygün. "Myra'nın Limanı Andriake." In *Häfen und Hafenstädte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit: Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze/Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches*, edited by Sabina Ladstätter, Felix Pirson and Thomas Schmidts, 225–43. BYZAS 19. 1. İstanbul: Ege Yayınları, 2014.
- Çevik, Nevzat, Süleyman Bulut, Çakır Afşin Aygün and Özgü Çömezoğlu Uzbek. "2016 Yılı Myra ve Andriake Kazıları." *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 15 (2017): 67–75.
- . "Myra – Andriake 2016." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 39, no. 2 (2018): 189–204.
- Çevik, Nevzat, Süleyman Bulut, Çakır Afşin Aygün, Özgü Çömezoğlu Uzbek, Hatice Ayça Tiryaki Türkmenoğlu and Isabella Pimouguet Pedarros. "Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2017." *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 16 (2018): 75–81.
- Çevik, Nevzat, Süleyman Bulut, Engin Akyürek, Çakır Afşin Aygün and Özgü Çömezoğlu Uzbek. "Myra ve Andriake/Myra & Andriake 2018." *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 17 (2019): 47–54.
- Çevik, Nevzat, Süleyman Bulut, Onur Tıbıkoğlu, Banu Özdilek and Çakır Afşin Aygün. "Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32, no. 1 (2011): 403–20.
- Çevik, Nevzat, Özgü Çömezoğlu, Hüseyin Sami Öztürk and İnci Türkoğlu. "A Unique Discovery in Lycia: The Ancient Synagogue at Andriake, Port of Myra." *Adalya* 13 (2010): 335–66.
- Çevik, Nevzat and Isabella Pimouguet-Pedarros. "Fortifications et système défensif de Myra: Recherches de 2009." *Anatolia Antiqua* 18 (2010): 243–75.
- . "Le système défensif de Myra-Andriakè." *Anatolia Antiqua* 19 (2011): 303–19.
- . "Les remparts du port d'Andriakè: Première campagne de fouille 2011." *Anatolia Antiqua* 20 (2012): 261–80.

- Çömezoğlu, Özgü. "Andriake B Kilisesi'nden Bronz Objeler." *Adalya* 16 (2013): 305–20.
- . "Byzantine Small Finds From 'Church B' at Andriake (Myra/Antalya): First Results on the Ceramics." In *Proceedings of the 17th Symposium on Mediterranean Archaeology. SOMA 2013 Moscow, 25–27 April 2013*, edited by Sergei Fazlullin and Mazlum Mert Antika, 54–64. Oxford: Archaeopress, 2015.
- Çömezoğlu Uzbek, Özgü. "A North African Plate Unearthed in the Andriake Excavations." *Adalya* 23 (2020): 361–75.
- Demir, Çağlar. "Andriake Antik Kenti A Kilisesi Mimari Plastik Eserleri." Master's thesis, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Duggan, T. M. P. "A Short Account of Recorded Calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over the Past 2,300 Years—an Incomplete List, Comments and Observations." *Adalya* 7 (2004): 123–70.
- . "Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plagues and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas." *Adalya* 8 (2005): 357–98.
- Duggan, T. Mikail P. and Çakır Afşin Aygün. "The Medieval and Later Port of Myra/Stamira—Taşdibi." In *Häfen und Hafentstädte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit: Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze/Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches*, edited by Sabina Ladstätter, Felix Pirson and Thomas Schmidts, 245–69. BYZAS 19. 1. İstanbul: Ege Yayınları, 2014.
- Duggan, T. M. P. and Çakır Afşin Aygün. "Myra'nın Ortaçağ ve Sonrasındaki Limanı 'Taşdibi-Stamira.'" *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, edited by Nevzat Çevik, 161–68. Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- Farrington, Andrew. *The Roman Baths of Lycia: An Architectural Study/Liky'a'daki Roma Hamamları: Mimari Araştırmaları*. British Institute of Archaeology at Ankara Monograph Series 20. London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1995.
- Feld, Otto. "Die Kirchen von Myra und Umgebung." In *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, edited by Jürgen Borchhardt, 398–424. Istanbul Forschungen 30. Berlin: Gebr. Mann, 1975.
- Forstenpointner, Gerhard, Ursula Quatember, Alfred Galik, Gerald Weissengruber and Andreas Konecny. "Purple-Dye Production in Lycia—Results of an Archaeozoological Field Survey in Andriake (South-West Turkey)." *Oxford Journal of Archaeology* 26, no. 2 (2007): 201–14.
- Foss, Clive. "The Lycian Coast in the Byzantine Age." *Dumbarton Oaks Papers* 48 (1994): 1–52.
- Hellenkemper, Hansgerd and Friedrich Hild. *Lykien und Pamphylien*. Tabula Imperii Byzantini 8. Denkschriften/Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse 320. Vienna: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2004.
- Hohlfelder, Robert L. and Robert L. Vann. "Uncovering the Maritime Secrets of Aperlae, A Coastal Settlement of Ancient Lycia." *Near Eastern Archaeology* 61, no. 1 (1998): 26–37.
- İşık, Fahri. "Pttara, im Land vom hethitischen Lukka und homerischen Lykia." *Lykia* 1 (1994): 1–11.
- . *Caput Gentis Lyciae. Patara: Lykia Soyunun Başkenti*. İstanbul: Scala Matbaacılık, 2011.
- . "Das frühe Patar/P(a)ttara." In *Patara: Lykiens Tor zur römischen Welt*, edited by Havva İşkan, Christof Schuler, Şevket Aktaş, Denise Reitzenstein, Andrea Schmölder-Veit and Mustafa Koçak, 29–32. Darmstadt: Philipp von Zabern, 2016.
- İşın, Gül. "The Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara." *Anatolian Studies* 60 (2010): 93–104. <https://doi.org/10.1017/S0066154600001034>.
- İşın, Gül, Turan Takaoğlu, Kudret Sezgin and Tijen Yücel. "Tlos Seramikleri." In *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, edited by Taner Korkut, 148–212. Ankara: T. C. Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları, 2015.
- İşkan, Havva. "Likya Birliği ve Eyaleti Başkenti: Patara." In *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi/From Lukka to Lycia: The Land of Sarpedon and St. Nicholas*, edited by Havva İşkan and Erkan Dündar, 142–65. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- İşkan, Havva and Mustafa Koçak. "Der Hafen von Patara: Altes Wissen, neue Forschungen." In *Häfen und Hafentstädte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit: Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze/Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches*, edited by Sabina Ladstätter, Felix Pirson and Thomas Schmidts, 271–94. BYZAS 19. 1. İstanbul: Ege Yayınları, 2014.
- İşler, Bülent. "Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi." In *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, edited by Nevzat Çevik, 233–54. Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- Karakaya, Nilay Çorağan. "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi ve Duvar Resimleri Işığında Aziz Nikolaos'un Yaşamı ve Kişiliği." In *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, edited by Nevzat Çevik, 127–36. Antalya: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- Kolb, Frank. *Burg-Polis-Bischofssitz: Geschichte der Siedlungskammer von Kyaneai in der Südwesttürkei*. Mainz: Philipp von Zabern, 2008.
- Kolb, Frank and Werner Tietz. "Zagaba: Münzprägung und politische Geographie in Zentrallykien." *Chiron* 31 (2001): 347–416.
- Korkut, Taner. "Tlos 2012 Kazı Etkinlikleri." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 35, no. 3 (2014): 103–18.
- . *Akdağların Yamacında Bir Likya Kenti: Tlos*. İstanbul: E Yayınları, 2015.

- . “Arkeolojik Kalıntılar.” In *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, edited by Taner Korkut, 12–65. Ankara: T. C. Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları, 2015.
- Korkut, Taner, Gül Işın, Turan Takaoğlu and Bilsen Özdemir. “Tlos Antik Kenti Yakınlarındaki Tavabaşı Mağarası Duvar Resimleri/Rock Paintings from Tavabaşı Cave near the Ancient City of Tlos.” *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 18 (2015): 37–49.
- Larsen, J. A. O. “Representation and Democracy in Hellenistic Federalism.” *Classical Philology* 40, no. 2 (1945): 65–97.
- . “The Araxa Inscription and the Lycian Confederacy.” *Classical Philology* 51, no. 3 (1956): 151–69.
- Magi, David. *Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century after Christ*. Princeton: Princeton University Press, 1950.
- Marksteiner, Thomas. “Andriake Yüzey Araştırması 2004 Yılı Çalışmaları.” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 4 (2006): 71–74.
- . “Andriake Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları.” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 5 (2007): 98–100.
- Marksteiner, Banu Yener. “Andriake Yüzey Araştırmaları 2008.” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 7 (2009): 105–7.
- Mørkholm, Otto and Günter Neumann. *Die lykiscen Münzlegenden*. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1978.
- Muthesius, Anna. “Essential Processes, Looms, and Technical Aspects of the Production of Silk Textiles.” In *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century* Volume 1, edited by Angeliki E. Laiou, 147–68. Dumbarton Oaks Studies 39. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks, 2002.
- Ormerod, H. A. and E. S. G. Robinson. “Inscriptions from Lycia.” *Journal of Hellenic Studies* 34 (1914): 1–35. <https://doi.org/10.2307/624473>.
- Öner, Ertuğ. “Demre Çayı Deltası'nın Jeomorfolojik Gelişimi ve Myra Antik Kenti, Limanı ve St. Nicholas Kilisesi.” *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 16 (2000): 1–18.
- Öniz, Hakan. “Demre Beymelek Gölü'nde Sualtında Kalmış Liman ve Yapı Formları.” *Adalya* 19 (2016): 151–68.
- Ötüken, Semiha Yıldız. “Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Mimari Değerlendirmeler.” In *III. Uluslararası Likya Sempozyumu. Sempozyum Bildirileri 07–10 Kasım 2005 Antalya/The IIIrd International Symposium on Lycia. Symposium Proceeding 07–10 Kasım 2005 Antalya*, edited by Kayhan Dörtlük, Burhan Varkıvaç, Tarkan Kahya, Jacques des Courtils, Meltem Doğan Alparslan and Remziye Poyraz, 523–36. Antalya: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2006.
- Öz, Cüneyt. “Myra ve Andriake Geç Roma Dönemi Seramikleri.” PhD Diss., Akdeniz Üniversitesi, 2020.
- Özdilek, Banu. “Andriake Sinagogu'ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış.” *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırmaları Dergisi* 3 (2015): 89–117. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.2015011397>.
- . “2009–2012 Andriake Kazılarında Ele Geçen Unguentarium, Şişe, Lykion ve Mortar Örnekleri.” *OLBA* 24 (2016): 217–65.
- . “Andriake Limanından Ele Geçen Doğu Sigillata C Grubu Pergamon-Çandarlı Sigillataları.” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no. 40 (2017): 260–76.
- . “Andriake Sinagogu'ndan Ele Geçen DSA Grubu Seramikler.” *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırmaları Dergisi* 5 (2017): 337–95. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/201717>.
- . “Andriake Limanından Ele Geçen DSD Grubu/Kıbrıs Sigillataları Işığında Lykia'nın Doğu Akdeniz ile Deniz Ticareti.” *Phaselis: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırma Dergisi* 4 (2018): 57–77. <https://doi.org/10.18367/Pha.18004>.
- . “Andriake Limanından Tralles Üretimi Doğu Sigillata B Grubu Seramikleri.” In *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, edited by Murat Arslan and Ferit Baz, 635–58. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2018.
- Öztürk, Hüseyin Sami. “Yazıtlar Işığında Myra ve Çevresi Antik Çağ Tarihi.” In *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, edited by Nevzat Çevik, 295–303. Antalya: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2010.
- Ruscillo, Deborah. “Reconstructing Murex Royal Purple and Biblical Blue in the Aegean.” In *Archeomalacology: Molluscs in Former Environments of Human Behaviour: Proceedings of the 9th International Council of the Archaeozoology Conference, Durham, August 2002*, edited by Daniella E. Bar and Yosef Mayer, 99–106. Oxford: Oxbow Books, 2005.
- Şahin, Feyzullah and Şevket Aktaş. “The Process of Romanization and Urbanization in Patara.” In *Critical Debates in Social Sciences*, edited by Bedriye Tunçsiper and Ferhan Sayın, 853–78. London: Frontpage Publications, 2018.
- . “Patara'da Kentsel Değişim.” In *Patara: Kent, Liman, Kültür*, edited by Havva İşkan, 156–77. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Şengül, Mehmet. “Myra'nın Limanı Andriake'de Bulunan Granarium'un Müzeleştirilmesi.” Master's thesis, Akdeniz Üniversitesi, 2011.
- Takaoğlu, Turan, Taner Korkut, Burçin Erdoğu and Gül Işın. “Archaeological Evidence for 9th and 8th millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey.” *Documenta Praehistorica* 41 (2014): 111–18. <https://doi.org/10.4312/dp.41.6>.
- Takmer, Burak. “Lex Portorii Provinciae Lyciae: Likya Eyaletleri Gümrük Yasası.” PhD Diss., Akdeniz Üniversitesi, 2006.
- . “Lex Portorii Provinciae Lyciae: Ein Vorbericht über die Zollinschrift aus Andriake aus neronischer Zeit.” *Gephyra*

4 (2007):165–88.

Talu, Sema. “Myra ve Andriake’de Ele Geçen Takılar.” Master’s thesis, Akdeniz Üniversitesi, 2020.

Tekinalp, Vahit Macit. “Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ’da (MS. 4.–14. yy) Andriake Kenti.” PhD Diss., Hacettepe Üniversitesi, 2000.

Von Aulock, Hans. *Die Münzprägung des Gordian III und der Tranquillina in Lykien*. Istanbul Mitteilungen Beiheft 11. Tübingen: Wasmuth, 1974.

Uçkan, B. Yelda Olcay. “Late Antique and Medieval Urban Texture of Olympos.” In *40 Jahre Grabung Limyra: Akten des international Symposiums Wien 3.–5. Dezember 2009*, edited by Martin Seyer, 241–47. Forschungen in Limyra Band 6. Vienna: Österreichisches Archäologisches Institut, 2012.

Wörrle, Michael. “Bauinschrift.” In *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, edited by Jürgen Borchhardt, 67–68. Istanbul Forschungen 30. Berlin: Gebr. Mann, 1975.

———. “Die Inschrift des Flavius Eutolmius Tatianus.” In *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, edited by Jürgen Borchhardt, 70–71. Istanbul Forschungen 30. Berlin: Gebr. Mann, 1975.

Wurster, Wolfgang. “Das Sicherungssystem des Polisgebietes durch befestigte Wehranlagen und Wachttürme.” In *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, edited by Jürgen Borchhardt, 49–55. Istanbul Forschungen 30. Berlin: Gebr. Mann, 1975.

Zimmermann, Martin. *Untersuchungen zur Historischen Landeskunde Zentrallykiens*. Antiquitas 48. Bonn: Rudolf Habelt, 1992.